

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ ve BELAĞATI BİLİM DALI

eİ-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Latif SOLMAZ

HAZIRLAYAN

Musa EROĞLU

KONYA 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....VI

KISALTMALAR CETVELİ.....VIII

GİRİŞ

ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA EDEBÎ TÜRLER.....1

1. Şiir.....4

2. Nesir.....4

2.1. Cahiliye Döneminde Nesir.....7

2.2. Peygamber Döneminde Nesir8

2.3. el-Hasenu'l-Başrı'nin Yaşadığı Dönemde Nesir.....11

2.4. Nesir Edebiyatı ve Türleri.....13

2.4.1. el-Ḥaṭâbe (Hitâbet).....13

2.4.2. el-Emsâl (Atasözleri).....14

2.4.3. Sec'û'l-Kuhhân (Kâhinlerin sec'isi).....15

2.4.4. el-Vaşâyâ (Vasiyetler).....15

2.4.5. el-Ḥikem (Hikmetler).....16

2.4.6. el-Muḥâverât (Tartışma).....16

2.4.7. el-Kitâbe (Yazışmalar).....17

BİRİNCİ BÖLÜM

el-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN HAYATI

1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi.....19

2. Hocaları.....23

3. Öğrencileri.....25

4. Edebî Kişiliği.....26

5. Eserleri.....	27
6. Vefatı	29
İKİNCİ BÖLÜM	
1. el-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ.....	33
2. HUTBELERİ ve MUHTEVALARI.....	33
2.1. Dünya ve Ahiret Teması.....	33
2.2. Ahlaki Temalar.....	35
3. MEKTUPLARI ve MUHTEVALARI.....	38
3.1. Dünya ve Ahiret Teması.....	38
3.2. Yönetimle İlgili Sözleri.....	43
4. SÖZLERİ ve MUHTEVALARI.....	45
4.1. Dünya ve Ahiret Teması.....	45
4.2. Ahlaki Temalar.....	48
4.3. İman, Salih Amel ve Takva Teması.....	53
4.4. Nefisle Mücadele ve Uzun Emelden Korunma.....	55
5. HUTBE, MEKTUP ve SÖZLERİNİN DİL ve USLUP YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ.....	58
5.1. Selamlama Şekli.....	62
5.2. Muhataba Hitap Şekli.....	62
5.3. Söze Başlama ve Bitirme Şekli.....	63
5.4. (أما بعد) İfadesi.....	67
5.5. İsm-i Tafdil Kalıbı.....	68
5.6. Haber ve İnşa Cümleleri.....	69
5.6.1. Talebî İnşâ.....	70
5.6.1.1.Emir ve Nehiy Uslubu.....	70

5.6.1.2. İstifham Uslubu.....	71
5.6.1.3. Nida Uslubu.....	73
5.6.2. Gayru Talebî İnşâ.....	73
5.6.2.1. Kaşr Cümle Kalıbı.....	74
6. HUTBE, MEKTUP ve SÖZLERİNİN EDEBÎ ÖZELLİKLERİ.....	78
6.1. Edebî Sanatlar.....	78
6.1.1. İktibâs.....	79
6.1.2. Seci'.....	80
6.1.3. Tibâk.....	81
6.1.4. Takşîm.....	82
6.1.5. Teşbih.....	84
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	88

ÖN SÖZ

el-Hasenu'l-Başrî, tâbî'ün döneminde yaşamış ve bu dönemin önde gelen alim, zahit ve hatiplerinden birisidir. Hayatını İslam'ı tebliğ etmeye adanmış el-Hasenu'l-Başrî, özellikle hitabet ve insanları etkileme konusunda döneminin önde gelenlerindedir.

İslam coğrafyasında fitne olaylarının ayyuka çıktığı bir dönemde yaşayan el-Hasenu'l-Başrî, dönemin idarecilerinin yaptığı yanlışlıkları da cesaretle eleştirmiştir. Bu yönüyle de dikkati çeken el-Hasenu'l-Başrî, aynı zamanda yaptığı vaazlar ve hutbelerle de halkın yanlışla yanlışla cevap vermesini, yani isyan etmelerini engellemiştir. Bu nedenle dönemin devlet adamları, denge unsuru olan el-Hasenu'l-Başrî'nin çeşitli konularda fikrini almışlardır. Özellikle Ömer b. Abdi'l-Azîz, el-Hasenu'l-Başrî'den, adil imamın nasıl olması gerektiği ve dünyanın geçiciliği gibi konularda nasihat etmesini istemiştir. Nitekim Halife, el-Hasenu'l-Başrî'nin yazdığı bu mektuplardan birini aldığı anda, onun etkileyici sözleri karşısında kendini tutamayıp ağlamıştır.

Edebi söz söylemek için özel bir gayret göstermemiş olmasına rağmen özel bir yeteneğe sahip olan el-Hasenu'l-Başrî'nin günümüze kadar ulaşan birçok belîğ ve hikmetli sözleri bulunmaktadır. Nitekim bizim üzerinde araştırma yapmamızın en büyük etkeni de onun bu sözleri ve bu sözlerin Arap Dili ve Edebiyatı'na katkılarıdır.

Çalışmamız "*Arap Dili ve Edebiyatında Edebi Türler*" konulu bir girişten sonra "*el-Hasenu'l-Başrî'nin Hayatı*" ve "*el-Hasenu'l-Başrî'nin Arap Dilindeki Yeri*" başlıklı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde el-Hasenu'l-Başrî'nin hayatı hakkında ikinci bölümde, onun edebî kişiliği, hutbeleri ve muhtevası hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümde ayrıca, ona ait söz, hutbe ve mektuplarındaki dil ve üslup özelliklerini ortaya koyarken bu sözlerindeki edebî özellikleri hakkında da bilgiler verdik.

Tez çalışmamda rehberliklerini esirgemeyen Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Tacettin UZUN Bey'e, danışmanım Dr. Latif SOLMAZ Bey'e, Dr. Muhammet TASA ve Dr. Ayhan ERDOĞAN Beylere içtenlikle teşekkür ederim.

Musa EROĞLU

KONYA/2008

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

Sesliler:

آ, ا, ع : â

ي : î

و : û

— : e (kalın okunan harflerde: a)

— : i

— : u

Sessizler:

ء : ’

ب : b

ت : t

ث : s

ج : c

ح : ħ

خ : ħ

د : d

ذ : z

ر : r

ز : z

س : s

ش : ş

ص : ş

ض	: d
ط	: t
ظ	: z
ع	: ʿ
غ	: ğ
ف	: f
ق	: k
ك	: k
ل	: l
م	: m
ن	: n
و	: v
هـ	: h
ي	: y

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak:

- a. Harf-i taʿrifler, cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Örneğin: el-Kulliyye, el-Ğâhire, el-Ğalem.
- b. Harf-i taʿrif ile gelen kelimenin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: ed-Defteruʾl-kebiru.
- c. İzâfet terkîbi şeklinde bulunan ibarelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasl gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfun ileyhın iʿrâbı yazıda gösterilmiştir. Örneğin: Şâneviyyetuʾl-Eimmeti veʾl-Ğuṭabâʾi
- d. Türkçeye yerleşmiş kelime ve tabirlerde transkribe uygulanmamıştır. İmruulğays gibi meşhur bileşik isimler tek kelime halinde yazılmıştır.

KISALTMALAR CETVELİ

ae.	: Aynı eser
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agmd.	: Adı geçen madde
Ans.	: Ansiklopedisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ay.	: Aynı yer
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
Der	: Derleyen
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden
Ünv.	: Üniversite
v.	: Vefatı
İ.F.	: İlahiyat Fakültesi

ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA EDEBÎ TÜRLER

Milletlerin edebiyat tarihlerini çeşitli taksimatlarla irdelemek mümkündür. Kimileri tarihi devirleri esas alarak sınıflandırma yaparken kimileri de edebî ürünleri kıstas alarak sınıflandırmalarda bulunmuştur.

Nitekim Arap Edebiyatı Tarihinin de yukarıdaki esaslara göre, edebiyat tarihi kitaplarında çeşitli dönemlere ayrıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımda olanlar, Arap edebiyatını *Cahiliyye, Sadr-ı İslam ve Emeviler, Abbasiler, Türkler Dönemi ve Yeni Devir (Çağdaş) Arap Edebiyatı* olarak sınıflara ayırmışlardır¹.

Edebiyat tarihine edebî türler açısından yaklaşanlar ise, Arap Edebiyatını bu yaklaşımları doğrultusunda sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre Arap Edebiyatı, *Nesir Edebiyatı* ve *Şiir Edebiyatı* diye iki kısma ayrılmaktadır².

Biz de bu çalışmamızda özellikle hitabet ve hikemiyle öne çıkan el-Hasenu'l-Başri'yi ele aldığımız için Arap Edebiyatının tarihi dönemleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Arap Edebiyatının edebî türleri üzerinde duracağız.

Bazı Arap Edebiyatı araştırmacılarının yaptığı kısımlandırmalar dikkate alındığında, Arap Edebiyatının aşağıdaki tarihi beş evreye ayrıldığı görülmektedir.

a. *Cahiliye Dönemi* (العصر الجاهلي)

Adnânîler'in miladi beşinci asrın ortalarında Yemenlilerden özgürlüklerini elde etmeleriyle başlayıp İslam'ın 622 yılında gelişine kadar geçen süre olarak tanımlanır.

b. *İslâmî Dönem (Sadr-ı İslâm ve Emeviler Dönemi)* (العصر الإسلامي)

Bu dönem, İslam'ın doğuşuyla başlayıp Abbasi devletinin hicri 131 yılında kuruluşuna kadar devam etmektedir. Bu dönem, hicri 41 yılında kurulan Emeviler dönemine kadar devam eden Şadru'l-İslâm dönemini ve hicri 41–131 yılları arasında hüküm süren Emevî Devleti dönemini içine alır.

¹ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Kâhire: Dâru Nehdatu Mısr li't-Tab'î ve'n-Neşr, s.5; Ömer Rıdâ Kehhâle, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimeşk: el-Matba'atu't-Te'âvuniyye, 1972, s.8.

² Ali Özek (derleyen), *en-Nuşûsu'l- Edebiye Ma'a Târîhi'l-'Arabî Mücezen*, İstanbul: Özek Yayınevi, 1972, s.48; Ahmed İskenderî ve Mustafa 'Inânî, *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihi*, 17. bs., Mısr: Dâru'l-Ma'ârif, tsz., s.4.

Bu dönem, aynı zamanda araştırma konumuz olan el-Hasenu'l-Başri'nin yaşadığı dönemleri (H.21–110) de içine almaktadır.

c. Abbasiler Dönemi (العصر العباسي)

Abbasilerin hicri 131 yılında kurulmasıyla başlayıp hicri 656 yılında Tatarlar tarafından yıkılmasına kadar devam eden süre.

d. Türkler Dönemi (العصر التركي)

Bağdat'ın hicri 656 yılında alınmasıyla başlayıp hicri 1220 yılında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır almasına kadar geçen süre.

e. Yeni Devir (Çağdaş) Arap Edebiyatı Dönemi (عصر النهضة الحديثة)

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır almasıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden dönemin adıdır³.

Arap edebiyatı kitaplarına göz atıldığında, Arap edebiyatının, diğer milletlerin edebiyatında olduğu gibi biri nesir, diğeri de şiir olmak üzere iki temel edebî türünün olduğu görülmektedir⁴.

Edebiyat araştırmacıları tarafından bu iki edebî türden hangisinin, daha kadim olduğu konusunda tartışmalar yaşanmıştır.

Eski edebiyatçılar tarafından nesrin şiirden evvel var olduğu söylenmiştir. Bunlara göre; nesrin sınırsız, şiirin de sınırlı olması hasebiyle mutlak olan nesir, mukayyet olan şiire göre daha eski olacaktır. Ayrıca nesrin vezin ve kafiyeye muhtaç olmaması bakımından da oluşturulmasının daha kolay olduğu, dolayısıyla şiirden daha önce var olduğu söylenmiştir⁵.

Bu yaklaşımda olanlara göre, insanın gündelik ihtiyaçlarını, istek ve temennilerini dillendirmesi dahi bir nesir türü olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle nesrin şiirden çok

³ Keĥhâle, age., s. 8; Şevki Dayf, Târihu'l-Edebi'l-'Arabi el-'Asru'l-Câhiliyye, 7. bs., Mısr: Dâru'l-Ma'ârif, tsz., I/10.

⁴ Keĥhâle, age., s.10; Ahmed İskenderî ve Mustafa 'Inânî, age., s.4; Özek age., s.48.

⁵ Özek age., s. 50.

daha evvel olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu fikirde olanlara göre asıl olan, kelamın menşûr olmasıdır (الأصل في الكلام أن يكون منشوراً)⁶.

Ancak nesri, günlük konuşmalardan doğan nesir, sanatsal (edebî) nesir ve ilmi nesir gibi kısımlara ayıran son zaman edebiyat araştırmacılarına gelince, edebî niteliğe haiz nesir Abbasiler devrinde İbnu'l-Mukaffa' tarafından ilk defa ortaya konmuştur. Bu nedenle nesrin şiirden önce varlığından söz etmek mümkün değildir⁷. Özellikle Avrupa'da Fransız Monsieur Mercier ve İngiliz müsteşriki Gibb bu fikrin önde gelenlerindedir. Nitekim çağdaş edebiyatçılarından Tâhâ Hüseyn ve Şevkî Dayf da bu görüşe sahip olanlardandır⁸.

Bu yönde farklı gerekçeler ve yaklaşımlar olmakla beraber Araplarda şiirle beraber hitabetin eskiden beri var olduğu, özellikle kabile savaşlarında kendi kabilesinin övülmesi ve rakip kabilenin de yerilmesi için sıcak savaş öncesi soğuk savaş aşamasında askerlerin savaşa motive edilmesi konusunda şairlerle hatiplerin güçlü ifadelerinden faydalandığı bilinmektedir. Nitekim kendine karşı söylenen kötü bir söze öfkelenmek ve güzel bir sözle de sakinleşmek Arapların yapılarında olan bir özelliktir. Çünkü Araplar hayal gücü kuvvetli hassas bir millet olduklarından belağat onların üzerinde hızlı ve bariz bir şekilde etki ederdi⁹.

Ancak pek tabîi olarak, kimi dönemde şiir revaçta olurken kimi dönemde de hitabet revaçta olmuştur. Nitekim Cahiliye Dönemi diye adlandırılan dönemde şiir hitabetten bir adım öne geçerken, İslam'ın zuhuruyla, hitabet bir nesir türü özelliği kazanarak nesrin yerine geçmiş ve hitabet ön plana çıkararak bir nesir türü özeliği kazanmıştır¹⁰.

Ayrıca, Arapların her yıl kurdukları 'Ukaz, Mecenne ve Zu'l-Mecâz gibi panayırarda ticaret yapıldığı gibi hitabet ve şiir yarışmaları da düzenlenirdi. Onların nazarlarında bu panayırlar edebî değeri olan birer akademi niteliği de taşımaktaydı. Nitekim burada her kabile kendini temsil eden şair veya hatip aracılığıyla kendilerini

⁶ Ahmed İskenderî ve Mustafa 'Inânî, age., s. 21.

⁷ Özek age., s. 53.

⁸ ae., s. 53-54.

⁹ M. Reşit Özbalkçı, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005, s. 34.

¹⁰ Özbalkçı, age., s. 11.

över ve düşman bildikleri kabileleri de yererlerdi¹¹. Bir anlamda bu panayırlarda kabileler kendilerini kabileler arası dünyada ifade etme imkânı buluyordu.

Cahiliye dönemindeki Şairin ve şiirin hatibe ve hitabete olan üstünlüğü çok uzun sürmemiştir. Özellikle şairliğin geçim kaynağı olmaya başlaması ve şairlerin çoğalması, şairlerin kuvvetli üsluplarını insanların ırz ve namuslarını dile dolamak için kullanmaları şaire ve şiire verilen önemi azaltmış halkın hatiplere yönelmelerine neden olmuştur¹².

Şiirin mi? Nesrin mi? Daha eski olduğunu konusundaki kadim tartışmalara uzun uzadıya dalmak maksadımızı aşacağından verdiğimiz bu kısa bilgiyle yetinmeyi uygun gördük. Şimdi bu iki edebî türden biri olan şiir hakkında kısaca bilgi verdikten sonra nesir türlerine değinmek istiyoruz.

1. ŞİİR

Şiir (الشعر), sulâsi birinci babdan olan, “ hissetmek, algılamak şiir yazmak ve şiir söylemek” anlamlarına gelen (شَعَرَ) fiilinin mastarı, çoğulu ise (الأشعار) şeklindedir¹³. Şiir denilince akla gelebilecek kelime nazımdır. Çünkü nazım ve şiir daima aynı anlamda kullanılmıştır. Vezinli ve kafiyeli söze nazım dolayısıyla da şiir denmektedir¹⁴. İçtimai hayatta vazgeçilmez bir yere sahip olan şiir özellikle Cahiliye döneminde altın çağını yaşamıştır¹⁵.

el-Hasenu'l-Başri'nin edebî yönü özellikle nesir türünden ele alınabileceği için burada şiirle ilgili teferruata girmeyeceğiz. Bu nedenle şiire dair tanımlardan bir tanesini vermekle yetiniyoruz.

Şimdi ise nesir ve nesir türlerine göz atabiliriz.

2. NESİR (النثر)

Nesir, Arapçada (نثر) fiilinin mastarıdır. Fiil, hem sülâsi birinci baptan hem de ikinci baptan (نَثَرَ - يَنْثُرُ و يَنْثُرُ) şeklinde gelmektedir. Sözlük anlamı olarak, “bir şeyi elinle

¹¹ A. Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, 7. bs., İstanbul: Marifet Yayınları, 2004, s. 39.

¹² ae., s. 40.

¹³ Keşhâle, age., s. 53

¹⁴ Keşhâle, age., s. 53; Ahmed İskenderî ve Mustafa İnânî, age., s. 42-43

¹⁵ Nihad, M. Çetin, “Arap/Edebiyat”, *DİA*, III/286-287.

saçman, onu dağınık olarak atman” "نُتْرِكَ الشَّيْءَ بِيَدِكَ تَرْمِي بِهِ مَتَفَرِّقًا" anlamlarına gelir¹⁶.

Istilah olarak ise nesir, “kafiye ve vezin ölçülerinde olmayan söz, kafiye ve vezin ölçülerine göre şekillenmemiş söz” olarak tanımlanmaktadır¹⁷. Ayrıca nesir, “gerçeklere ve doğru ifadelere dayanan (hayal ürünü olmayan), kafiye ve veznin kurallarına göre söylenmemiş sözdür”¹⁸.

Bir başka ifadeyle nesir, “*secî‘ ile kafiyeleşen (düzene giren) ve nazmın (şüirin) zıttı olan sözdür*”. "النَّشْرُ: هُوَ الْكَلَامُ الْمَقْفَى بِالْأَسْجَاعِ ضِدَّ النَّظْمِ".¹⁹

Nesrin ne zamandan itibaren var olduğu veya “şiir mi önce var idi yoksa nesir mi? ” şeklindeki yaklaşımlara yukarıda değinmiştik. Bu iki edebî tür arasında kesin çizgilerle ayırım yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü insanın varlığıyla beraber söz vardı ve sözle beraber de güzel ifade kullanma gayreti (edebiyat) vardı.

Bununla beraber tarihi süreç içerisinde diğer ilim ve sanatlarda olduğu gibi, nesir sanatının da kayıt altına alınması bir edebî tür olarak tanımlanması ilerleyen zamanlarda meydana gelmiştir. Nesrin edebî rüşütünü ispat etmesi ise özellikle Emevîler döneminde olmuştur²⁰.

Arap Edebiyatı kaynaklarına baktığımızda nesrin çeşitlere ayrıldığı ve nesir türü edebî ürünlerin de kendi aralarında aşağıdaki şekilde farklılıklar arz ettiğini görmekteyiz:

a. *Basit Nesir*

Karşılıklı konuşmadan doğan nesirdir. Sanatsal kıymeti olan bir tür olmamakla beraber içerisinde Emsâl ve Hikem barındıran sözlerdir²¹.

Bir başka ifadeyle, insanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini ifade ederken ortaya çıkan alışılmış (kaltıplaşmış) konuşmalar, mizaçlarına uygun, kendilerini rahatlatacak

¹⁶ Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1. bs., Beyrût: Dâru Şâdir, 5/191; Yahyâ b. Şeref b. Mera'n-Nevevî Ebû Zekeriyâ, *Tahrîru Elfâzi et'-Tenbihî (Luğatu'l-Fikhi)*, 1. bs., Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1408, s. 258.

¹⁷ Keĥhâle, age., s. 10,166; Şevki Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi'n-Nesri'l-'Arabî*, 8. bs., Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1119, s. 15.

¹⁸ Ahmed İskenderî ve Mustafa 'Inânî, age., s. 21; Özek age., s. 48.

¹⁹ Hannâ el- Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi fi'l-Mağribi'l-'Arabî*, Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1996. s. 15.

²⁰ Keĥhâle, age., s. 181.

²¹ ae., s. 166.

ifadelerin kullanıldığı nesir ki, bunda edep (edebiyat) kaygısı yoktur. Buna konuşma dili de diyebiliriz²².

²² Özek age., s. 48.

b. Sanatsal Nesir

Düzenli bir fikir ihtiva etmekle beraber güzel bir tesir bırakan ve etkileyiciliği olan sözlere denir. Bu nesir türünde pek çok sanatsal izlere rahatlıkla rastlanabilir. Bu sözlerin sahiplerinin yetenekli kişiler olduğu da sözlerinden anlaşılır²³.

c. İlmî Nesir

Aklî olan hakikatlerin ifade edilmesinde kullanılır. Tarih ve siyaset gibi ilimlerin ifade edilmesinde kullanılan nesir türünün Emevîler döneminin sonlarında Abbasîlerin ise başlangıçlarında ortaya çıktığı görüşü de hâkim olan düşüncelerdendir²⁴.

Nitekim ilmî nesrin varlığı, ilimlerin müstakil olarak kurumlaşmasına paralellik arz etmektedir ki, bu da ilmî nesirle beraber ıstılahların da var olmaya başladığının bir göstergesidir.

Yukarıdaki ayrımlardan bizi daha çok ilgilendiren elbette ki, sanatsal nesir türüdür. Bu nedenle genel olarak sanatsal nesrin unsurlarına ve kıstaslarına göz atmakta fayda olacaktır.

Nesrin unsurlarına baktığımızda, konuşma dilinden kendini arındırdığını, içinde sanat, beyan ve ustalık bulundurduğunu görmekteyiz²⁵. Onun, dönemlere göre farklılık arz eden unsurlar taşıdığı da bilinmektedir. Özellikle İslam'ın gelişile beraber ister şiirde olsun ister nesir türünde olsun söz söyleme esasları ve sözün içeriğinde önemli düzeyde değişiklikler olmuştur. Bu nedenle nesrin unsurlarına dönemseller şartlar dikkate alınarak değinmek daha sağlıklı olacaktır.

Bu dönemleri, Cahiliye, Şadru'l-İslâm, Emevîler ve Abbâsî'ler olarak dört dönemde ele almak mümkün olabileceği gibi Cahilliyeye, Şadru'l-İslâm/ Emevîler ve Abbâsî'ler Dönemi diye üç dönemde de ele almak mümkündür. Çünkü bazı edebiyat araştırmacıları bu dönemleri dört grupta ele alırken kimileri de üç grupta ele almaktadır. Biz ise, burada nesrin unsurlarını dört dönem olarak ele alacağız.

²³ ay.

²⁴ ay.

²⁵ Kêhâlê, age., s. 166.

2.1. Cahiliye Döneminde Nesir

Şiirin mi yoksa nesrin mi daha önemli olduğuna dair veya şiirin mi yoksa nesrin mi daha kadim olduğuna dair farklı görüşlerin olduğunu daha evvel belirtmiştik. Bu konudaki farklı yaklaşımlar burada da karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle Cahiliye Döneminde şiirin nesre olan üstünlüğü genel kabul görmüş durumdadır. Bu yaklaşımları eserlerde olduğu gibi aktarmayı uygun görüyoruz.

Bu dönemde neredeyse şiire oranla nesir hiç konuşulmamaktaydı. Bazılarına göre şiirin vezin ve kafiyeye sahip olmasından dolayı daha kolay ezberlenmesine ve rivayet edilmesine neden olduğu, nesrin hür bir yapıya ve herhangi bir kurala bağlı olmaması nedeniyle şiir, bu dönemde nesirden daha yaygın haldeydi. Nitekim Arap'larda okuma yazma bilenler nadirdi ve yazıyı da bu dönemin sonlarında iktisadi muamelelerinde kullanmaya başlamışlardır. Yazı, şiir ve nesrin tedvin edilmesine (yazıya dökülmesi) kadar yaygın bir şey değildi. Bazıları ise aşağıdaki nedenlerden dolayı nesri, özel ve öncelikli olarak kabul etmektedirler:

- a. Doğru, sade, kolay, mübalağasız ve aşırıya kaçmamış oluşu.
- b. Mananın yüzeysel oluşu, anlaşılmaz oluşu veya cümle oluşturulması ve birleştirilmesinde derine inilmemesidir.
- c. Arapların düşüncelerinin, yaşantı ve hayatlarından türemiş olması.
- d. Nesirlerinde, Hikem ve Emsâl'in çok olması.
- e. Manaların dağınık ve aralarındaki geçişin çokluğu²⁶.

Elbette şiir gibi nesir sanatının da bir gayesi ve hedefi vardı. Cahiliye nesrinin amaçlarından bazıları ise şunlardır:

- a. İntikama, öç almaya ve aralarındaki savaşı kızıştırmaya veya barış ve sulha davet etmek.
- b. Öğünme, nefret ettirme, diyalog ve gelecekle ilgili haber verme.
- c. Çöldeki hayatı anlatma.
- d. Kral ve hükümdarlarla görüşmeler²⁷.

²⁶ ae., s. 129.

2.2. Hz. Peygamber Döneminde Nesir

Hz. Muhammed'in (s.a.v) İslam'ı ilanıyla başlayıp Hulefa-i Raşidin dönemini de içine alan ve yönetimin Emevilere geçmesine (H. 41) kadar devam eden bu zaman dilimi Sadru'l-İslam diye bilinmektedir. Sadru'l-İslam'dan önce şiirler ezberlenip dilden dile şiirler rivayet edilirken bu dönemle nesir ön plana çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de söze ve yazıya dair yaptığı her şeyi bu tarzda (nesir) sarf etmiştir. Hz. Muhammed'ten sonra gelen tabileri de aynı metodu devam ettirmişlerdir²⁸. Bu doğrultuda olan, İslam'ın zuhuruyla şiirin önceki itibarını kaybettiğini yerine hitabetin geçtiği yönünde bilgileri daha önce de aktarmıştık.

Hz. Muhammed'i karalamak isteyen müşrikler, Kur'an'ın i'câzı karşısında Hz. Peygamberin bir büyücü ve bir sihirbaz olduğunu söylerken diğer bir yandan da onun şair olduğunu da söylemekteydiler²⁹. Aynı zamanda Kur'an'ın i'câzının şiirden daha etkili olduğu da kabul edilmekteydi.

Peygamber (s.a.v.)'i şairlikle suçlamalarından şair ve şiirin, Cahiliye Arap toplumunda oldukça deforme olduğunu ve itibar kaybettiğini bir kez daha anlamaktayız.

İslam'dan önce şiirin gölgesinde kalan nesir ise, İslam'ın zuhuruyla kendine yeni bir gelişme alanı bulmuştur. Nitekim Kur'an, fasih ve belîğ söz söyleme üzerinde durmuş ve Peygamber (s.a.v.)'e de bu şekilde söz söylemeyi emretmiştir. Nitekim aşağıdaki ayetler bu kabilden ayetlerdir:

...وَعِظُهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا!³⁰

...Onlara vaaz et ve kendilerini ilgilendiren müessir söz söyle!

...وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...³¹

Kullarıma deki: Onlara (kâfirlere) en güzel sözü söylesinler...

... وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا...³²

²⁷ ae., s. 170.

²⁸ ae., s. 176.

²⁹ ae., s. 12.

³⁰ Nisâ', 63.

³¹ İsra, 53.

...İnsanlara güzel sözler söyleyin...

Yukarıdaki ayetlerde, muhataba karşılık güzel söz söyleme üzerinde durulurken aşağıdaki ayetlerde de muhatabın güzel söze karşılık verme ihtimalinden bahsedilmektedir.

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ³³.

Sözü dinleyip de en güzeline uyan kullar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdikleridir. Ve onlar kâmil bir akla sahiptirler.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى³⁴.

Vatın ona yumuşak söz söyleyin umulur ki, nasihat dinler veya korkar.

Bu ayetle Allah (c.c), Hz. Musa ve Hz. Harun'a karşı iman etme ihtimali kalmayacak şekilde düşmanlık eden Firavun için dahi iman ihtimali üzerinde durmaktadır.

Peygamber (s.a.v.), bir defasında güzel konuşan birini işittiğinde şöyle demiştir:

إن من البيان لسحرا أو إن بعض البيان لسحر³⁵.

Şüphesiz sözde sihirleyen bir güç vardır veya bazı sözlerde bir sihirleyen kudret vardır.

Kur'an'ın indiriliş tarzının da bu metot üzere olduğunu yine Kur'an'dan anlamaktayız:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ...³⁶.

Allah kelamın en güzelini ahenkli, katmerli bir kitap halinde indirdi...

Aslında bu üslup bir tebliğ üslubu, dolayısıyla insanları ikna etme, inandırma ve etkileme sanatıdır.

³² Bakara, 83.

³³ Zümer, 18.

³⁴ Tâhâ, 44.

³⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. bs., Beyrût, Dâru İbni Kesîr, 1987, V/2176.

³⁶ Zümer, 23.

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allahu Teâlâ güzel söz söyleme konusunda Kur'an'da defalarca tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca, güzel söz sonucunda karşı tarafın da nasihat alacağı ihtimali üzerinde durulmaktadır. Nitekim dilimizde kullandığımız “*Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.*” atasözünün de vurguladığı gibi güzel söylenen sözün tesiri açılmayacak kapıları açabilecek kudrettedir.

Bu nedenle İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve hadis, dili en iyi şekilde kullanarak güzel ve etkili söz söyleme konusunda Arap Dili ve Edebiyatına kaynaklık teşkil etmiştir. Bu nedenle İslam'ın zuhuruyla Araplar arasında nesir türünden olan sanatlar daha çok önem kazanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber Kur'an'ın öngördüğü üslupla insanları İslam'a davet etmiştir ve Araplar da bu üslupların tesirini kabul ederek konuşmalarında bu üslubu tercih etmişlerdir³⁷.

Daha önce değindiğimiz Cahiliye Arap Edebiyatı nesir türlerinden farklı olarak Arap Edebiyatı Sadr-ı İslam Dönemi diye adlandırılan bu dönemde, Kur'an'ın gelmesi en büyük edebî olay olarak kabul edilir³⁸. Nitekim Kur'an, Arapların dilleri konusunda bir övünç kaynağıdır³⁹. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'an'ın üslubunu kullanarak sarf ettiği sözleri (hitabı), hükümdarlara yazdığı mektupları, yazılan antlaşmaları, dini açıklayan beyanatları ve sahabîlere yaptığı tavsiyeleri (vasiyetler) birer nesir türü olarak kabul edilir⁴⁰. Nitekim bunların her biri günümüzde dahi, hem dil ve edebiyat açısından hem de tarih ve siyaset bilimleri gibi farklı açılardan üzerinde çalışmaların yapıldığı müstakil alanlardır.

Bu nedenle Arap Edebiyatı Sadr-ı İslam Dönemi diye adlandırılan bu dönemde hitabet, mektuplar ve antlaşmalar birer edebî tür olarak kabul edilmiştir. Bu dönemden sonraki dönemlerde de verilen hutbelerde, yazılan mektuplarda ve antlaşmalarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıstasları ölçü olarak kabul edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) nahivciler ve diğer tüm bilginler tarafından Arapların en fasihi olarak kabul edilmektedir⁴¹.

³⁷ Kehhâle, age., s. 13.

³⁸ ae., s. 12.

³⁹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, el-'Aşru'l-İslâmî*, 7. bs., Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1119, s. 30.

⁴⁰ Kehhâle, age., s. 13.

⁴¹ M. Reşit Özbekçi, age., s. 52.

Allah'ın gönderdiklerini insanlara tebliğ etmekle görevlendirilen Hz. Muhammed "42" *" يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ "*, yine ilahi direktifle bu görevini belîğ bir şekilde icra etmesi " *Onlara, içlerine işleyecek, ruhlarına tesir edecek şekilde belîğ söz söyle.*"43 anlamındaki " *أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا "* ayetle belirtilmektedir.

İslam'ı en iyi şekilde anlatabilmek için ilahi direktifler doğrultusunda toplumun en fasih ve belîğ konuşanı olmasıyla beraber, fesahat ve belâğat O'nun için bir amaç değil bir araç mesabesinde olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed konuşmalarında tekellüf ve tasannu (sanat gösterme çabası) içinde olmamıştır44. Nitekim güzel söz söyleme çabasıyla ağzını yüzünü eğip büken kişiyle ilgili söylemiş olduğu aşağıdaki hadis de bunu göstermektedir:

إن الله يبغض البليغ من الرجال الذي يتخلل بلسانه تخلل الباقرة بلسانها⁴⁵.

İneğin geviş getirmesi gibi dilini sağa sola çevirerek belâğat göstermeye çalışan kimselere Allah buğz eder.

Hadisten anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), gereksiz ve yapmacık şekilde sözü süsleme çabası içinde olan kişiyi yererken kendisinin güzel söz söyleme gibi araç mesabesindeki bir unsuru kendine amaç edinmesinin beklenemeyeceği düşüncesindeyiz.

2.3. el-Hasenu'l-Başrî'nin Yaşadığı Dönemde Nesir

H. Ömer'in hilafetinin son iki yılında (H. 21) doğan el-Hasenu'l-Başrî, çocukluk yıllarını Hz. Osman ve Hz. Ali hilafetinde geçirmiştir. Hulafa-i Raşidin döneminden sonra birçok yöneticinin himayesinde yaşayan el-Hasenu'l-Başrî'nin yaşadığı dönem (H. 21- 110), ağırlıklı olarak Emevîler dönemine (H. 41–132) tekabül etmektedir. Bu nedenle Emevîler döneminde Arap Edebiyatındaki nesir türlerine genel olarak göz atmakta fayda olacaktır.

⁴² Mâide, 67.

⁴³ Nisâ, 63.

⁴⁴ Kazancı, age., s. 137.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Kâhîre: Muessesetu'l-İkhtâr, tsz., II/165, 6543; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Süriyye: Dâru'l-Fikr, tsz., II/720.

Emevîler döneminde edebiyata ve edebiyatçılara oldukça önem verildiği bize ulaşan bilgiler arasındadır. Şairler için Emevîler döneminde hazineden pay ayrılması da bunun bir göstergesidir⁴⁶. Bu dönemde temayüz etmiş sanatsal nesirden ve edebiyat kültüründen bahsetmek mümkündür. Özellikle Kur'an, Hz. Peygamberin hadisleri, Cahiliye Dönemi Şiir ve Edebiyatı, vaaz ve kıssa meclisleri ve fesahat ve belâğat sahiplerinin icra ettikleri edebiyat bu dönemde temayüz eden “*sanatsal nesir*” için ilham kaynağı oluşturmuştur⁴⁷.

İslam'ın geniş coğrafyaya yayılmasıyla beraber çeşitli topluluklarla temasa geçen İslam toplumu, bu toplumları bir taraftan etkilerken diğer taraftan kendisi de bu toplumlardan etkilenmiştir. Özellikle Farisîlerle etkileşim yaşayan Emevîlerin edebiyat ve dilleri, köklü bir kültüre sahip olan Farisîlerden etkilendiği bilinmektedir⁴⁸.

Hem siyaseten hem de toplumsal olarak oldukça kargaşalı bir süreçten geçilen bu dönemde siyasi istikrarı sağlamakta zorlanılmıştır. Bu süreçten edebiyat da payına düşen nasibini almıştır. Nitekim siyasi oluşumlara paralel olarak Emevîler döneminde üç farklı coğrafyada üç farklı oluşumdan bahsetmek mümkündür. Bu oluşumlar Hicaz, Irak ve Şam oluşumlarıdır. Her bir oluşumun kendine has özellikleri bulunmakla beraber özellikle el-Hasenu'l-Başrî'nin yaşadığı coğrafyada etkin olan Irak oluşumu, hem konu itibarıyla hem de üslup olarak daha çok Cahiliye özelliklerini andırmaktadır. Burada işlenen konular daha çok Cahiliye'de olduğu gibi ırkçılıktır⁴⁹.

Bu oluşumun karşısında ise, yeni bir oluşum daha vardı ki o da İslam'ı referans alan Haricilerdir. Bunlarda, kuvvetli bir edebiyat icra etmelerine ve etkileyici şiirler söylemelerine rağmen kendilerini veya neseplerini övme ve yerme gibi maksatları olmamıştır⁵⁰.

Kur'an'ın ezberlenmesi, hadislerin derlenmesi ve rivayet kültürünün yaygınlaşması bu dönemde edebiyatın hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Özellikle de Hz. Peygamberin (s.a.v.) hitabet geleneği, o gün bugündür tüm İslam toplumlarında yaşatıla gelen bir nesir türü olmuştur.

⁴⁶ Keĥhâle, age., s. 14.

⁴⁷ ae., s. 181.

⁴⁸ ae., s. 15.

⁴⁹ ae., s. 17.

⁵⁰ ay.

Nitekim Hz. Muhammed'in bir mirası olarak, bu dönemde de yapılan nasihatler ve hitabetler, en önemli iletişim aracı olan mektuplar, antlaşmalar, vasiyetler ve toplumun önde gelen fesahat ve belâğat sahibi kişilerin sarf ettikleri hikmetli sözler edebiyat türlerinden özellikle de nesir türleridir⁵¹. Bu türler de en iyi şekilde icra edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma konumuz olan el-Hasenu'l-Başrî de bu dönemin önde gelen imamlarındandır ve bu dönemde yetişmiştir. Onun konuşmasını duyan Hz. Aîşe, “*Peygamberler gibi konuşan kimdir?*” diyerek konuşmasındaki fesahatı ve belâğatı nebilerin fesahatine ve belâğatına benzetmiştir⁵².

Bu da gösteriyor ki, bu dönemde edebiyata gerekli önem verilmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) edebî yönüne dair, ister hitabet olsun ister mektup olsun ne varsa hepsi bu dönemde ve bu dönemden sonra icra edilmeye çalışılmıştır.

2.4. Nesir Edebiyatı ve Türleri

Cahiliye nesri lahından (اللحن) (dil bilgisi hatası) yoksun olması, veciz olması müteradif kelimelerin az kullanılması, yakın benzetmelerin anlaşılma sağladığı kolaylık, özellikle de hıkem, emşâl ve kahinlerin zoraki söyledikleri sözlerinde (Sec'ul-Kuhhân) olduğu gibi cümlelerin kısa olmasından dolayı üstün bir özelliğe sahiptir⁵³.

Bu dönemdeki nesir çeşitlerine göz attığımızda bunların, el-hıkem, el-meşel, el-vaşâyâ, el-ḥaṭâbe, el-muḥâverât ve sec'ul-kuhhân gibi çeşitler olduğunu görmekteyiz.

2.4.1. el-Ḥaṭâbe (Hitabet) (الخطابة)

Hitabet (الخطابة), (خطب-يخطب) filinin mastarıdır. Kelime olarak “hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelir⁵⁴. Aslında kelime (الخطابة) el-ḥaṭâbe olmasına rağmen özellikle Türkçede hitabet olarak telaffuz edilmiştir⁵⁵.

⁵¹ ae., s. 176.

⁵² Komisyon, *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye*, “el-Hasenu'l-Başrî”, 2. bs., Muessetu A'mâli'l-Mevsû'a, 1999, IX/348.

⁵³ Keḥhâle, age., s. 170.

⁵⁴ Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII/156.

⁵⁵ Özbalkıç, age., s. 15.

Istilah olarak ise, “*kişilerin herhangi bir konuda muhataba düşündüklerini ve bildiklerini kısa, etkili ve düzgün bir ifadeyle anlatması*” demektir⁵⁶. Diğer bir ifadeyle “*bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma*” demektir⁵⁷.

O, bir konuşma sanatıdır ve insanın varlığıyla beraber var olan bir sanattır.⁵⁸ Ayrıca o, nesir sanatlarından biridir⁵⁹.

Arap edebiyatında şiirle beraber hitabet de vardı⁶⁰. Hitabetin şiiri geride bırakmaya başlaması İslam’ın doğuşuydur. Daha sonrasında da hitabet önemli bir nesir türü olmuştur. İslam’dan önce en popüler edebî tür olan şiir, İslam ile beraber yerini hitabete bırakmıştır⁶¹. Bu nedenle Müslüman toplumlarda hitabet vazgeçilmez bir sanat haline gelmiştir.

Hitâbet yazılı olabileceği gibi sözlü de olabilir. Sözlü hitabetlerin birçoğu günümüze taşınmamıştır. Bunun nedeni de yazılı olmayışıdır.

Hitâbet genellikle konularına göre ve şekil itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Konu itibariyle ise askerî, siyasî, hukukî-adlî ve dinî diye kısımlara ayrılmaktayken şekil olarak ise, birçok türden bahsetmek mümkündür. Aslında söze dair nazım dışında söylenen her şey bir hitâbet şeklidir. Ancak müstakil olarak tanımlanmış ve kendine has bir çerçevenin çizildiği bazı hitâbet şekilleri ise, hitâbe, nutuk, konferans, sohbet, muhâvere, açık oturum, münâzara, panel, sempozyum, tirat, monolog ve diyalogdur.

Bizi burada konu itibariyle “dinî hitabet”, şekil itibariyle ise, “*söylenilecek şeyi kısa ve özlü bir şekilde söylemek*” anlamına gelen “hitâbe” ilgilendirmektedir⁶². Çünkü araştırma konumuz olan el-Hasenu’l-Başri’nin ön plana çıkan yönü bununla ilgilidir.

2.4.2. el-Emsâl (Atasözleri) (الأمثال)

Çoğulu el-emsâl olan meşel (المثل) kelimesinin kelime anlamı, benzeme, benzerlik ve eş anlamlarına gelmektedir.

⁵⁶ Kazancı, age., s. 17.

⁵⁷ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, XVIII/425.

⁵⁸ Muhammed Ebû Zehra, *el-Hatâbe*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1980. s. 19.

⁵⁹ *Komîsyon, el-Mevsû’atu’l-Arabîyyetu’l-Âlemîyye*, “el-Hatâbe”, X/109.

⁶⁰ Hüseyin Elmali, “Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi”, *DİA*, III/158.

⁶¹ Keşhâle, age., s. 11; Özbekçi, age., s. 11.

⁶² Kazancı, age., s. 24-35.

Burada bizim ele aldığımız şekliyle ise atasözü diyebileceğimiz meşelin ıstılah anlamı, " Veciz şekilde söylenmiş ve mana doğruluğu olan sözlerdir"⁶³.

İslam'ın gelişiyile beraber içerik değiştiren meşeller, daha çok insanlara iyiliği emretme ve insanları kötülükten kaçındırma maksadıyla söylenmiş sözler şeklini almıştır⁶⁴.

Özellikle rivayet ve tedvin edilirken birbirine karışan bu sözlerden hangisinin Cahiliye Dönemine hangisinin de İslami Döneme ait olduğunu ayırmak zordur. Bu ayrımı yapabilmek için daha çok içeriklerden faydalanılmaktadır⁶⁵. İntikamı körükleyen bir içeriğe sahip meşelin Cahiliye Dönemine ait olduğu söylenebilir.

2.4.3. Sec'u'l-Kuhhân (Kâhinlerin sec'isi) (سجع الكهان)

Arap toplumunun Cahiliye diye adlandırıldığı dönemde oldukça yaygın olan kâhinler, çeşitli dayanaklarla insanların merak ettikleri gizli konulardan haber vermekteydiler. Hem gelecekle ilgili hem de geçmişe dair haberler bildiren kâhinlerden bu haberleri söylerken zamanla ağızlarından edebî niteliğe haiz sözler de çıkmaktaydı⁶⁶.

Bu sözler daha çok, nesir edebiyatı türüne ait bir edebî sanat olan seci' ile söylenmiştir.

Daha çok İslam'dan önceki Cahiliye dönemine ait nesir türü olan sözlerdir⁶⁷. Ayrıca gaybî bilgiler ihtiva etmesi bakımından da İslam akidesiyle örtüşmemesi açısından da Müslümanlar tarafından itibar edilen sözler arasında değildir.

el-Hasenu'l-Başri'nin sözleri arasında ahiret, hesap günü ve haşr gibi gaybî konular olmakla beraber, söz konusu konuları Allah'ın bildirdiği ölçülerde ayet ve hadis desteğiyle insanlara iletmektedir. Bu nedenle el-Hasenu'l-Başri'nin sözlerini bu anlamda değerlendirmek mümkün değildir.

2.4.4. el-Vaşâyâ (Vasiyetler) (الوصايا)

⁶³ Keĥhâle, age., s.170.

⁶⁴ ay.

⁶⁵ ae., s. 171.

⁶⁶ Keĥhâle, age., s. 175; Şevkî Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi'n-Neşri'l-'Arabî*, s. 38; Özek age., s. 79.

⁶⁷ Keĥhâle, age., s. 175; Dayf, age., s. 175.

el-Vaşâyâ (الوصايا), vasiyet (وصية) kelimesinin çoğuludur. Kişinin yakın çevresini, sahip olduğu tecrübeler ürünü olan hikmet'e ve irşat'a yönlendirmesidir. Bir anlamda bir nasihattir. Vasiyet, hitabet çeşitlerinden bir çeşit olarak kabul edilmekle beraber, aileye, akrabalara ve dostlara özgüdür. Hitabetle arasındaki fark ise: Vasiyet, kişinin ölüm anında veya ölüm hali gelmeden önce kendi oğullarına, kızlarına ve kavmine yapılmış olması iken Hıttâbet, daha genele ve umuma söylenmiş olmasıdır⁶⁸.

Daha çok Hıkem niteliği taşıyan özlü sözlerden oluşan ve irşat maksadı taşıyan bu sözler özellikle Arap toplumu ve kültüründe yaygın olan el-Vaşâye, Cahiliye nesrinde önemli bir yere sahiptir. Bu tür sözler güzelliğiyle ve ahengiyle dikkatleri çekmektedir⁶⁹.

el-Hasenu'l-Başrı'nın ölüm anında bu anlamda bir vasiyet bıraktığı bilinmektedir. Onun bu vasiyetinde, ölümünden önce, bir kâtip çağırarak kendisinin Müslüman olduğuna şahadet etmesini kayıt altına aldırması ve peygamberimizin böyle yapılmasını tavsiye ettiğini rivayet etmesi vasiyetin varlığına bir delildir⁷⁰.

el-Hasenu'l-Başrı'nın vasiyetinin içeriğinden tavsiyelerinin genel olduğuy, sadece akraba ve aile efradına mahsus olmadığı anlaşılmaktadır.

2.4.5. el-Hıkem (الحكم) (Hikmetler)

Hıkme (الحكمة) kelimesinin çoğuludur. Doğruluğu herkes tarafından kabul edilen, hüküm içeren, akla, deneye ve tecrübeye dayanan, kısa, açık ve isabetli özlü sözlerdir⁷¹.

Cahiliyede hâkim ve onların sözü olan hıkemler oldukça fazlaydı. Nitekim her kabilenin kendilerini övecek ve destekleyecek olan hâkimleri vardı. Hıkemler, veciz ve fasih olmaları, mânâda derinlik ifade etmeleri ve maksada yönelik olmaları nedeniyle belağatta büyük bir yere sahiptir⁷².

Araştırma konumuz olan el-Hasenu'l-Başrı'nın sözleri, edebî değer olarak hıkem ölçütlerine daha yakın olduğuy için ilerde el-Hasenu'l-Başrı'nın sözlerini ele alırken bu kategoride değerlendireceğiz.

⁶⁸ Keğhâle, age., s. 172; Özek age., s. 74.

⁶⁹ Özek age., s. 74.

⁷⁰ Ravđa Cemâl el-Huşarı, *Hayâtu'l-Haseni'l-Başrı ve Mesiyratuhul-İlmiyye*, 1. bs., Dimeşek-Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2002, s. 201.

⁷¹ Keğhâle, age., s. 170; Özek age., s. 58.

⁷² Keğhâle, age., s. 170.

2.4.6. el-Muḥâverât (المخاورات)

Muḥâverât (المخاورات), tartışma ve dialog anlamlarına gelen muḥâvera (المخاوره) kelimesinin çoğuludur. Yaşamın ve cemiyet hayatının vaz geçilmez bir unsurudur. Muḥâverât munâfera'yı (منافرة) (nefret ettirmeyi) içine aldığı gibi aynı zamanda mufâḥara'yı (مفاخرة) da (öğünmeyi) içine almaktadır⁷³.

Daha çok kabileler arasında, sayıca üstünlük, servetin çokluğu, şeref ve yüce ahlak sahibi olunmakla öğünülme için kullanılan muḥâverât, daha çok Cahiliye dönemindeki ruhları okşayan yada coşturan bir hitabet türü olduğu için, el-Hasenu'l-Başri'nin yaşadığı dönemde çok da fazla geçerliliği olan bir edebî tür değildir. Nitekim el-Hasenu'l-Başri'nin bize gelen sözleri arasında da bu anlamda sözlere de rastlanmaktadır.

2.4.7. el-Kitâbe (Yazışmalar)

Yazışmalar veya yazılı malzemeler diye isimlendirilebilecek olan bu tür ise, günümüz de dâhil olmak üzere eskiden beri edebî niteliğe haizdir. Araplarda özellikle Cahiliye döneminde yazının yok denecek kadar az olduğu bilinmektedir. Bu dönemde şairlerin şiirleri sözlü bir şekilde rivayet edilerek nakledilse de özellikle panayırlarda dereceye giren şiirlerin yazdırılarak Kâbe'nin duvarına asılması da yazının edebiyatta kullanıldığının bir göstergesidir.

İslami dönemde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) yazıya gerektiği şekilde önem vererek gelişmesini sağlamıştır. Gelen vahiyleri vahiy kâtiplerine yazdırmaya başlaması ve Bedir savaşında esirler düşenleri on kişiye okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakması da bunun en somut göstergesidir. Yazının esas yaygınlaşp yerleşmesi ise Halifeler döneminde olmuştur. Özellikle de Hz. Ömer döneminde siyasi yazışmalar yazının gelişmesini ve haberleşme aracı olarak yaygınlık kazanmasını sağlamıştır⁷⁴.

Siyasi yazışmaları, antlaşmaları ve mektupları bu kategoride değerlendirebileceğimiz için araştırma konumuz olan el-Hasenu'l-Başri'nin mektuplarını da bu çerçevede ele almak mümkün olacaktır.

⁷³ Keḥḥâle, age., s.175; Özek, age., s. 78.

⁷⁴ Keḥḥâle, age., s. 177; Özek, age., s. 279.

BİRİNCİ BÖLÜM
eI-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN HAYATI

1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi

el-Hasenu'l-Başrî'nin tam adı el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Başrî'dir⁷⁵. Onun ismi, tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında kısaca el-Hasen olarak geçmektedir⁷⁶. Hicrî 21 (642) yılında Medine de, Hz. Ömer'in hilâfetinin son iki yılında dünyaya gelmiştir⁷⁷. Tâbiî'in önde gelenlerindendir⁷⁸. Babasının ismi Yesâr, annesinin ismi ise Hayre olarak bilinmektedir⁷⁹.

Yesâr'ın, Irak'ın fethi esnasında Basra yakınlarında bulunan Meysân (ميسان) kasabasından Medine'ye esir olarak getirildiği ve Zeyd b. Sâbit'in azatlısı olduğu bilinmektedir⁸⁰. Müslüman olmadan önce babasının isminin Feyrûz olduğu da edinilen bilgiler arasındadır⁸¹. Yesâr bazı kaynaklarda “Enşârî” nispetiyle de anılmaktadır⁸². Bunun nedeni ise, efendisi olan Zeyd b. Sâbit'in Ensar'dan olması ve ona nispet edilmesidir⁸³.

Annesi Hayre ise, Hz. Muhammed'in eşi Ümmü Seleme'nin azatlısıdır⁸⁴. Yesâr ile Hz. Ömer döneminde evlenmişlerdir⁸⁵. Annesi Hayre, Rasûlullah'ın eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olması nedeniyle, el-Hasenu'l-Başrî ile ev ortamı gereği daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiştir. Hatta Ümmü Seleme'nin el-Hasenu'l-Başrî'yi emzirdiği yönünde bilgiler mevcuttur. Nitekim bazı kaynaklarda el-Hasenu'l-Başrî'nin sözlerindeki vecizliğin nedeni olarak bu emzirme olayı gösterilmektedir⁸⁶. Onun veciz bir söze sahip oluşunu böyle bir nedene bağlamasak da, onun yetişmesinde, bilgili biri

⁷⁵Muşlih Senyor Beyyûmî, *el-Hasenu'l-Başrî*, 2. bs., Mısır: Câmî'atu'l-Ezher, 1984, s. 137; Ravða Cemâl el-Huşarî, age., s. 106.

⁷⁶Beyyûmî, age., s. 137.

⁷⁷İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-Kubrâ*, Dâru Şâdir, tsz., VII/157; Hayru'd-Dîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2. bs., II/242; *The MWL Journal*, “Hasan al-Basri”, Vol 12 (7-8), April/May, 1985, s. 42.

⁷⁸H. Ritter, “Hasan Al-Basri”, B. Lewis “ve diğerleri”, *The Encyclopaedia Of Islam*, London: Luzac &Co., 1986, III/247.

⁷⁹Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, trc. 'Abdu'l-Halîm en-Neccâr, Kâhire: Dâru'l-'Ârif, 1119, I/257; Beyyûmî, age., s. 138; Muhammed Receb el-Beyyûmî, “el-Hasenu'l-Başrî”, *Mecelletu'l-Ezher*, Cilt 54, No. 9, s. 1311.

⁸⁰Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Sijeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 1985, IV/564; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Tıpkıbasım, Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996, III/1945.

⁸¹ay.

⁸²Abdullah Aydınlı, “Hasan Basri Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri” *Atatürk Üniv. İ.F. Dergisi*, No. 8, 1988, s. 91.

⁸³Ravða Cemâl el-Huşarî, age., s. 107.

⁸⁴Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basri”, *DİA*, XVI/291.

⁸⁵Ravða Cemâl el-Huşarî, age., s. 107.

⁸⁶Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebi Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk. İhsân 'Abbâs, Beyrût: Dâr-u Şâdir, 1978, s. 69-70; Beyyûmî, age., s. 141-142; Ravða Cemâl el-Huşarî, age., s. 108-109; Mahmûd Cemaeddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Der. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: İFAV, 1993, s. 133-134.

olmasında ve veciz bir ifadeye sahip olmasında, Allah Rasulünün evinde yetişmesinin ve burada aldığı eğitimin rolü olduğu düşüncesindeyiz.

Bu nedenle tabakat kitapları ve çeşitli biyografik çalışmalarda el-Hasenu'l-Başrî'nin özellikle etkili bir vaiz, belîğ bir hatip, etkileyici bir konuşmacı ve hikmetli sözler söyleyen biri olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca onun sözleri peygamberlerin sözlerine benzetilmektedir⁸⁷.

el-Hasenu'l-Başrî'nin kendinden küçük iki kardeşinin olduğu bilinmektedir. Biri Sa'îd b. Ebi'l-Hasen diğeri de 'Ammâr b. Ebi'l-Hasen'dir⁸⁸. Sa'îd hadisçi yönüyle bilinirken diğerkardeşi 'Ammâr ise daha çok zühdüyle ve Allah korkusundan dolayı ağlamasıyla tanınmaktadır⁸⁹. el-Hasenu'l-Başrî henüz hayattayken kardeşi Sa'îd vefat etmiş, el-Hasenu'l-Başrî ise buna oldukça üzölmüşdür⁹⁰.

el-Hasenu'l-Başrî'nin ailesiyle ilgili, yukarıda aktarılan bilgilerden daha öncesine uzanan bilgiye rastlanılmamaktadır. Bununla beraber el-Hasenu'l-Başrî'nin Arap olmayan bir kadınla evlendiğı de edinilen bilgiler arasındadır⁹¹. Ancak eşinin ismiyle ve nesebiyle ilgili herhangi bir rivayet söz konusu değildir⁹². Kimi kaynaklarda bu evlilikten biri kız olmak üzere Sa'îd ve Abdullah isimlerinde iki oğul dünyaya geldiğı rivayet edilir⁹³.

el-Hasenu'l-Başrî'nin hicri 36 yılında Medine'den Basra'ya taşınarak kalan hayatını burada geçirmiştir⁹⁴. Basra'ya gelmesinin en önemli nedenlerinden biri de yukarıda değindiğimiz gibi babasının Basralı olmasıdır⁹⁵.

el-Hasenu'l-Başrî'nin iki sefere katıldığı da bize ulaşan bilgiler arasında yer almaktadır. Bu seferlerden biri, Rebi' Ziyâd'ın komuta ettiğı ve el-Hasenu'l-Başrî'nin komutana kâtiplik yaptığı sefer, diğeri de Mühelleb b. Ebû Sufre komutasındaki Kâbil üzerine yapılan seferdir⁹⁶.

⁸⁷ Ravða Cemâl el-Ĥuşarî, age., s. 108-126; *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye*, agmd., IX/348.

⁸⁸ Ravða Cemâl el-Ĥuşarî, age., s. 108-112.

⁸⁹ Uludağ, agm., s. 291.

⁹⁰ Ravða Cemâl el-Ĥuşarî, age., s. 112.

⁹¹ Beyyûmî, age., s. 147; Uludağ, agm., s. 291.

⁹² Ravða Cemâl el-Ĥuşarî, age., s. 110.

⁹³ Beyyûmî, age., s. 148; Ravða Cemâl el-Ĥuşarî, age., s. 110; Uludağ, agm., s. 291.

⁹⁴ Beyyûmî, age., s. 145.

⁹⁵ ay.

⁹⁶ Beyyûmî, age., s. 154-158; Uludağ, agm., s. 291 .

Fesahat ve belâgatiyle ön plana çıkan el-Hasenu'l-Başrî, ömrünün büyük bir kısmını vaaz ve hitabetle geçirmiştir. Sözlerindeki akıcılık ve sözlerindeki manevî içerik özellikle zâhidler ve vaizler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İkinci bölümde üzerinde uzunca duracağımız sözlerinin muhtevasına bakıldığında özellikle manevî hakikatlerin ön plana çıkarılmak istenildiği fark edilmiştir. el-Hasenu'l-Başrî özellikle bu yönleriyle tasavvuf halkalarının en başında gelmekte ve tasavvufun önemli kurucularından kabul edilmektedir.

Sözlerindeki tesir dikkate alındığında onun sözleriyle Allah Rasulü'nün sözleri arasında daima bir benzerlik kurulmuştur⁹⁷.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre o, dünya malına değer vermez, zamanını eviyle mescit arasında geçirirdi. İster mescitte olsun ister evinde olsun yeri ve zamanı müsait olan her ortamda insanlara hitap etmiş ve hayatını irşada adamıştır⁹⁸.

İslam tarihinde fitne hareketleri olarak bilinen Hz. Osman'ın şehit edilmesine, Cemel ve Sıffîn savaşlarına ve Kerbelâ olaylarına şahit olmuştur. Bu olayların yanlışlıklarını da dile getirmek suretiyle tavrını da ortaya koyarak özellikle halkın takdirini kazanmıştır. Bize gelen rivayetlere bakıldığında el-Hasenu'l-Başrî'nin her ne şartta olursa olsun mevcut otoriteye isyan taraftarı olmadığı ama yanlışları da eleştirmekten ve sesini yükseltmekten geri kalmadığı bilinmektedir.

Yaşantısı fitne dönemine rastlayan el-Hasenu'l-Başrî, Emevî halifelerini ve yöneticilerini adaletli olmaya davet etmiştir. Özellikle Muâviye'nin müşavereyi terk edip kılıçla iktidara gelmesini, Ziyâd b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'yi haksız yere öldürtmesini ve layık olmadığı halde oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesini eleştirmiştir⁹⁹.

el-Hasenu'l-Başrî'nin eleştirdiği yöneticilerden bir diğeri de Emevîlerin şiddet ve zalimlikle tanınan Irak Valisi Haccacdır. el-Hasenu'l-Başrî'nin Saîd b. Cübeyr'in Haccac tarafından katledilmesini büyük bir felaket olarak görmesi ve bu durumu eleştirmesine rağmen çevresinde toplanan kişilerin isyan etmelerini de engellemiştir¹⁰⁰. Ancak Haccac

⁹⁷ Uludağ, agm., s. 291.

⁹⁸ ay.

⁹⁹ Uludağ, agm., s. 292.

¹⁰⁰ ay.

öldüğünde “Allahım! Onu ortadan kaldırdığın gibi onun kurduğu yönetimi de ortadan kaldır” diye dua etmiştir¹⁰¹.

Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz’in kimi zaman el-Hasenu’l-Başrî’ye mektup yazarak tavsiyeler istediği ve el-Hasenu’l-Başrî’nin de bu mektuplara kendi tarzında cevap verdiği bilinmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde zikredeceğimiz bu mektupların içeriğini daha kapsamlı ele alacağız¹⁰².

el-Hasenu’l-Başrî’nin siyasi olaylarda taraf olmaması, fitne ve isyana karşı olması, halkı âhirete yönlendirmesi Emevîlerin işine gelmiş bu nedenle de onun eleştiri ve kınamalarına katlanmışlardır¹⁰³.

Tâbîî’nin önde gelen âlim ve erdemlilerinden kabul edilir¹⁰⁴. Ayrıca Basralıların şeyhi ve imamı olarak tanınmaktadır. Kimine göre de o Şeyhu’l-İslamdır¹⁰⁵.

Tasavvuf ehli ise ondan, “*takva sahiplerinin öncüsü, Hakk’ın gerçek velisi ve yiğitlerin önderi*” şeklinde bahsetmektedir¹⁰⁶.

el-Hasenu’l-Başrî Allahtan ve O’nun gazabından korkmayı esas olarak kabul ettiği için o genellikle hüznü, boynu bükük ve gözü yaşlı olarak tanınmaktadır¹⁰⁷. Bu nedenle el-Hasenu’l-Başrî Allah korkusunu esas alan Basra zühd ekolünün temsilcisi ve önderi olarak tanınmaktadır. Nitekim o, “*sürekli korkudan bahsediyorsun*” diyen birine şöyle cevap vermiştir: “*Umulana nail oluncaya kadar korkutan kimse, korkulan şey başına gelinceye kadar ümit veren kişiden daha hayırlıdır*”¹⁰⁸.

Ayrıca el-Hasenu’l-Başrî’nin züht anlayışı ılımlı bir züht anlayışı olarak kabul edilmektedir¹⁰⁹. Nitekim onun “*Ey âdemoğlu, dünyanı ahiretine karşılık sat ki her ikisinden de kar edesin. Ahiretini dünyan için satma ki, her ikisinden de zarar etme.*” anlamına gelen "يا ابن آدم بع دنياك بأخرتك ترجهما جميعاً ولا تبعن آخرتك بدنياك فتخسرهما جميعاً." Sözü bu fikri desteklemektedir.

¹⁰¹ ay.

¹⁰² ay.

¹⁰³ ay.

¹⁰⁴ Carl Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I/257.

¹⁰⁵ Uludağ, agm., s. 292.

¹⁰⁶ ay.

¹⁰⁷ ay.

¹⁰⁸ ay.

¹⁰⁹ ay.

el-Hasenu'l-Başrî'nin züht yönünün ağır basması nedeniyle sûfî tabakat kitaplarında kendisiyle ilgili birçok menkıbe ve hikâyelere rastlanmaktadır.

Kimi kaynaklarda o, ilk büyük sûfilerden kabul edilirken, kimilerinde ise, ilim ve tasavvuftaki büyüklüğünden dolayı sûfilerin imamı kabul edilmiştir¹¹⁰.

2. Hocaları

Hız. Muhammed'in vefatıyla beraber çeşitli coğrafyalara dağılan sahabenin, gittikleri yerlerde İslam'ı tebliğ etme maksadıyla yürütmüş oldukları faaliyetler birer eğitim öğretim faaliyetine dönüşmüş, dolayısıyla farklı coğrafyalarda farklı oluşumlar meydana gelmeye başlamış ve farklı ilim merkezleri oluşmuştur. Bu ilim merkezlerinin meşhurları, Mekke, Medine, Kûfe, Yemen, Şâm, Mısır ve Başra şehirlerinde görülmektedir¹¹¹.

Burada bizi ilgilendiren el-Hasenu'l-Başrî'nin yetiştiği Başra ekolüdür. Bu medresede bir araya gelen sahabeye baktığımızda başta Enes b. Mâlik olmak üzere Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, 'Abdullah b. 'Abbâs, 'Utbe b. Ğazvân, 'İmrân b. Huseyn, Ebû Berze el-Esemî, Mu'kıl b. Yesâr (معقل بن يسار), 'Abdurrahmân b. Semra, Ebû Zeyd el-Enşârî ve Abdullah b. eş-Şihhîr gibi isimlere rastlamaktayız¹¹².

Bu medrese el-Hasenu'l-Başrî'nin yaşadığı coğrafyada hüküm sürmüş ve bu coğrafyada yaşayanlara tesir etmiştir. Nitekim el-Hasenu'l-Başrî, bu medreseden yetişenlerin en meşhurlarındandır.

Tabakât kitaplarındaki rivayetler dikkate alındığında, el-Hasenu'l-Başrî'nin yoğun bir şekilde hadislerle meşgul olduğu, zühd ve takvayla beraber her türlü ilimle mücehhez olduğu görülmektedir¹¹³.

el-Hasenu'l-Başrî bu medresede henüz on dört yaşındayken Kur'an'ı ezberlemiş ve kısa sürede fıkıh, hadis, tefsir ve diğer alanlarda da kendini yetiştirerek ön plana çıkmıştır. Nitekim onun ne kadar çok ilim sahibi olduğunu anlatırken, “ *Onun hayatı ilimle dolu bir şekilde geçti, fıkıhta, hadiste, tefsirde ve diğer alanlarda sahip olduğu ilmi*

¹¹⁰ Brokelmann, age., s. 257.

¹¹¹ Ravda Cemâl el-Ħuşarî, age., s. 90.

¹¹² Ravda Cemâl el-Ħuşarî, age., s. 94.

¹¹³ Brokelmann, age., s. 257.

bir kişi yazmaya kalkışsa buna ne ciltler yeter ne de o kişinin tahsil hayatı yeter.” denilmektedir¹¹⁴.

Başta Hz. Ömer olmak üzere birçok sahabeyle görüşen el-Hasenu'l-Başrı'nin oldukça fazla sayıda sahabî ile görüştüğü bildirilirken farklı sayılar telaffuz edilmektedir. Kimi kaynaklarda Bedir gazisi olmak üzere toplam 120 sahabe ile görüştüğü söylenmektedir¹¹⁵. Bu da onun ne kadar çok kişiden ilim aldığının bir göstergesidir. Bu nedenle dönemin kendine ait ilim öğrenme şeklini de dikkate alırsak el-Hasenu'l-Başrı'nin kendinden ilim aldığı kişi sayısını belirli bir sayıda tutmak oldukça zordur. Bir başka ifadeyle denebilir ki, el-Hasenu'l-Başrı'nin görüşüp de ilim aldığı her sahabi onun hocasıdır.

Bununla beraber özellikle bazı sahabîlerin de el-Hasenu'l-Başrı'nin ilmi hayatında temayüz ettiğini de görmekteyiz¹¹⁶:

Enes b. Mâlik: el-Hasenu'l-Başrı'nin en fazla istifade ettiği ve hadis rivayet ettiği sahabîdir. Nitekim Enes b. Mâlik Başra'nın hadis imamı olarak bilindiği de bize ulaşan bilgiler arasındadır¹¹⁷. İlim aldığı diğer sahabîler ise şunlardır:

1. Cundeb b. Abdillâh b. Sufyân el-Becelî
3. Hıttân b. Abdillâh er-Rekkâşî
4. Semura b. Cundeb b. Hilâl
5. Abdurraman b. Semra b. Hâbib Ebû Sa'îd
6. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb
7. Abdullah b. 'Abbâs
8. Abdullah b. Kıays b. Mehraq b. 'Abdi'l-Muţtalib
9. Abdullah b. Muğaffil Ebû Ziyâd
10. İmrân b. Huseyn Ka'b el-Huzâî
11. 'Amr b. Ta'leb

¹¹⁴ Ravda Cemâl el-Huşarî, age., s. 207.

¹¹⁵ Uludağ, agm., s. 291.

¹¹⁶ Ravda Cemâl el-Huşarî, age., s. 209-214.

¹¹⁷ ae., s. 94.

12. Şa'sa'a b. Mu'âviye b. Sa'd et-Temîmî
13. 'Âmir b. 'Abdî'l-Ğays
14. Mu'kıl b. Yesâr el-Muzenî
15. Nağle b. 'Ubeyd el-Eslemî Ebû Berze

Yukarıdaki sahabenin yanında aşağıdaki tâbî'nden de ilim aldığı bilinmektedir¹¹⁸:

1. Herim b. Hıbbân el-'Abdî
2. Ebu'l-'Âliye Rafî' b. Mihrân
3. el-Ahnef b. Ğays
4. Şıla b. Eşyem

3. Öğrencileri¹¹⁹

el-Hasenu'l-Başrî'nin öğrencilerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

1. Eyyûb es-Sıhtiyânî b. Ebî Temîme
2. Hammâd b. Seleme b. Dînâr
3. Zebbân b. 'Ammâr et-Temîmî (Ebû 'Amr b. 'Âlâ)
4. Şu'be b. el Ğaccâc b. el-'Atakî
5. Ğumeyd b. Ebî Ğamîd eţ-Ṭavîl
6. 'Amr b. 'Ubeyd b. Bâb
7. Îsâ es-Seĝafî
8. Ferĝad b. Ya'kûb es-Sebhî
9. Ğatâde es-Sedûsî
10. Mâlik b. Dînâr
11. Vâsıl b. 'Aṭâ'

¹¹⁸ ae., s. 214-218.

¹¹⁹ Beyyûmî, age., s. 227-248; Ravđa Cemâl el-Ğuşarî, age., s. 214-218.

4. Edebî Kişiliği

İster biyografik çalışmalarda olsun ister tabakât kitaplarında, el-Hasenu'l-Başrî'nin en önemli yanı onun, tesirli bir vaiz, belîğ bir hatip, ilgi çekici bir konuşmacı, hikmetli söz söyleyen biri olduğudur¹²⁰. Nitekim güzel konuşmanın övgüye layık bir iş olduğu da "وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ" "*Ve Allaha çağıran, iyi iş yapan ve ben Müslümanlardanım diyen kişinin sözünden daha güzel sözlü kim vardır?*" ayetiyle belirtilmiştir¹²¹.

el-Hasenu'l-Başrî aslen Arap olmamasına rağmen, Medine'de doğması ve Vâdi'l-Ğurâ'da yetişmesi nedeniyle fasih bir Arapça öğrenmiştir. Zaten Araplarda belîğ bir dil öğrenmeleri için badiyelere çocuklarını göndermek adettendi. Yetiştirdiği ortam gereği, el-Hasenu'l-Başrî fasih, etkileyici ve kuvvetli bir anlatıma, belîğ bir söze sahip olmuş ve hikmetli bir şekilde konuşur olmuştur¹²². Nitekim dönemdeki insanları etkilemesi ve sözlerinin günümüze kadar gelmesi de bunun birer göstergesidir.

Nitekim el-A'meş ve el-Haccâc b. Yusuf eş-Şekafî gibi kişiler tarafından onun fesahat ve belâğatının ne kadar etkili olduğu haber verilmektedir. Güçlü bir hitabete sahip olan el-Haccâc'a, "*İnsanların en iyi hatibi kimdir?*" diye sorulunca o da: "*el-Hasenu'l-Başrîdir*" şeklinde cevap vermiştir¹²³.

Bir defasında Hz. Aişe, el-Hasenu'l-Başrî'nin konuşmasını duyduğunda: "*Peygamberler gibi konuşan kimdir?*" demiştir¹²⁴.

Bizi ilgilendiren yönü de Arap Dili ve Edebiyatında edebî değere haiz olan ve birer edebî tür olarak kabul edilen hitabeti, vaazları, hikmetli sözleri ve yazılı edebiyat türlerinden olan mektuplarıdır.

Sözlerinin belâğatlı ve veciz olmasından dolayı sözleri, Hz. Muhammed'in sözlerine benzetilmiştir. Benzerlikte alaka kurulan nokta elbette Hz. Muhammed'in Arap Dilini en fasih ve belîğ bir şekilde kullanmasıdır. el-Hasenu'l-Başrî de dili en iyi

¹²⁰ Muştafa Şa'îd el-Ğan, *el-Ğasen İbnu Yesâri'l-Başrî*, 1. bs., Dimeşk: Daru'l-Ğalem, 1995, s. 295.

¹²¹ Fuşşilet, 33.

¹²² Beyyûmî, age., s. 194.

¹²³ ay.

¹²⁴ ay.

şekilde kullanmış ve edebî değere haiz sözler, hutbeler, vaazlar ve mektuplar sarf etmiştir.

el-Hasenu'l-Başrî, yaşadığı kuşak itibariyle de hayatı, fikirleri ve eserleri incelenmeye değer bir konumdadır. Çünkü o, sahabeden sonra gelen tâbî'ndendir. Aynı zamanda bu kuşağın önde gelenlerindedir. Daima ilimle meşgul olmuş ve daha çok tefsir, hadis ve fıkıhla meşgul olmuştur. Bu çabanın ürünü olarak da edebî değere sahip sözler ve hitabeler ortaya çıkmıştır.

Özellikle Kur'an ve hadise dair bilgilerin sahabeden yeni nesillere aktarılması konusunda bir köprü görevi yapan el-Hasenu'l-Başrî Arap Dilinin de inceliklerini yeni kuşağa aktarmıştır. Aktarıırken de bu dili en güzel şekilde kullanmıştır.

Nitekim o dönemde yaşayan insanlar henüz el-Hasenu'l-Başrî hayattayken onun ilmîni ve etkili dil kullanımını fark etmişler ve etrafında toplanmışlardır. Nitekim tabakât kitaplarında da el-Hasenu'l-Başrî'yi tanıtan ilk cümleler bu yöndedir.

el-Hasenu'l-Başrî'nin edebî değere haiz hutbe, mektup ve sözlerini çalışmamızın ikinci bölümünde ele alacağız.

5. Eserleri

el-Hasenu'l-Başrî'ye ait olduğu söylenen eserlerden bazıları kendisine ait olup olmadığı noktasında tartışmalara neden olmuştur.

Bilinen eserleri ise şunlardır:

a. *Risâle ilâ Abdîmelik b. Mervân fi'l-Kader* (رسالة إلى عبد الملك بن مروان في القدر)

Bu risâle en meşhur risalesi olarak bilinir. Ancak bu eserin el-Hasenu'l-Başrî'ye nispeti tartışmalıdır. Nitekim bu eserin el-Hasenu'l-Başrî'ye ait olmayıp Vâsıl b. Atâ'ya ait olduğu yönünde ihtilafli rivayetler söz konusudur.¹²⁵ Bu risale Lütfi Doğan ve Yaşar Kutluay tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir¹²⁶.

¹²⁵ Uludağ, agm., s. 292.

¹²⁶ *AÜİFD*, III/3-4, 1954, s. 75-84; ayrıca bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999, s. 353-369.

b. *Risâle fî Fağli Mekke* (رسالة في فضل مكة)¹²⁷

Bu eser adından da anlaşılacağı üzere Mekke şehrinin faziletini anlatan bir eserdir. Eserin çeşitli baskıları Türkiye kütüphanelerinde mevcuttur. Örneğin Köprülü Kütüphanesinde “*Risâle fî Fağli'l-Mucâvere bi'l-Beyti'l-'Atîk*” ismiyle (nr. 1603/1) kaydıyla mevcuttur. Aynı nüshadan Süleymaniye kütüphanesinde de (Ayasofya, nr. 1849) kaydıyla mevcuttur¹²⁸.

c. *et-Tefsîr* (التفسير)

Aslı mevcut olmamakla beraber, çeşitli eserlerde yapılan alıntılarda bu eserden bahsedilmektedir¹²⁹. Günümüzde “*Tefsîru'l-Haseni'l-Başri*” diye bilinen eser el-Hasenu'l-Başri'ye ait müstakil bir eser olmayıp el-Hasenu'l-Başri'ye ait yorumların çeşitli eserlerden derlendiği bir eserdir. Eser Muhammed 'Abdu'r-Rahîm tarafından derlenmiştir¹³⁰.

d. *el-Ferâid* (الفرائض)

Bu eser halk arasında elli dört farz olarak bilinmektedir. Eserin birçok nüshası ülkemiz kütüphanelerinde mevcuttur¹³¹.

e. *Şurûtu'l-İmâme* (شروط الإمامة)

el-Hasenu'l-Başri'ye nispet edilen bu eser namaz kıldırarak kişide olması gereken özellikleri anlatan bir eserdir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde (Hacı Mahmud Efendî, nr.1934/6) kayıtlarında bulunmaktadır¹³².

¹²⁷ Necm 'Abdi'r-Rahmân Halef, *İstidrâkâtü 'Alâ Târîhi't-Turâsi'l-'Arabî Kısmu 'İlmi'l-Ĥadis*, el-'Arabîyyetu's-Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzi, 1422, IV/40.

¹²⁸ Uludağ, agm., s. 292.

¹²⁹ İsmail Bâşâ el-Bağdâdi, *Hedîyyetu'l-'Ârifîn Esmâul-Muelliîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, İstanbul: el-Behiyye, 1951, I/265.

¹³⁰ Uludağ, agm., s. 292.

¹³¹ Etem Levent, *Hasan-ı Basri ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Doktora tezi, 1978, AÜİF s. 83–84.

¹³² Uludağ, agm., s. 292.

f. *el-İstıġfârâtü'l-Munkıze Mine'n-Nâr* (الإستغفارات المنقذة من النار)

el-Hasenu'l-Başrı'nin bu risalesinin de bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde (Uşşâkî, nr. 45/1) kayıtlarında mevcuttur. Ayrıca bu eser “*İstıġfârât Mensûbe li'l-İmâm el-Hasen el-Başrı (Mekke, 1402/1982)*” ismiyle de basılmıştır¹³³.

g. *ez-Zuhd* (الزهد)

el-Hasenu'l-Başrı'nin ibadet, ihlâs, tevekkül, doğruluk, tevâzu ve kanaat gibi konulara dair ifadelerinin derlendiği bir eserdir¹³⁴.

el-Kırâe (القراءة), *Nuzûlu'l-Kur'ân* (نزول القرآن), *Kitâbu'l-'Adeğ fi'l-Kur'ân* (كتاب الأدب في القرآن), *Risâle fi't-Tekâlif* (رسالة في التكليف) ve *Kitâbu'l-İhlâs* (كتاب الإخلاص)¹³⁵ gibi eserler de el-Hasenu'l-Başrı'ye nispet edilen eserler arasındadır¹³⁶.

6. Vefatı

Hayatının son on yılında çok yaşlanan ve zayıf düşen el-Hasenu'l-Başrı, yürümekte dahi zorluk çekiyordu. Öyle ki onun bu hali ölüme ne kadar yaklaştığını gösteriyordu. Bütün bu zorluklara rağmen merkebinin üzerinde cenazelere refakate devam ediyordu. Nitekim Ebu Recâi'l-'Uṭâridi'nin¹³⁷ cenazesine katılmış ve namazını da binitinin üzerinde kılmıştır. Yaşlılığının şiddetinden dolayı oğlu onu kucaklamak suretiyle taşırdı¹³⁸.

el-Hasenu'l-Başrı, yaşadığı bu 89 yıl boyunca birçok halife ve Emîrin yönetimi altında bulunmuştur. Hz. Ömer'in hilafetinin son iki yılında doğan el-Hasenu'l-Başrı, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde çocukluk ve gençlik yıllarının ilk evrelerini geçirmiştir. Hayatının kalan kısmını ise Emevîler döneminde geçirmiştir.

Hüküm sürdükleri yıllara göre Emevîler dönemindeki yöneticileri şu şekilde sıralamak mümkündür: Mu'âviye b. Ebi Sufyân (H. 41–60), Yezid b. Mu'âviye (H. 60–

¹³³ ay.

¹³⁴ Uludağ, agm., s. 293.

¹³⁵ Muhammed Ebû Bekr b. Ali “ve diğerleri”, *İstidrâkâtü 'Alâ Târîhi't-Turâsi'l-'Arabî Kısmu'l-'Akide*, el-'Arabiyetu's-Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzi, 1422, III/3.

¹³⁶ Uludağ, agm. s. 293.

¹³⁷ İbn Manzûr, age., IX/287

¹³⁸ Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 200.

63), Mu'aviyetu's-Sânî (H. 63), Mervân b. el-Ḥakem (H. 63–65), Abdümelik b. Mervân (H. 65–86), el-Velîd b. Abdümelik (H. 86–96), Süleymân b. Abdümelik (H. 96–99), 'Amr b. Abdilazîz (H. 99–101), Yezîd b. Abdümelik (H. 101–105), Hişâm b. Adümelik (H. 105–125) ve el-Ḥaccâc b. Yûsuf eş-Şekâfî¹³⁹.

Hicri 21 yılında doğan ve hicri 110 senesinin Receb ayının 10. gününe tekabül eden Cuma gecesinde Başra'da vefat etmiştir. el-Hasenu'l-Başrî'nin hiç zorluk çekmeden vefat ettiği bize gelen haberler arasındadır¹⁴⁰. Ölümü anında "...جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ"

"...الباطلُ... "diyerek vefat ettiği rivayet edilmiştir¹⁴¹.

Hayatı boyunca insanlara sürekli nasihat eden el-Hasenu'l-Başrî, ölüm anı yaklaştığında da çevresindeki insanlara son nasihatini etmiştir. Nasihatini yazması için birini çağırması ve şu sözlerini kayıt altına aldırması:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَا بَعْدُ: فَإِنَّ الْحَسَنَ عَبْدَ اللَّهِ وَابْنَ أُمَّتِهِ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، مَنْ لَقِيَ اللَّهَ بِهَا صَادِقًا لِسَانَهُ، مُخْلِصًا قَلْبَهُ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتَ مَعَاذًا يَقُولُ ذَلِكَ وَ يُوَصِّي بِهٖ أَهْلَهُ. ثُمَّ قَالَ مَعَاذَ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ (ص) يَقُولُ ذَلِكَ وَيُوَصِّي بِهٖ أَهْلَهُ.

Şüphesiz ki el-Ḥasen, Allah'tan başka ilah ve O'nun herhangi bir ortağı olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik eden, Allah'ın bir kulu ve onun ümmetinin mensubudur. Kim bunu doğru bir sözle ve halis bir kalple söyleyerek Allah'la karşılaşsa, Allah onu cennetine koyar. Sonra dedi ki: Mu'âz'ın böyle dediğini duydum ve ailesine de böyle vasiyet etti. Mu'âz da Allah'ın Rasûlünden duyduğunu ve onun da ailesine bunu vasiyet ettiğini söyledi¹⁴².

el-Hasenu'l-Başrî'nin defin işleri ise, Cuma namazından sonra yapılmıştır. Onun vefatına herkes çok üzülmüş ve cenazesine o kadar çok ilgi gösterilmiştir ki, bu nedenle Basra'da bulunan herkes defin işlerine katıldığı için mescitte kılınan ikindi namazına hiç kimse gelememiştir¹⁴³.

¹³⁹ Beyyûmî, age., s. 72-77; Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 28-39.

¹⁴⁰ ez-Zehabî, *el-İberu fî Haberî Men Ğabera*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1947, I/103; Beyyûmî, age., s. 175-177; *The MWL Journal*, "Hasan al-Basrî", s. 46.

¹⁴¹ İsrâ, 81.

¹⁴² Beyyûmî, age., s. 176; Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 201.

¹⁴³ Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 202-203; Muştafa Şa'îd el-Han, age., s. 364.

Kabri Basra'dadır¹⁴⁴. Günümüze kadar mezarı insanlar tarafından devamlı ziyaret edilmiş ve hâlâ ziyaret edilmektedir. Bu da el-Hasenu'l-Başri'nin nesiller boyu örnek alınan ve takdir edilen bir yaşantıya ve söyleme sahip olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁴ Carl Brockelmann, *age.*, I/257.

İKİNCİ BÖLÜM
el-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ

1. el-HASENU'L-BAŞRÎ'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ

el-Hasenu'l-Başrî'nin dikkatimizi çeken özellikleri arasında, onun Arap Dili'ni incelikleriyle kullanması ve nesir edebiyatı türleri arasında yer alan mektuplara, hikmetli sözlere, hutbelere sahip olması yer almaktadır. Ayrıca vaazlarını ve hutbelerini icra ederken Arap dilini incelikleriyle kullanması onun Arap Dili ve Edebiyatında önemli bir yere sahip olmasına neden olmuştur.

Onun edebî yönü hakkında söylenen sözlere, günümüze ulaşan hutbelerine, mektuplarına ve hikmetli sözlerine göz atmak, el-Hasenu'l-Başrî'nin Arap Edebiyatındaki yerini ve önemini ortaya koyacaktır.

2. HUTBELERİ ve MUHTEVALARI

Kaynaklarda el-Hasenu'l-Başrî'ye ait birçok söze rastlamak mümkündür. Onun sözlerine, hutbelerine ve mektuplarına genel olarak bakıldığında işlediği konular ahiret, ölüm, hesap günü, yaratılış gerçeği ve güzel ahlak gibi daha çok insanı hesap gününe hazırlayıcı konular olduğu görülmektedir.

Günümüze ulaşan hutbelerine genel olarak baktığımızda daha çok iki tema üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlardan biri dünya ve ahiret teması diğeri de ahlakî temalardır.

Bu konuları işlerken de daima hesap gününde karşılaşılabilecek sıkıntıları hatırlatarak insanları irşad etmeyi hedeflediği görülmektedir.

2.1. Dünya ve Ahiret Teması

Çeşitli hutbelerinden derlenen aşağıdaki sözler, onun dünya ve ahiret temasını hutbelerinde nasıl işlediği konusunda bize gerekli bilgiyi verecektir.

يا بن آدم: بع دنياك بآخرتك ترجحهما جميعا، ولا تبع آخرتك بدنياك فتخسرهما جميعا.

Ey âdemoğlu! Dünyanı ahiretin karşılığında sat ki, her ikisinden de kar edesin. Dünya karşılığında da ahiretini satmayasın. Böylece, her ikisinden de zarar etmezsin. Aksi halde her ikisini de kaybedersin¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1. bs., Beyrût: Dâru Şa'b, 1968, I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, Cemheratu Huṭabi'l-'Arab fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira, Beyrût: Mektebetu'l-İmiyye, II/485–487.

ذهبت الدنيا بحاليها، وبقيت الأعمال قلاند في أعناق بني آدم.

Dünya kendisinin süsü püsüne kaptıranı alıp götürmüştür. Geriye ise âdemoğlunun boynuna asılı olan amelleri kaldı¹⁴⁶.

يا بن آدم: طًا الأرض بقدمك، فإنما عن قليل قبرك، واعلم أنك لم تنزل في هدم عمرك منذ سقطت من بطن

أملك.

Ey âdemoğlu! Dünyayı ayağının altına al! Az zaman sonra o, senin kabrin olacak. Doğduğundan beri ömrünü hâlâ boşa geçirmektesin¹⁴⁷.

خذوا صفا الدنيا، وذروا كدرها، فليس الصفو ما عاد كدرا، ولا الكدر ما عاد صفوا.

Dünyanın temiz olanlarını alın ve onun temiz olmayanlarını almayın. Temiz pise dönüştüğü müddetçe temiz değil pis de temize dönüştüğü müddetçe pis değildir¹⁴⁸.

فمن حمد الدنيا ذم الآخرة، وليس يكره لقاء الله إلا مقيم على سخطه.

Dünyayı öven ahireti kötüler, Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmayan, ancak Allah'ı kızdıracak şeyle yaşayandır¹⁴⁹.

Bir başka hutbesinin satır aralıklarında dünya ile ilgili şu sözlerine rastlamaktayız:

ألا إن هذا الموت قد أضر بالدنيا ففضحها، فلا والله ما وجد ذو لب فيها فرحا.

Dikkat edin! Bu ölüm dünyaya zarar vermiş ve onu çirkinleştirmiştir. Hayır! Allah'a yemin ederim ki! Akıllı kişi orada sevinç hissetmemiştir¹⁵⁰.

Diğer bir hutbesinde ise insanın dünyadaki ve ahiretteki nasibıyla ilgili şu sözleri onun işlediği temaları arasındadır:

يا بن آدم، لا غنى بك عن نصيبك من الدنيا، وأنت إلى نصيبك من الآخرة أفقر.

Ey âdemoğlu! Dünyadaki nasibine muhtaçsın ancak ahiretteki nasibine ondan daha da çok muhtaçsın¹⁵¹.

¹⁴⁶ ay.

¹⁴⁷ ay.

¹⁴⁸ ay.

¹⁴⁹ ay.

¹⁵⁰ Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/452–453; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/489.

¹⁵¹ Ebû Osman ‘Amr b. Baḥr, *age.*, I/453; Ahmed Zekî Şafvet, *age.*, II/490.

2.2. Ahlaki Temalar

el-Hasenu'l-Başı'nin hutbelerine baktığımızda insanları iyilik ve hayır yapmaya sevk edecek sözler söylerken beraberinde de insanları kötülükten uzaklaştıracak sözler söylemektedir. Ahlaki kıstas olarak değerlendirebileceğimiz sözleri ise şunlardır:

يا بن آدم: إذا رأيت الناس في الخير فنافسهم فيه، وإذا رأيتهم في الشر فلا تغطهم عليه، التواء ها هنا قليل، والبقاء هناك طويل.

Ey âdemoğlu! Eğer insanları hayır üzere gördüğün zaman o konuda onlarla yarış. Onları şer üzere gördüğün zaman da o konuda onlara özenme. Burada kalış kısa, orada ise uzundur¹⁵².

ظهر الجفاء وقلت العلماء، وعفت السنة، وشاعت البدعة.

Saygısızlık zuhur etti, âlimler azaldı, sünnet mahvoldu ve bidat yayıldı¹⁵³.

ولقد رأيت أقواما كانوا - من حسناكم أن ترد عليهم - أشفق منكم - من سيئاتكم أن تعذبوا عليها-، وكانوا فيما أحل الله لهم من الدنيا أزهد منكم فيما حرم الله عليكم منها.

Öyle insanlar tanıdım ki onlar, sizin günahlarınızdan dolayı azap edilmenizden korktuğunuzdan daha çok iyiliklerinin reddedilmesinden korkuyorlardı. Onlar; sizin, haram olan şeylerden uzak durduğunuzdan daha fazla, Allah'ın dünyada helal kıldığı şeylerden uzak dururlardı¹⁵⁴.

يا بن آدم: الإيمان ليس بالتحلي ولا بالتمني، ولكنه ما وقر في القلوب، وصدقه العمل.

Ey âdemoğlu! İman, var göstermek ve temenni etmekle olmaz. O kalplere yerleşen amelin de tasdik ettiği şeydir¹⁵⁵. Sözüyle de sözle iş uyumuna dolayısıyla da samimi ve dürüst olma konusunda insanlara nasihat etmektedir. Aynı anlamda diğer bir sözü ise şu şekildedir:

فيا لها موعظة لو وافقت من القلوب حياة!

¹⁵² Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/450-452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485-487.

¹⁵³ Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/450-452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485-487.

¹⁵⁴ ay.

¹⁵⁵ ay.

Nede güzel bir vaazdır! Keşke kalplerle yaşantılar da birbiriyle uyumlu olsaydı¹⁵⁶.

Yine aynı hutbede cümleye şu yergiyle başlamakta:

ما لي أسمع حسيسا، ولا أرى أنيسا، ذهب الناس وبقي النسناس.

Niçin gürültü duyuyorum da dost göremiyorum? İnsanlar gitti geriye yaratıklar kaldı¹⁵⁷.

Diğer bir hutbesinde ise her türlü nüfuzlarıyla övünenler hakkında şu cümleleri sarf etmektedir:

“Sizi çoklukla öğünmek oyaladı¹⁵⁸.” Ayetini okuduktan sonra dedi ki:

Sizi kalıcı yurt olan cennetten mahrum edecek şey nedir? Allah’a yemin olsun ki, bu, insanları çirkinleştirdi, perdeyi yırttı ve ayıpları ortaya çıkardı. Dinini gizlice çalarak şehvetin uğrunda harcarsın. Ayrıca Allah hakkında bir dirhemi de yasaklarsın¹⁵⁹!

Yine aynı hutbesinde güven konusunda şöyle söylemekte:

يا بن آدم: كيف تكون مسلما ولم يسلم منك جارك، وكيف تكون مؤمنا ولم يأمنك الناس؟

Ey âdemoğlu! Komşun senden emin değilken sen nasıl Müslüman olursun? Ve insanlar sana güvenmedikçe sen nasıl mümin olursun¹⁶⁰?

Diğer bir hutbesinde ise insanların eksiklikleriyle uğraşmanın ahlaki olmadığı, bunun yerine insanın kendi kusurlarıyla meşgul olması gerektiğini ifade eden şu sözlerine rastlamaktayız:

لا يستحق أحد حقيقة الإيمان، حتى لا يعيب الناس بعيب هو فيه ولا يأمر بإصلاح عيوبهم، حتى يبدأ بإصلاح ذلك من نفسه، فإنه إذا فعل ذلك لم يصلح عيبا إلا وجد في نفسه عيبا آخر ينبغي له أن يصلحه، فإذا فعل ذلك شغل بخاصة نفسه عن عيب غيره.

Kişi, kendinde olan ayıpla insanları ayıplamadıkça ve onların ayıplarını düzeltmelerini emretmedikçe ve buna da kendi nefsinden başlamadıkça gerçek imanı

¹⁵⁶ ay.

¹⁵⁷ ay.

¹⁵⁸ Tekâsür, 1.

¹⁵⁹ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, age., I/452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/487.

¹⁶⁰ ay.

elde edemez. O bunu yaparsa kendi nefsinı düzeltecek bir ayıp göremeyecek. Çünkü kendinde düzeltmesi gereken başka bir ayıbın daha kendinde olduğunu bulacaktır. Bunu da yapınca, kendine has ayıplarla uğraşır ve başkalarının ayıplarını bırakacaktır¹⁶¹.

Diğer bir hutbesine ise iyilikte bulunanlara hayır dua ederek iyilik sahiplerini överken diğer yandan da muhataplarına iyilerden olun mesajını vermektedir:

رحم الله عبدا كسب طيبا، وأنفق قصدا، وقدم فضلا.

Allah, iyilik yapana, iyi niyetle infak edene ve fazlından ikram edene rahmet etsin¹⁶².

Yine aynı hutbesinde ayrımcılık yapanları yermekte, iyilik yapanların durumunu haberdar etmekte ve kanaat ve riyadan kaçınma gibi bazı güzel hasletlerden de bahsetmektedir:

فإياكم وهذه السبل المتفرقة، التي جماعها الضلالة، وميعادها النار.

أدرکت من صدر هذه الأمة قوما كانوا إذا جنهم الليل فقيام على أطرافهم، يفترشون حدودهم، تجري دموعهم على حدودهم، يناجون مولاہم في فكاک رقاہم، إذا عملوا الحسنة سرقتم، وسألوا الله أن يتقبلها منهم، وإذا عملوا سيئة ساءتم، وسألوا الله أن يغفرها لهم.

يا بن آدم: إن كان لا يغنيك ما يكفيك: فليس ها هنا شيء يغنيك، وإن كان يغنيك ما يكفيك، فالقليل من

الدنيا يكفيك.

يا بن آدم: لا تعمل شيئا من الحق رياء، ولا تتركه حياءً.

Sonu ateş olan, hepsi dalalet olan bu ayrı yollardan uzak durun!

Bu ümmetin başlangıcında, gece onları örttüğünde ayakları üzerinde kıyam eden (gece namazı kılan), yanaklarını yere yayan (secde eden), gözyaşları yanaklarına akan, azat olmaları için Mevlalarına yalvarıp yakaran, iyilik yaptıklarında sevinip sonra da yaptıkları iyiliğin Allah tarafından kabul etmesini isteyen insanları tanıdım. Onlar,

¹⁶¹ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/488.

¹⁶² Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452-453; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/489.

kendilerine zarar veren bir kötülük yaptıkları zaman Allah'tan kendilerini affetmesini isterler.

Ey âdemoğlu! Sana yeten şey seni zengin etmeyecekse, orada sana fayda verecek hiçbir şey yoktur. Sana yeten şey seni zengin edecekse, dünyada az olan da sana yeter.

Ey âdemoğlu! Gösteriş için hakka dair hiçbir şey yapma ve utandığından dolayı da onu terk etme¹⁶³!

3. MEKTUPLARI ve MUHTEVALARI

el-Hasenu'l-Başrı'nin günümüze ulaşan mektupları az sayıdadır. Bu mektuplar, Halife Ömer b. Abdî'l-'Azîz'in el-Hasenu'l-Başrı'ye yazdığı mektuplara cevap niteliğindedir. Çünkü halife ondan, adil imamın nasıl olması gerektiğini, dünyayı yeren ve ahireti ögen özlü sözler yazmasını istemiştir. Nitekim mektupların girişlerinde mektupların niye yazıldığı şu şekilde belirtilmektedir:

لما ولي عمر بن عبد العزيز الخلافة كتب إلى الحسن أن يكتب إليه بصفة الإمام العادل، فكتب إليه الحسن

رحمه الله:

Ömer b. Abdilazîz, hilafeti üstlendiğinde el-Hasenu'l-Başrı'den adil imamın sıfatlarını yazmasını istedi. Bunun üzerine el-Hasenu'l-Başrı de ona şunları yazdı¹⁶⁴:

وكتب إليه عمر بن عبد العزيز رحمهما الله: اكتب إلي يا أبا سعيد بموعظة فأوجز، فكتب إليه:

Ömer (r.a.) ona bir mektup yazarak dedi ki: Ey Ebû Sa'îd bana şiir tarzında kısa bir öğüt yaz dedi ve o da ona yazdı¹⁶⁵:

وكتب إليه عمر بن عبد العزيز: اكتب إلي يا أبا سعيد بدم الدنيا، فكتب إليه:

Ömer b. Abdilazîz el-Hasenu'l-Başrı'ye mektup yazarak ondan dünyayı yeren bir şeyler yazmasını isteyince o da ona şöyle yazdı¹⁶⁶:

el-Hasenu'l-Başrı'nin mektuplarının muhtevasına baktığımızda Onun, mektuplarında çeşitli konuları ele aldığını görmekteyiz. Örneğin adil imamın nasıl

¹⁶³ ay.

¹⁶⁴ Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferid*, Kâhire: Maḡbaatu'l-Cenneti, 1965, I/34–36; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/495–497.

¹⁶⁵ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/497.

¹⁶⁶ ae., II/498–499.

olduğunu anlatan mektubunda adil imamın özelliklerini anlatırken dünyayı yeren mektubunda da dünyanın geçiciliğini, ahiretin ise kalıcılığını anlatmaktadır.

3.1. Dünya ve Ahiret Teması

el-Hasenu'l-Başî'nin hutbelerinde gördüğümüz ölüm ve ahiret vurgusu mektuplarında da görülmektedir. Ülkenin en güçlü otoritesi olan Halifeye bile nasıl davranması gerektiğini mektuplarında açık sözlülükle ve cesaretle söylemiştir. Söylediklerine ters davranması halinde ise ahirette nelerle karşılaşacağını da hatırlatmaktadır.

Ömer b. Abdilazîz'e yazdığı mektubunda aşağıdaki tavsiyeleri görülmektedir:

واعلم يا أمير المؤمنين أن الله أنزل الحدود ليزجر بها عن الخبائث والفواحش، فكيف إذا أتاها من يليها؟ وأن الله أنزل القصاص حياة لعباده، فكيف إذا قتلهم من يقتص لهم؟

واذكر يا أمير المؤمنين الموت وما بعده، وقلة أشياعك عنده، وأنصارك عليه، فتزود له، ولما بعده من الفزع

الأكبر.

واعلم يا أمير المؤمنين أن لك متزلا غير متزك الذي أنت فيه، يطول فيه ثواؤك، ويفارقك أحباؤك،

يسلمونك في قعره فريدا وحيدا، فتزود له ما يصحبك يوم يُقْرُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ، وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ، وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ¹⁶⁷.

واذكر يا أمير المؤمنين إِذَا بُعِثَ مَا فِي الْقُبُورِ، وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ¹⁶⁸، فالأسرار ظاهرة، والكتاب لا يغادر

صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها.

فالآن يا أمير المؤمنين وأنت في مهل، قبل حلول الأجل، وانقطاع الأمل، لا تحكم يا أمير المؤمنين في عباد الله

بحكم الجاهلين، ولا تسلك بهم سبيل الظالمين، ولا تسلط المستكبرين على المستضعفين فإنهم لا يرقبون في مؤمن إلا ولا

ذمة، فتبوء بأوزارك، وأوزار مع أوزارك، وتحمل أثقالك، وأثقالا مع أثقالك، ولا يغرنك الذين يتنعمون بما فيه بؤسك،

ويأكلون الطيبات في دنياهم يذهب طيباتك في آخرتك. لا تنظر إلى قدرتك اليوم، ولكن انظر إلى قدرتك غدا،

¹⁶⁷ Abese, 34–36.

¹⁶⁸ Adiyat, 9–10.

وأنت مأسور في جناب الموت، وموقوف بين يدي الله في مجمع من الملائكة والنبیین والمرسلین، وقد عننت الوجوه للحي القيوم.

إني يا أمير المؤمنين وإن لم أبلغ بعظتي ما بلغه أولو النهى من قبلي، فلم آلك شفقة ونصحا، فأنزل كتابي إليك كمدأوي حبيبه، يسقيه الأدوية الكريهة، لما يرجو له في ذلك من العافية والصحة، والسلام عليك يا أمير المؤمنين ورحمة الله وبركاته.

Ey Müminlerin Emîri! Bilesin ki; Allah kötü ve pis olan şeylerden uzaklaşsın diye sınırlar koymuştur. O hudutlara esas uyması gereken kişi, o sınırlara uymazsa durum nice olur? Elbette Allah, kullarına hayat vermesi için kisası emretmiştir. Onlara kisas uygulayacak esas kişinin, onları katlettiğinde durum nice olur?

Ey Müminlerin Emîri! Ölümü ve sonrasını, ölümün yanında senin destekçilerinin yetersizliğini ve ölüme karşı senin yardımcılarının yetersizliğini hatırla ki, ölüme ve ölümden sonraki kıyamet için hazırlanastın!

Ey Müminlerin Emîri! İçinde bulunduğun evden başka bir evinin olduğunu bilesin! Oradaki ikametini daha uzun olacak ve dostların seni terk edecek. Onlar (dostların) seni, onun derinliklerinde yapayalnız bırakacaklar. Öyleyse, kişinin kardeşinden, anne ve babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün için sana arkadaşlık edecek şeyi hazırla.

Ey Müminlerin Emîri! Kabirlerde olanların dışarıya saçılacağı ve kalplerde olanların da ortaya serileceği, sırların açığa vurulacağı, küçük büyük hiçbir şeyin ayırt edilmeksizin hesaplanıp yazıldığı kitabı hatırla!

Ey Müminlerin Emîri! Şu an fırsat sendedir. Ecel gelmeden ve ümidin kesilmeden önce, Allahın kullarına cahillerin hükmüyle hükmetme! Onları zalimlerin yoluna sevk etme. Müminler hakkında hiçbir sorumluluk gözetmeyen zalimleri, güçsüz kuvvetsiz olanların üzerine musallat etme! Yoksa günahına günah katacaksın, kendi sorumluluklarının (ağırlıklarının) yanında başka sorumluluklar da taşıyacaksın! Onların seni ileride sıkıntıya düşürecek şeylerden faydalanmaları ve öbür dünyadaki iyiliklerini yok edecek şekilde dünyalarındaki iyilikleri yemeleri seni aldatmasın! Bugünkü gücüne bakma! Yarınki gücüne bak! Sen ölümün tuzaklarının esirisin ve sen Allahın huzurunda

*melekler, nebiler ve Rasullerden oluşan topluluğun önünde duracaksın. O gün, yüzler Allah'a boyun eğmiştir*¹⁶⁹.

واعلم يا أمير المؤمنين أن الفائز من حرص على السلامة في دار الإقامة، وفاز بالرحمة فدخل الجنة.

*Ey Müminlerin Emîri! Yaşadığı yerde esenlik içinde olmayı isteyeninin kazandığını bilesin. O rahmeti kazanır ve cennete girer*¹⁷⁰.

Bir defasında yine Ömer b. Abdilazîz el-Hasenu'l-Başrî'ye mektup yazarak ondan dünyayı yeren bir şeyler yazmasını isteyince el-Hasenu'l-Başrî de şu cümleleri yazdı:

أما بعد يا أمير المؤمنين: فإن الدنيا دار ظعن وانتقال، وليست بدار إقامة على حال، وإنما أنزل إليها آدم عقوبة، فاحذرنا فإن الراغب فيها تارك، والغني فيها فقير، والسعيد من أهلها من لم يتعرض لها، إنما إذا اختبرها اللبيب الحاذق، وجدها تذلل من أعزها، وتفرق من جمعها، فهي كالسم يأكله من لا يعرفه، ويرغب فيه من يجله، وفيه والله حتفه، فكن فيها يا أمير المؤمنين كالمداوي جراحه، يحتمي قليلا، مخافة ما يكره طويلا، الصبر على لأوائها، أيسر من احتمال بلائها، واللبيب من حذرنا ولم يغتر بزينتها، فإنها غدارة ختالة خداعة، قد تعرضت بآمالها، وتزينت لخطابها، فهي كالعروس، العيون إليها ناظرة، والقلوب عليها والهة، - وهي والذي بعث محمدا بالحق - لأزواجها قاتلة، فاتق يا أمير المؤمنين صرعتها، واحذر عثرتها، فالرخاء فيها موصول بالشدة والبلاء، والبقاء مؤد إلى الهلكة والفناء.

واعلم يا أمير المؤمنين، أن أمانها كاذبة، وآمالها باطلة، وصفوها كدر، وعيشها نكد، وتاركها موفق، والتمسك بما هالك غرق، والفظن اللبيب من خاف ما خوفه الله وحذر ما حذره، وقدر من دار الفناء إلى دار البقاء، فعند الموت يأتيه اليقين؛ الدنيا والله يا أمير المؤمنين دار عقوبة، لها يجمع من لا عقل له، وبها يغتر من لا علم عنده، والحازم اللبيب من كان فيها كالمداوي جراحه، يصبر على مرارة الدواء، لما يرجو من العافية، ويخاف من سوء عاقبة الدار، والدنيا وايم الله يا أمير المؤمنين حلم، والآخرة يقظة، والمتوسط بينهما الموت، والعباد في أضغاث أحلام، وإني قائل لك يا أمير المؤمنين ما قال الحكيم:

¹⁶⁹ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450-452; Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihî, age., I/34-36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495-497.

¹⁷⁰ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/497.

فإن تنج منها تنج من ذي عزيمة
والا فإني لا إخالك ناجيا.

ولما وصل كتابه إلى عمر، بكى وانتحب حتى رحمه من كان عنده، وقال: يرحم الله الحسن، فإنه لا يزال

يوقظنا من الرقدة، وينبها من الغفلة، والله هو من مشفق ما أنصحه! وواعظ ما أصدقه وأفصحه!

Ey Müminlerin Emîri! Mesele şudur: Dünya yer değıştirme ve ayrılma yeridir yerleşip kalınacak bir ev değildir. Âdem oraya ceza çeksin diye indirildi. Ondan sakınasın, ona önem veren onu terk edecektir. Orada zengin olan (aslında) fakirdir. Dünya ehli olup da orada mutlu olan kimse ise dünyaya karşı koyandır. Anlayışlı ve zeki kişi dünyayı tecrübe ettiğinde onu, izzetli olana boyun eğdiren olarak ve mal toplayanı da dağıtan olarak bulur. O, bilmeyerek zehir yiyen kişinin yediğı zehir gibidir. Hâlbuki Allaha yemin olsun ki, onda kendisinin ölümünün olup olmadığını bilmediğı halde onu istemektedir.

Ey Müminlerin Emîri! Dünyada, yarasının uzun süre devam edeceğinden korkup da kısa bir süre yarasına özen göstererek yarasını tedavi eden kişi gibi ol. Onun sıkıntılarına sabretmek onun sıkıntılarını yüklenmekten daha kolaydır. Akıllı kişi, dünyadan sakınan ve onun süsüne aldanmayan kişidir.

Dünya, aldatıcı, hilekâr ve düzenbazdır. O, emelleriyle ortaya çıkan, kendisiyle evlenmek isteyenlere de süslenen gelin gibidir. Öyle ki, gözler ona bakar ve kalpler de ona hayran olur. Hak ile gönderilmiş Muhammed'e yemin olsun ki, hâlbuki dünya, eşlerini öldüren gelinlerdir.

Ey Müminlerin Emîri! Dünyanın, seni ele geçirmesinden ve tökezletmesinden kork. Dünyada rahat olma düşüncesi, bela ve şiddetle bağlantılı, ölümsüzlük düşüncesi de helak ve yok oluşa götürür.

Ey Müminlerin Emîri! Bilesin ki, dünyanın kuruntuları aldatıcı, emelleri batıl, saflığı bulanıklık ve yaşamı da çiledir. Ona önem vermeyen kazanmış, ona bel bağlayan ise boğulup helak olmuştur.

Kurnaz, akıllı ve zeki kişi, Allah'ın korkuttuğundan korkan, sakındırdığından sakınan, dünyadayken kalıcı olan diğer yaşam için hazırlık yapandır. Nitekim kişiye kesin bilgi, ölüm gelir.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin olsun ki, dünya ceza yurdudur. Orada akıllı olmayan kişi birikim yapar ve bilgisi olmayanlar ona aldanırlar. Basiretli ve akıllı kişi ise, ilacın acısına sabrederek iyileşme umuduyla yarastını tedavi eden ve ahiretin kötülüğünden korkan kişi gibidir.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin olsun ki, dünya bir rüya, ahiret bir uyanıklık, ölüm ise ikisi arasında bir geçiştir. Kullara gelince, onlar karışık rüyalar içindedirler.

Ey Müminlerin Emîri! Benim sana söyleyebileceğim Lokman Hekim'im söylediği şeylerdir: Eğer dünyadan kurtulursan azimet sahibinden de kurtulursun. Yoksa senin kurtulacağını zannetmiyorum¹⁷¹.

el-Hasenu'l-Başri'nin mektubu Ömer'e ulaştığında, hıçkırarak ağladı ve orada bulunanlar ona acıdılar. O da dedi ki: Allah Hasan'a rahmet etsin. O bizi hem uykudan hem de gafletten uyandırmaya devam edecektir. Allah'a yemin olsun ki, o acıdığından ne güzel nasihat ediyor ve vaazında ne kadar doğru ve fasih söylüyor¹⁷².

3.2. Yönetimle İlgili Sözleri

el-Hasenu'l-Başri'nin mektupları arasında en meşhur olanı, Halife Ömer b. Abdilaziz'e yazdığı, adil imamın nasıl olması gerektiğini açıklayan mektubudur. Bu mektubunda insanları nasıl yönetmesi ve onlara nasıl davranması gerektiğini açıklamaktadır. Onun aşağıdaki cümleleri önediği yönetim şeklini bize anlatmaya yeterince bilgi vermektedir.

Ona göre yöneticide bulunması gereken nitelikler şunlardır:

a. *Yolunda gitmeyen şeyleri ıslah edici bir imam*

اعلم يا أمير المؤمنين أن الله جعل الإمام العادل قوام كل مائل، وقصد كل جائر، وصلاح كل فاسد، وقوة

كل ضعيف، ونصفة كل مظلوم، ومفزع كل ملهوف.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın, adil imamı, her eğileni doğrultan, her zulmedeni düzelten, her bozulanı ıslah eden, her zayıfı kuvvetlendiren, tüm mazlumların hakkını koruyan ve her zulme uğrayanın sığınağı yaptığını bilesin.

¹⁷¹ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/497–498.

¹⁷² ae., II/498–499.

b. Himayesindekileri gözetip kollayan imam

والإمام العادل يا أمير المؤمنين كالراعي الشفيق على إبله، الرفيق الذي يرتاد لها أطيب المرعى، ويدودها عن مراتع الهلكة، ويحميها من السباع، ويكنفها من أذى الحر والقر.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; develerine kıyamayan, onları en güzel otlaklara götüren, onları tehlikeli alanlardan koruyan, yırtıcılardan esirgeyen, sıcak ve soğğun eziyetinden muhafaza eden dost misali çoban gibidir.

والإمام العادل يا أمير المؤمنين وصي اليتامى، وخازن المساكين، يربي صغيرهم، ويمون كبيرهم.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; yetimlerin koruyucusu, yoksulları himaye eden, onların küçüklerini büyüten ve büyüklerinin de geçimini sağlayandır.

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالأب الحاني على ولده، يسعى لهم صغاراً، ويعلمهم كباراً، يكتسب لهم في حياته، ويدخر لهم بعد مماته.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; çocuğuna acıyan, küçüklüklerinde onlar için çalışan, büyüdüklerinde de onlara öğreten, hem hayattayken hem de öldükten sonra onlar için hazırlık yapan ve çalışıp çabalayan baba misalidir.

c. Tebaasıyla hemhal olan bir lider

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالأم الشفيقة، البرة الرفيقة بولدها، حملته كرها، ووضعته كرها، وربته طفلاً، تسهر بسهره، وتسكن بسكونه، ترضعه تارةً، وتفطمه أخرى، وتفرح بعافيته، وتغتم بشكايته.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; çocuğuna şefkatli, kibar ve nazik davranan, zorlukla onu taşıyan, sonra da sıkıntıyla onu doğuran, çocukken onu terbiye eden, onun uykusuzluğuyla uykusuz kalan, onun huzuruyla huzurlu olan, bazen onu emziren bazen de süttten kesen, onun sağlığıyla mutlu olan, acısıyla da hüzünlenen bir anne misalidir.

d. Örnek bir imam

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالقلب بين الجوانح، تصلح الجوانح بصلاحه، وتفسد بفساده، والإمام العدل
يا أمير المؤمنين هو القائم بين الله وبين عباده، يسمع كلام الله ويسمعهم، وينظر إلى الله ويريههم، وينقاد إلى الله
ويقودهم.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; kaburga kemiklerinin arasındaki kalp gibidir. Onun düzelmesiyle kaburga kemikleri (tüm organlar) düzelir bozulmasıyla da tümü bozular.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; Allah ile kulları arasında, Allah'ın kelamını dinleyen ve onlara dinletendir. O, bakışlarını Allaha çeviren ve onlara da gösteren ve onları O'na sevk edendir.

e. İhanet etmeyen bir imam

فلا تكن يا أمير المؤمنين فيما ملكك الله كعبد ائتمنه سيده، واستحفظه ماله وعياله، فبدد المال، وشرذ
العيال، فأفقر أهله، وفرق ماله.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın senin mülküne (senin himayene) verdiği şeyler konusunda, efendisinin kendisine, malını ve ailesini koruması için güvendiği sonrada efendisinin malını dağıtıp ailesini kovan, ailesini fakirleştirip malını darmadağın eden köle gibi olmayasın¹⁷³!

4. SÖZLERİ ve MUHTEVALARI

el-Hasenu'l-Başri'nin sözleri, veciz, belîğ, fasih oluşu ve tesiri bakımından Hz. Muhammed'in sözlerine benzetilmiştir¹⁷⁴. Sözlerinin kolay ile zor arasında olduğu, sahabenin sözleri arasında dahi fark edilebilecek özelliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Edebî değere haiz olan sözlerinin içeriği ise genellikle hayatın kısalığı, dünyanın aldattıcılığı ve vefasızlığı, ahiretin kalıcılığı, imana ve salih amele yöneliş, takvaya teşvik,

¹⁷³ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450-452; Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., I/34-36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495-497.

¹⁷⁴ Muştafa Şa'îd el-Ḥan, age., s. 297; Beyyûmî, age., s. 141.

nefsin gururundan ve uzun emelden korunma ve korkma şeklindedir¹⁷⁵. İnsanlara nasihat ederken en fazla kullandığı tema, ceza günüyle uyardır¹⁷⁶.

4.1. Dünya ve Ahiret Teması

Çeşitli kaynaklardan rivayet edilen sözlerinin büyük bir çoğunluğunda dünya hayatının geçiciliği ve ahiret yurdunun kalıcılığı işlenmektedir. Çeşitli kaynaklardan alıntılar yaptığımız aşağıdaki sözleri ise buna en güzel örneklerdendir:

Bir defasında çevresindekiler el-Hasenu'l-Başri'yi hüzünlü görünce ona, niye bu kadar hüzünlü olduğunu sorduklarında o şöyle dedi:

أخاف أن يطرحني غداً في النار ولا يُبالي¹⁷⁷.

Allah'ın, yarın beni hiç aldırmandan cehenneme atıp da hiç aldırış etmeyeceğinden korkuyorum.

لو أن بالقلوب حياة, لو أن بالقلوب صلاحاً لأبكنكم من ليلة صبيحتها يوم القيامة إن¹⁷⁸ ليلة تمخض عن

صبيحة يوم القيامة ما سمع الخلاق يوماً قط أكثر من عورةٍ بادية ولا عينٍ باكية من يوم القيامة¹⁷⁹.

Eğer kalplerde hayat ve salah olsaydı, gündüzü kıyamet olan gece elbette sizi ağlatırdı. Sabahı kıyamet olan öyle bir gece ki; yaratılmışlar, onun kadar ayıbı açığa vuran ve onun kadar gözleri ağlatan bir gün görmemiştir.

هيهات, ذهبت الدنيا بحالها وبقيت أعمال قلائد في أعناقكم.

Heyhat ne kadar uzak oldu! Dünya her şeyiyle gitti, geriye ameller boyunlarınıza takılı gerdanlıklar gibi kaldı¹⁸⁰.

أما أبناء الدنيا فلا تريدهم, و أما أبناء الآخرة فلا يريدونك, فاستعن بالله.

Dünyaya bel bağlayanlara gelince, sen onları istemezsin. Ahrete meyledenlere gelince, onlar da seni istemezler. Bu durumda (yardımı) Allaktan dile (Allah yardımcın olsun)¹⁸¹.

¹⁷⁵ Muştafa Şa'îd el-Han, age., s. 295

¹⁷⁶ Tahsin Görgün, "Hasan-ı Basri - Düşüncesi", *DİA*, XVI/295.

¹⁷⁷ Cemâluddîn Ebi'l-Ferac İbni'l-Cevzi, *Sıfatı's-Safve*, Dâru'l-Ma'rife, tsz, s. 233.

¹⁷⁸ Metin dipnotunda inne'nin haberinin mahzuf olduğu bildiriliyor.

¹⁷⁹ İbnu'l-Cevzi, a.g.e, s. 234.

¹⁸⁰ ae., s. 235.

لولا ثلاثة ما طأطأ ابنُ آدمُ رأسه: الموت, المرض, والفقير, وإنه بعد ذلك لو تائب.

*Üç şey olmasaydı İnsanoğlu başını eğmezdi: Ölüm, hastalık ve fakirlik. O bunlardan sonra artık kendine gelir*¹⁸².

إنما أنت أيها الإنسان عدد, فإذا مضى لك يوم فقد مضى بعضك¹⁸³.

Ey insan, sen ancak bir sayıdan başka bir şey değilsin. Çünkü bir gün tükenmeye mahkûmsun.

اجعل الدنيا كالقنطرة: تجوز عليها, ولا تعمرها,

*Dünyayı, üzerinden geçip gittiğin ve imar etmediğin bir köprü yap*¹⁸⁴.

اعمل كأنك ميت غداً, ولا تجمع كأنك تعيش أبداً¹⁸⁵.

Yatın ölecekmiş gibi ibadet et, hiç ölmeyecekmiş gibi birikim yapma.

انظر إلى الدنيا نظراً الزاهدِ المفارقِ. لا تَطْرَ الرَّاعِبِ الوَامِقِ. واحذر سُورِها و غُرورِها, واعتصم برَبِّكَ مِنْ

فِتْنَتِها, فإنَّ أفْواماً اتَّخَذُوا رَبَّهُمْ حِرْزاً, واتَّخَذُوا دينَهُمْ عِزّاً¹⁸⁶.

Dünyaya, dünyadan ayrılacak zahidin gözüyle bak, dünyayı içtenlikle dileyenler gibi bakma. Onun mutluluğuna ve gururuna dikkat et. Onun fitnesinden Allaha sığın. Çünkü rablerini koruyucu, dinini de şeref edinen nice kavimler vardır.

الدُّنيا كُلُّها غَمٌّ, فما كان منها من سُورٍ فهو رِيحٌ¹⁸⁷.

Tüm dünya kederden ibarettir. Ondaki bir parça mutluluk bir kârdır.

فَضَحَ الموتُ الدُّنيا, ولم يتركْ لذي لبٍّ فيها فَرَحاً¹⁸⁸.

Ölüm dünyayı rezil etti ve akıl sahiplerinde de neşe bırakmadı.

¹⁸¹ *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Alemiyye*, agmd., IX/349.

¹⁸² Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

¹⁸³ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/500.

¹⁸⁴ ay.

¹⁸⁵ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, el-Başâir ve'z-Zehâir, Beyrût: Dâru Sâdir, 1999, I/12.

¹⁸⁶ ae., III/24.

¹⁸⁷ ae., IV/62.

¹⁸⁸ ae., IV/236.

حقيقٌ على مَنْ كان الموتُ موعِدهُ ، و القبرُ مَورِدهُ، و الوقوفُ عنداللهِ مَشهَدهُ، أن يطولَ بكاؤُهُ و حُزنُهُ¹⁸⁹ .

Kişi için randevunun ölüm olması, varılacak yerin mezar olması, şahitlik edilecek yerin Allah katı olması, kişinin uzun süre ağlaması ve hüzünlenmesi için yeterlidir.

مَنْ كَانَتِ الدنْيَا عِنْدَهُ وَدِيعةً أَدَاها إِلَى مَنْ ائْتَمَنَهُ عَلَيْها ثُمَّ راحَ إِلَى رَبِّهِ مُخِيفًا؛ ما لِي أراكم أَخْصَبَ شَيْءٍ
أَلْسِنَةً وَ أَجْدَبَةً قُلُوبًا¹⁹⁰؟

Kimin yanında dünya emanetse, emanet edene onu geri versin. Sonra rabbine yükü hafiflemiş olarak gider. Niçin sizi dil yönünden en bereketli görüyorum da kalp yönünden çorak görüyorum.

أَيُّها الناس، إنما الدنيا دارٌ مَنْ لا دارَ لَهُ، وَبها يَفْرَحُ مَنْ لا عَقْلَ لَهُ، فَأَنْزِلُوها مِثْرَ لَها(مِثْرُها)¹⁹¹ .

Ey insanlar! Dünya, yurdu olmayanın yurdudur. Ona akli olmayan sevinir. Ona hak ettiği kadar değer verir.

ذُكِرَتِ الدنْيَا عِنْدَ الحَسَنِ فَقَالَ: هِيَ المَحْبُوبَةُ الَّتِي لا تُحِبُّ أَبَدًا، المِزْومَةُ الَّتِي لا تَلْزَمُ أَحَدًا، يُوفَى لها فَتَعْدُرُ،
وَ يُصَدَّقُ لها فَتَكْذِبُ¹⁹² .

el-Hasenu'l-Başı'nin yanında dünyadan bahsedilince o dedi ki: O, sevilen ancak asla sevmeyen bir sevgilidir. Asla bağlı kalmayan ama bağlı kalınandır. Vefa gösterilip hıyanet edendir. Sadık kalınıp yalancı davranandır.

أَحْسَنُ الدنْيَا أَقْبَحُها عِنْدَ مُبْصَرِها، وَ ذَلِكَ أَنما تَشْغَلُ عَمَّا هُوَ أَحْسَنُ مِنْها¹⁹³ .

Dünyanın en güzeli, basiretli insanın yanında çirkin olanıdır. Bu onun daha güzel şeyden alıkoymasındandır.

اجْعَلِ الدنْيَا كَالقَنْطَرَةِ تَجُوزُ عَلَيْها وَ لا تَعْمُرُها¹⁹⁴ .

Dünyayı üzerinden geçtiğin ama yerleşmediğin bir köprü yap.

¹⁸⁹ ag.e., V/115.

¹⁹⁰ ae., VII/139.

¹⁹¹ ae., VII/149–150.

¹⁹² ae., VIII/130.

¹⁹³ ae., IX/60.

¹⁹⁴ Ebu'l-'Abbás Muhammed b. Yezid el-Muberrid, *El-Kâmil fi't-Târîh*, Mısır: Mektebetu'n-Nehda, 1956, I/98.

4.2. Ahlâkî Temalar

el-Hasenu'l-Başî'nin sözleri arasında, hem nefis terbiyesi hem de ahiret konusundaki düşüncelerine paralel olan ahlâkî sözlere rastlanmaktadır. Bu sözlerde daha çok İslam'ın özünde olan ahlâkî öğütleri görmek mümkündür.

Aşağıdaki sözleri bize bu konuda yeteri kadar bilgi verecektir:

من شرط التواضع أن يخرج الإنسان من بيته فلا يرى أحدًا إلا رأى له الفضل عليه.

*Alçak gönüllülüğün şartlarından biri; insanın, evinden çıkarken kendisi için hayır olan şey dışında başka hiç ir şey ummadan çıkmasıdır*¹⁹⁵.

لا تشتر مودة ألف رجل بعداوة رجل واحد¹⁹⁶.

Bin kişinin dostluğunu bir kişinin düşmanlığı üzerine kurma.

قال احذر من نقل إليك حديث غيرك، فإنه سينقل إلى غيرك حديثك¹⁹⁷.

Dikkat et! Sana başkasının konuşmasını getiren, senin konuşmanı da başkasına götürecektir.

لا تكن ممن يجمع علم العلماء وحكم الحكماء، ويجري في الحق مجرى السفهاء¹⁹⁸.

Âlimlerin ilmîni, hakîmlerin hikmetini toplayıp da hak konusunda sefihlerin gittiği yoldan gidenlerden olma.

من خاف الله أخاف الله سبحانه منه كل شيء، ومن خاف الناس أخافه الله من كل شيء¹⁹⁹.

Kim (sadece) Allahtan korkarsa Allah da her şeyi ondan korkutur (onu her şeyin kötülüğünden korur). Kim de insanlardan korkarsa Allah da onu her şeyden korkutur.

احذروا العابدين الجاهل، والعالم الفاسق، فإن فيهما فتنة لكل مفتون.

*Cahil âbide ve fâsık âlime karşı dikkatli olun. Çünkü bu ikisinde gönül veren için fitne vardır*²⁰⁰.

¹⁹⁵ el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye, agmd., IX./349.

¹⁹⁶ ay.

¹⁹⁷ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/499.

¹⁹⁸ ay.

¹⁹⁹ ay.

وسمع رجلاً يُكثِر الكلام، فقال: يا ابن أخي أمسِك عليك لسانك. فقد قيل: ما شيء أحقَّ بِسَجْنٍ من

لسان²⁰¹.

Çok konuşan bir adamı duyunca dedi ki: Ey kardeşimin oğlu, ağzını tut. Çünkü denilmiştir ki, dilin hapsedilmesinden daha iyi bir şey yoktur.

مَنْ عَمَلَ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ دُونَهُ، رُزِقَ الْعَافِيَةَ مِمَّنْ فَوْقَهُ²⁰².

Kendinden düşkün kimselere sağlıklı hizmet veren kişiye, kendinden üstün kimseler tarafından sağlıklı hizmet verilir.

جَرَّبْنَا وَجَرَّبَ لَنَا الْمَجْرِبُونَ، فَلَمْ نَرَ شَيْئاً أَنْفَعَ وَجَدَاناً وَلَا أضرَّ فَقْدَاناً مِنَ الصَّبْرِ: به تُداوى الأمور ولا يُداوى

هو بغيره²⁰³.

Denedik ve deneyimliler de bizi denedi. Sabrın bulunmasından daha faydalı ve sabırdan yoksunluktan daha zararlı bir şey görmedik. İşler onunla tedavi edilir, ama o tedavi edilmez.

لَمْ يَبْقَ مِنَ الْعَيْشِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: أَخٌ تُصِيبُ مِنْ عَشْرَتِهِ خَيْراً وَإِنْ زُغَتْ قَوْمَكَ، وَكَفَافٌ مِنَ الْمَعَاشِ لَيْسَ لِأَحَدٍ

عَلَيْكَ فِيهِ تَبَعَةٌ، وَصَلَاةٌ تُكْفِي سَهْوَهَا وَتَسْتَوْجِبُ أَجْرَهَا²⁰⁴.

Yaşamdan sadece üç şey kaldı: arkadaşılığın hayır dokunan ve sen sapsan da seni düzelten bir kardeş, kimsenin hak iddia etmeyeceği yeteri kadar bir geçim kaynağı (düzenli bir gelir) ve unutulmuş (telafi eden) bir namaz.

لَا تُجَاهِدْ فِي الطَّلَبِ جِهَادَ الْمَغَالِبِ، وَلَا تَتَّكِلْ عَلَى الْقَدَرِ اتِّكَالَ الْمُسْتَسْلِمِ، فَإِنَّ ابْتِغَاءَ الْفَضْلِ مِنَ السُّنَّةِ، وَ

الْإِجْمَالَ فِي الطَّلَبِ مِنَ الْعِفَّةِ، وَلَيْسَتْ الْعِفَّةُ بِدَافِعَةٍ رِزْقاً، وَلَا الْحِرْصُ بِجَالِبٍ فَضْلاً؛ الرِّزْقُ مَقْسُومٌ، وَالْأَجَلُ مَحْتَمٌ، وَفِي

الْحِرْصِ اكْتِسَابُ الْمَآثِمِ²⁰⁵.

²⁰⁰ ay.

²⁰¹ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/500.

²⁰² et-Tevhîdî, age., I/14.

²⁰³ ae., III/172-173

²⁰⁴ ae., V/129.

²⁰⁵ ae., V/227.

Bir şey istemede galip gelen gibi çalışma. Kadere, teslim olanın güvenmesi gibi güvenme. Fazladan bir şey istemek sünnettir. Teenni ve itidalle istemek de iffettendir.

İffet bir rızkı geri çevirici değildir hırs da fazileti getirici değildir. Rızk taksim edilmiştir. Ecel kesinleştirilmiştir. Hırsta da günahları kazanma vardır.

رحم الله عبداً كسب طيباً، و أنفقَ قَصْداً، و قَدَّمَ خَيْراً²⁰⁶.

Allah temiz kazanana, bilinçli infak edene ve hayır yapana rahmet etsin.

أربعٌ قواصِمٌ للظهِرِ: إمامٌ تطيعُهُ و يُضِلُّكَ، و زوجةٌ تأمنُها و تحوُّنُكَ، و جارٌ إنْ عَلِمَ خيراً سَتَرَهُ أو شراً نَشَرَهُ، و فَقَرٌ حاضِرٌ لا يجدُ صاحِبَهُ عنه مُتَلَدِّداً²⁰⁷.

Dört tane öldürücü darbe (felaket) vardır. 1. Kendisine itaat edip de seni saptıran imam. 2. Kendisine güvenip de sana ihanet eden eşin. 3. Bilmesine rağmen hayrı gizleyip şerri açığa vuran komşu. 4. Önüne geçilebilecek fakirlik.

شكا رجلٌ إلى الحسنِ الفاقَةِ فقال: لقد أعطاك اللهُ دِيناً لو لم تشبِعْ معه من خبزِ الشَّعْبِ كان قد أحسنَ

إليك²⁰⁸.

Bir adam, el-Hasenu'l-Başri'ye yoksulluktan şikâyet edince el-Hasenu'l-Başri ona dedi ki: Allah'ın sana borç olarak verdiği arpa ekmekle doymasan da O sana iyilikte bulunmuştur.

لسانُ العاقلِ من وراءِ قلبِهِ، فإذا أرادَ الكلامَ تفكَّرَ، فإن كان له قال، و إن كان عليه سكت، و قلبُ الأحمقِ

من وراءِ لسانِهِ فإذا أرادَ أن يقولَ قال،(فإن كان له سكت، و إن كان عليه قال)²⁰⁹.

Akıllının dili kalbinin ardındadır. Konuşmak istediğinde düşünür ve lehine olursa söyler aleyhine olursa susar.

Ahmağın kalbi de dilinin arkasındadır. Söylemek istediğinde söyler. Lehine olunca susar aleyhine olunca konuşur.

²⁰⁶ ae., VII/34.

²⁰⁷ ae., VIII/62.

²⁰⁸ ae., VIII/109.

²⁰⁹ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II/240–241.

أصول الشرِّ ثلاثة و فُروعه ستَّة، فالأصول الثلاثة: الحَسَد، والحِرْص، و حُبُّ الدُّنيا. والفُروع الستة: حُبُّ النوم، و حب الشَّيخ، و حُبِّ الراحة، و حُبِّ الرآسة، و حب النِّساء، و حب الفَخْر²¹⁰.

Şerrin üç çeşit esası, altı çeşit de şubesi vardır. Üç esastna gelince: haset, hırs ve dünya sevgisidir. Altı çeşit şubesine gelince: Uykuyu sevmek, karın tokluğunu sevmek, rahatı sevmek, makamı sevmek, övgüyü sevmek ve övünmeyi sevmektir.

سُئِلَ عَنِ التَّوَاضُعِ فَقَالَ: هُوَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ بَيْتِكَ فَلَا تَلْقَى أَحَدًا إِلَّا رَأَيْتَ لَهُ الْفَضْلَ عَلَيْكَ²¹¹.

el-Hasenu'l-Başri'ye tevazu konusunda sorulunca o dedi ki: Evinden, karşılaştığın herkesi senden daha hayırlı göyerek çıkmandır.

حَدَّثُوا النَّاسَ مَا أَقْبَلُوا عَلَيْكُمْ بِوَجْهِهِمْ²¹².

İnsanlar size yüzleriyle yöneldikleri sürece insanlarla konuşun.

مُجَالَسَةُ الرَّجُلِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُسْأَلَ عَنْ اسْمِهِ وَاسْمِ أَبِيهِ مُجَالَسَةُ النَّوْكَى²¹³.

Bir kişinin adını ve babasının adını sormadan oturmak ahmak oturuşudur.

لَيْسَ مِنَ الْمَرْوَةِ أَنْ يَرِيحَ الرَّجُلُ عَلَى أَخِيهِ²¹⁴.

Kişinin kardeşi üzerinden kar etmesi yiğitlik değildir.

الصَّبْرُ كَثْرٌ مِنَ كَنْوَزِ الْجَنَّةِ، وَ إِنَّمَا يَدْرِكُ الْإِنْسَانَ الْخَيْرُ كُلَّهُ بِصَبْرِ سَاعَةٍ²¹⁵.

Sabır cennet hazinelerinden biridir. İnsan hayrın hepsine bir saatlik sabırla ulaşır.

مَنْ أَعْطِيَ دَرَجَةَ الرِّضَى كَفَى الْمُؤْمِنَ، وَ مَنْ كَفَى الْمُؤْمِنَ صَبْرَ عَلَى الْخَنْ²¹⁶.

Kim, razı olacak derecede verirse mümine yeter. Kim mümine yetecek kadar verirse belalara sabretmiş olur.

إِنَّ الْحَسَدَ فِي دِينِ الْمُسْلِمِ أَسْرَعُ مِنَ الْآكَلَةِ فِي جَسَدِهِ²¹⁷.

²¹⁰ ae., II/322.

²¹¹ ae., II/359.

²¹² ae., II/427.

²¹³ ae., II, 430.

²¹⁴ Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 124.

²¹⁵ ay.

²¹⁶ ay.

Müslüman'ın dinindeki hasetlik vücudundaki kangrenden daha hızlıdır.

لو لا العلم كان الناس كالبهائم²¹⁸.

İlim olmasaydı insanlar hayvanlar gibi olurdu.

عزُّ الشريف أدبه، و تقواه حسبه²¹⁹.

Şerefliğin şerefi edebidir. Takvası da asaletidir.

من أيقن بالخلف جاد بالعطية²²⁰.

Kim geride bıraktığından emin olursa, hediyede cömert olur.

ما أطال عبداً الأمل إلا أساء العمل²²¹.

Emeli uzun olan kul, amelini mutlaka kötü yapar.

قال حزم بن أبي حزم: سمعت الحسن يقول: بنس الرفيقان الدينار و الدرهم، لا ينفعانك حتي يفاراك²²².

Hazm b. Ebî Hazm dedi ki: el-Hasenu'l-Başrı'nin şöyle dediğini duydum: Dinar ve dirhem ne kötü iki arkadaştır. Senden ayrılmadıkça sana fayda vermezler.

أهيم الدنيا، فوالله لأهنا ما تكون إذا أهنتها²²³.

Dünyaya aşığıım, Allah'a yemin olsun ki, dünyayı küçümsediğim sürece mutlu olurum.

فضح الموت الدنيا، فلم يترك فيها لذي لب فرحاً²²⁴.

Ölüm dünyayı rezil etti ve akıl sahiplerinde de neşe bırakmadı.

ذهبت المعارف و بقيت المناكر، و من بقي من المسلمين فهو مغموم²²⁵.

²¹⁷ ae., s. 125.

²¹⁸ ae., s. 125.

²¹⁹ ay.

²²⁰ ay.

²²¹ ay.

²²² Muşafa Şa'îd el-Han, age., s. 297.

²²³ Muşafa Şa'îd el-Han, age., s. 298.

²²⁴ ay.

²²⁵ Muşafa Şa'îd el-Han, age., s. 299.

İlimler gitti, kötülükler kaldı, Müslümanlardan geriye kalanlar da gamlıdır.

4.3. İman, Salih Amel ve Takva Teması

el-Hasenu'l-Başri'nin işlediği temalardan biri de her konuda samimiyet, salih amel ve takva'dır. Nitekim aşağıda vereceğimiz sözleri bunun en güzel örneklerindendir.

يا ابن آدم إنك ناظر إلى عملك يوزن خيره و شره فلا تحقرن من الخير شيئاً و إن هو صغر فإنك إذا رأيتَه سرّك مكانه ولا تحقرن من الشر شيئاً فإنك إذا رأيتَه ساءك مكانه, رحم الله رجلاً كسب طيباً و أنفق قصداً و قدّم فضلاً ليوم فقره وفاقته

Ey âdemoğlu, amelîne bakmaktasın, hayrın ve şerrin tartılmaktadır. Binaenaleyh küçük olsa bile bir hayrı hor görme. Çünkü sen onu gördüğünde onun konumu seni sevindirecek, hiçbir şerri de hor görme çünkü onun konumu da seni üzecektir. Helal kazanan, tutumlu harcayan, fakirlik ve ihtiyaç günü için önden gönderen kimseye Allah merhamet etsin²²⁶.

إذا أراد الله خيراً بعد لم يشغله بأهل ولا ولد.

Eğer Allah bir kulun iyiliğini-hayrını dilerse, onu ne ailesi ne de çocuğu oyalat²²⁷.

ترك الخطيئة أهون من معالجة التوبة.

Hataların terk edilmesi, tövbeyle uğraşmaktan daha hafiftir²²⁸.

المؤمن صدق قوله فعلة, وسره علانيته, ومشهده مغيبه²²⁹.

Müminin, sözü davranışlarını, gizlisi açığını, uluorta yaptığı gizli yaptığını tasdik eden kişidir.

يا بن آدم: فإحسّن إليك, فإنك إن أحسنت إليه ارتحل يحمذك, وإن أسأت إليه ارتحل يذمك,

وكذلك ليئك²³⁰.

²²⁶ İbnu'l-Cevzi, age., s. 235.

²²⁷ el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye, agmd., IX/349.

²²⁸ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

²²⁹ ay.

Ey âdemoğlu, gündüzün senin misafirindir. Ona karşı iyi ol (iyi davran). Eğer ona karşı iyi davranırsan o seni överek ayrılır. Yok, ona karşı kötü davranırsan o seni yererek ayrılır. Bilesin ki, gecen de gündüzün gibidir.

وكان يقول: لو قمتَ الليلَ حتى يحنِي ظهركَ، وصُمتَ النهارَ حتى يَسْتَقِمَ جسمُك، لم ينفَعك ذلك إلا بورَع

صَادِقٌ²³¹.

Gece belin bükülünceye kadar (gece namazı için) kalksan da, bir deri bir kemik kalıncaya kadar gündüzleri oruçlu geçersen de hata yapmaktan kaçınmadığın müddetçe bu yaptıklarının sana bir faydası olmayacaktır.

مَنْ اَزْدَادَ عِلْمًا فَلَمْ يَزِدْهُ زُهْدًا لَمْ يَزِدْهُ مِنَ اللَّهِ إِلَّا بُعْدًا²³².

İlmi artan ama zühdü artmayan kimsenin sadece Allah'tan uzaklaşması artmıştır.

قِيلَ لِلْحَسَنِ: مَا التَّوَكُّلُ؟ قَالَ: أَنْ لَا يَكُونَ شَيْءٌ فِي قَلْبِ الْعَبْدِ أَوْثَقَ مِنْ رَبِّهِ²³³.

el-Hasen'e tevekkül nedir diye sorulduğunda o da şöyle dedi: Kulun kalbinde hiçbir şeyin, Rabbinden daha güvenilir olmaması.

الحسن البصري أنه (الحسن البصري) صَلَّى بِأَصْحَابِهِ يَوْمًا ثُمَّ انْفَتَلَ (الثفت) إِلَيْهِمْ وَاقْبَلَ عَلَيْهِمْ وَ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي أَعْظَمُكُمْ وَأَنَا كَثِيرُ الْإِسْرَافِ (الإبْقَاءِ) عَلَى نَفْسِي، غَيْرُ مُصْلِحٍ لَهَا، وَلَا حَامِلٍ لَهَا (حَامِلُهَا) عَلَى الْمَكْرُوهِ مِنْ طَاعَةِ رَبِّهَا، قَدْ بَلَوْتُ نَفْسِي فِي السَّرَّاءِ، فَلَمْ أَجِدْ لَهَا كَبِيرَ شَكْرٍ (فَلَمْ أَجِدْ لَهَا شُكْرًا) عِنْدَ الرَّخَاءِ، وَلَا كَبِيرَ (كَثِيرَ) صَبْرٍ عِنْدَ الْبَلَاءِ، وَلَوْ أَنَّ الرَّجُلَ لَمْ يَعْظُ أَخَاهُ حَتَّى يُحْكِمَ أَمْرَ نَفْسِهِ، وَيَكْمَلَ فِي الذِّدَى (الذِّينِ) خُلِقَ لَهُ مِنْ طَاعَةِ رَبِّهِ، لَقَلَّ الْوَاعِظُونَ السَّامِعُونَ الدَّاعُونَ (السَّاعُونَ) إِلَى اللَّهِ بِالْحَثِّ عَلَى طَاعَتِهِ؛ وَلَا كُنْ فِي اجْتِمَاعِ الْإِخْوَانِ وَاسْتِمَاعِ الْحَدِيثِ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ حَيَاةً لِلْقُلُوبِ، وَ تَذَكُّيرًا مِنَ النِّسْيَانِ²³⁴.

el-Hasenu'l-Başrî arkadaşlarıyla bir gün namaz kıldı, sonra onlara yönünü döndü ve onlara yönelerek dedi ki: Ey insanlar! Ben size vaaz ediyorum. Aynı zamanda

²³⁰ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/500.

²³¹ ay.

²³² et-Tevhîdî, age., II/187.

²³³ ae., V/172.

²³⁴ ae., VII/149-150.

nefsime çok acıyan ve onu ıslah edemeyen biriyim. Onu hoşlandığı şeyden, rabbine itaate götüremeyen biriyim. Nefsimi bollukta denedim. Bolluk zamanında onda büyük bir şükür bulamadım. Bela anında da büyük bir sabır bulamadım. Bir kişi, kendi nefsinin işine hâkim olmadıkça ve rabbine itaat için yaratıldığını mükemmelleştirmedikçe kardeşine vaaz etmemiş olurdu. Allaha itaate teşvik ederek davet eden dinleyen vaizler azaldı.

Buna rağmen kardeşlerin toplanmasında, birbirinden hadis dinlemede kalpler için bir hayat ve unutmaya karşı bir hatırlatma vardır.

4.4. Nefisle Mücadele ve Uzun Emelden Korunma

el-Hasenu'l-Başri'nin sözleri arasında dikkatimizi çeken temalardan bir diğeri de nefis terbiyesi ve uzun emelden kaçınmaktır. Nefisle mücadele konusundaki sözlerine baktığımızda, o nefisle mücadele etmeyi bir otokontrol sistemi olarak benimsemektedir.

Nitekim aşağıdaki sözleri bunu destekler mahiyettedir.

إِنَّ الْمُؤْمِنَ قَوَّامٌ عَلَى نَفْسِهِ يَحَاسِبُ نَفْسَهُ لِلَّهِ عِزًّا وَجَلًّا، وَإِنَّمَا خَفِيَ الْحِسَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى قَوْمٍ حَاسِبُونَ أَنْفُسَهُمْ فِي الدُّنْيَا، وَإِنَّمَا شَقَّ الْحِسَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى قَوْمٍ أَخَذُوا هَذَا الْأَمْرَ مِنْ غَيْرِ الْحَاسِبَةِ. إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَفْجُؤُهُ الشَّيْءُ يَعْجِبُهُ فَيَقُولُ: وَاللَّهِ إِنِّي لِلْأَشْتِهَيْكَ وَإِنَّكَ لَمَنْ حَاجَتِي وَلَكِنَّ اللَّهَ مَا مِنْ صَلَةٍ إِلَيْكَ، هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ، حَيْلَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ. وَ يَفْرُطُ مِنْهُ الشَّيْءُ فَيَرْجِعُ إِلَى نَفْسِهِ فَيَقُولُ: مَا أَرَدْتُ إِلَى هَذَا. مَا لِي وَهَذَا؟ وَاللَّهِ لَا أَعُودُ لِهَذَا أَبَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ. إِنْ الْمُؤْمِنِينَ قَوْمٌ أَوْتَقَهُمُ الْقُرْآنَ وَ حَالَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ هَلَكَتِهِمْ. إِنْ الْمُؤْمِنَ أَسِيرٌ فِي الدُّنْيَا يَسْعَى فِي فَكَاكِ رَقَبَتِهِ لَا يَأْمَنُ شَيْئًا حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ عِزًّا وَ جَلًّا يَعْلَمُ أَنَّهُ مَأْخُوذٌ عَلَيْهِ فِي سَمْعِهِ وَبَصَرِهِ وَ لِسَانِهِ وَ جَوَارِحِهِ.²³⁵

Mümin, gerçekten nefisine karşı güçlü, kendini Allah için hesaba çekendir. Kendini sorgulayan ve kendini Allah için hesaba çekendir. Nitekim kıyamet gününde hesabı kolay olanlar, dünyada kendilerini hesaba çekenlerdir. Ancak kıyamet gününde hesabı zor olanlar, hesapsız kitapsız olmalıdır. Gerçekten müminin karşısına hoşuna giden şey ansızın çıkar ve şöyle der: “Allaha yemin ederim ki, seni gönlüm çekiyor ve sen benim ihtiyaç duyduğum bir şeysin. Fakat vallahi sana dokunmayacağım. Benimle senin aran ne kadar da uzaktır.” der. O şey ondan kaçır ve kendisine döner. Ve der

²³⁵ İbnu'l-Cevzi, age., s. 234–235.

ki: *“Ben bunu istemedim bundan bana ne? Vallahi, inşallah ben buna bir daha dönmem.”* Gerçekten Müminler öyle kimseler ki; Kuran onları zabtu rabt altına alarak helak olmalarına engel olmuştur. Mümin dünyada, boynunu esaret boyunduruğundan kurtarmaya çabalayan bir esirdir. O Allaha kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. O, işitmesinden, görmesinden, dilinden ve tüm organlarından sorumlu olduğunu da bilir.

حادثوا هذه القلوب فإنما سريعة الدثور, وأقذعوا (اكبحوها) هذه الأنفس فإنما طلعة و إنما تُنازِع إلى شرّ غاية, و إنكم إن لم تقاربوها لم تُبق من أعمالكم شيئاً فتصبروا وتشددوا فإنما هي ليال تُعدّ, وإنما أنتم ركبٌ وقوف يوشك أن يُدعى أحدكم فيجيب ولا يلتفت فانقلبوا بصالح ما بحضرتكم, إن هذا الحق أجهد الناس و حال بينهم و بين شهواتهم وإنما صبر على هذا الحق من عرف فضله ورجا عاقبته.

Bu kalpleri yenileyin, çünkü çabuk silinir, bu nefisleri durdurun çünkü bunlar öncülerdir ve en sondaki şerre atılır. Eğer siz onları orta yola getiremezseniz amellerinizden hiçbir şey kalmaz. Onun için sabretmeye çalışın ve işi sıkı tutmaya çalışın. Geriye sayılı günler kaldı. Siz ancak, yakında birinizi çağırıp arkasına bakmadan ona icabet etmek için bekleyen bir kervansınız. Öyleyse elinizde avucunuzda iyi olan neyiniz varsa onunla dönün. Şüphesiz ki bu hak, insanları yordu ve şehvetlerine engel oldu. Bu gerçeğe ancak faziletini bilen ve sonucunu uman kimse sabretti²³⁶.

أفضل الجهاد جهاد الهوى²³⁷.

En üstün cihad, nefis ile yapılan cihattır.

أيها الناس: إنكم لا تنالون ما تحبون إلا بترك ما تشتهون, ولا تُدركون ما تأملون إلا بالصبر على ما تكرهون. الصبر صبران: صبر عند المصيبة, وصبر عن المعصية, فمن قدر على ذلك فقد نال أفضل الصبرين²³⁸.

Ey insanlar! Arzuladığınız şeyleri terk etmedikçe, hoşlandığınız şeyleri elde edemezsiniz. Hoşlanmadığınız şeylere de sabretmedikçe hayal ettiklerinizi beklentilerinizi elde edemezsiniz. Sabır iki çeşittir: Musibet anındaki sabır ve kötülüğe karşı sabır. Kim bunu yapabilirse iki sabrın en iyisini elde etmiş olur.

²³⁶ İbnu'l-Cevzi, age., s. 235.

²³⁷ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/499.

²³⁸ ay.

لا يزال العبد بخير ما كان له واعظ من نفسه، وكانت الفكرة من عمله والذكر من شأنه، والمحاسبة من همته، ولا يزال بشرًا ما استعمل التسويف، وأتبع الهوى، وأكثر الغفلة، ورجح في الأمانى الحقُّ مُرًّا لا يصبر عليه إلا من عرف حُسنَ العاقبة، ومن رجا الثواب خاف العقاب حادثوا هذه القلوب، فإنها سريعة الدُّثور (الحماء الذكر منها)، وأقدعوا (اكبحوها) هذه النفوس، فإنها طُلعة، وإنكم إلا تَزَعُوها تَنْزِعُ بكم إلى شرِّ غاية²³⁹.

Kul, kendi kendine vaaz ettiği, amellerini –yapıp ettiklerini düşündüğü, durumunu-sorumluluğunu hatırladığı ve maksadını(düşüncesini) muhasebe ettiği müddetçe hayır üzeredir. Kul, (hep) öteleyip durduğu, nefisine uyduğu, gafleti arttığı sürece de şer üzeredir.

Acı oluğu halde arzularında hakkı tercih etmek ancak neticesinin güzel olduğunu bilen kişinin harcıdır. Sevap beklentisinde olan cezadan da korkar. Bu yüzden kalplerle konuşun. Çünkü onlar çabuk kaybolur. Bu nefisleri tutun-koruyun. Çünkü bunlar öncülerdir. Onları engellemezseniz sizi çok büyük bir kötülüğe götürür.

ما أطل أحد الأمل إلا أساء العمل، وما أساء العمل إلا ذل²⁴⁰.

Emelini uzun tutan hiçbir kimse yok ki, amelî ona kötülük yapmasın. Amelînin kötülük yaptığı kişi de ancak zelil olur.

ذمُّ الرجل نفسه في العلانية مدحٌ لها في السرِّ²⁴¹.

Kişinin kendi kendini açıktan yermesi, onun için gizli bir övgüdür.

كتب الحسن البصري الى عمر بن عبد العزيز: إنَّ الله لا يُطالبُ خَلْقَه بما قضى عليهم و قدَّره (و قدر)، و

لكنَّهُ يُطالبهم من حيث (بما) نَهَى و أمر، فطالبُ نفسك من حيث يُطالبك ربُّك تَنْجُ (تنجو)²⁴².

el-Hasen'ul-Başrî, Ömer b. Abdilazîz'e şöyle yazdı: Allah yarattığı şeylerden takdir edip hükmettiği şeyleri istemez. Ancak O, yarattıklarından emrettiği ve yasakladığı şeyi ister. Sen de nefsinden rabbinin senden istediğini iste ki kurtulasın.

²³⁹ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/499- 500.

²⁴⁰ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/500.

²⁴¹ et-Tevhîdî, age., I/94.

²⁴² ae., I/207-208.

مَنْ أَحْسَنَ فِي نَهَارِهِ كُوفِيَ فِي لَيْلَتِهِ ، وَ مَنْ أَحْسَنَ فِي لَيْلَتِهِ كُوفِيَ فِي نَهَارِهِ ، وَمَنْ صَدَقَ فِي تَرْكِ شَهْوَتِهِ كُفِيَ
مُؤَوَّنَتَهَا، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَكْرَمُ مَنْ أَنْ يُعَذَّبَ قَلْبًا تَرَكَ لَهُ شَهْوَةً²⁴³.

Gündüz iyilik yapan geceleyin ödüllendirilir. Gece iyilik yapan gündüz ödüllendirilir. Şehvetini terk etme konusunda samimi olana yiyeceği fazlasıyla (tam olarak) verilir. Allah, kendisi için şehvetini terk eden kalbe azap etmekten daha cömerttir.

5. HUTBE, MEKTUP ve SÖZLERİNİN DİL ve ÜSLUP YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ

el-Hasenu'l-Başrı'nın hutbelerinde, mektuplarında ve bizlere ulaşan sözlerinin hepsinde aynı üslubu kullandığını görmekteyiz. Hayatının her aşamasını İslam'a davete ve insanlara nasihate ayıran eden el-Hasenu'l-Başrı, hem hutbelerinde hem de günlük, sıradan konuşmalarında aynı üslubu kullanmıştır.

el-Hasenu'l-Başrı'nın hutbe, mektup ve sözlerine genel olarak baktığımızda soru sorma yöntemini kullandığı, ifade edeceklerini kısa paragraflar kullanarak ifade ettiği, paragraflar arasında genellikle konu bütünlüğünün olmadığı, haberî ve inşâî üsluplarını kullandığı, muhataplarını tekit ve lafzî tekrarları kullanarak konuya motive ettiği görülmektedir. Ayrıca sözlerinde kalem üslubu kullandığı görülmektedir. el-Hasenu'l-Başrı'ye ait aşağıdaki paragraf, bahsettiğimiz bu özellikleri içinde bulunduran tipik bir örnektir.

يا بن آدم: بع دنياك بأخرتك ترجعها جميعا، ولا تبع آخرتك بدنياك فتخسرهما جميعا. يا بن آدم: إذا رأيت
الناس في الخير فنافسهم فيه، وإذا رأيتهم في الشر فلا تغبطهم عليه، الثواء ها هنا قليل، والبقاء هناك طويل، أمتكم
آخر الأمم، وأنتم آخر أمتكم، وقد أسرع بخياركم، فماذا تنتظرون؟ المعاينة؟ فكأن قد، هيهات هيهات! ذهب الدنيا
بجاليها، وبقيت الأعمال قلاند في أعناق بني آدم. فيا لها موعظة لو وافقت من القلوب حياة! أما إنه والله لا أمة بعد
أمتكم، ولا نبي بعد نبيكم، ولا كتاب بعد كتابكم، أنتم تسوقون الناس والساعة تسوقكم، وإنما ينتظر بأولكم أن

²⁴³ ae., IV/245

يلحقه آخركم، من رأي محمدا فقد رآه غاديا ورائحا، لم يضع لينة على لينة، ولا قصبة على قصبة، رفع له علم فشم
إليه، فالوحاء الوحاء والنجاء النجاء، علام تعرجون؟ أتيتم ورب الكعبة! قد أسرع بخياركم: وأنتم كل يوم تزدلون،
فماذا تنتظرون؟²⁴⁴

el-Hasenu'l-Başrı (r.a.) şöyle dedi:

*Ey âdemoğlu! Dünyanı ahiretin karşılığında sat ki, her ikisinden de kar edesin.
Ahiretini dünya karşılığında satmayasın. böylece, her ikisinden de zarar etmezsin.*

Ey âdemoğlu! Eğer insanları hayır üzere görürsen o konuda onlarla yarış. Eğer onları şer üzere görürsen o zaman da onlara özenme. Burada kalış kısa, orada ise uzundur.

*Sizin ümmetiniz ümmetlerin sonuncusu, siz de ümmetinizin sonuncusunuz.
Sizin hayırlılarınız önceden gelip geçti, siz daha neyi bekliyorsunuz? Neyi
gözetiyorsunuz? Maalesef,sanki bunlar olmuş gibi..!*

*Dünya kendisinin süsü püsüne kaptıranı alıp götürmüştür. Geriye ise
âdemoğlunun boynuna asılı olan amelleri kaldı. Bu da onun için ne güzel bir öğüttür.
Keşke kalpler yaşantılarla birbiriyle uyum içinde olsaydı. Lâkin Allah'a yemin olsun ki,
sizin ümmetinizden sonra bir ümmet, nebinizden sonra bir nebi ve kitabınızdan sonra
bir kitap yoktur.*

*Siz insanları sevk ediyorsunuz, kıyamet de sizi yönlendiriyor. Ancak ilk
gidenleriniz sonradan gelecek olanları bekliyor. Kim Hz. Muhammed'i gördüyse onu
giderken ve gelirken görmüştür. O taş üstüne taş koymaz ve kamış üstüne kamış
koymaz. Bu kişi için bir bayrak dikilir ve o bayrak ona yükselir.*

*Acele edin acele! Haydi kurtuluşa! Neyin üzerinde dönüp duruyorsunuz?
Getirildiniz. Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki, sizin hayırlılarınız önceden geldi geçtiler.
Siz ise her geçen gün ihtiyarlıyorsunuz. Öyleyse daha neyi bekliyorsunuz?*

el-Hasenu'l-Başrı'nin dili kullanma konusunda dikkatimizi çeken tarzlarından biri de Kur'an'dan veya hadisten bir şeyleri, alıntı yaptığını belirtmeksizin, nesir veya şiire katmak olan iktibas sanatını kullanmasıdır²⁴⁵.

²⁴⁴ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487;

Hız. Muhammed'in en iyi örnek olduğunu hutbelerinden birinde belirtmiş ve

(لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ²⁴⁶) ayetiyle de sözlerini pekiştirmiş olduğunu görüyoruz²⁴⁷.

Yine nefsin kendi yapıp ettiğinin karşılığını göreceğiyle ilgili olarak “*Biz insanın işlediklerini kendi boynuna doladık. Kıyamet günü onun için açılmış olarak bir kitap çıkarırız. Kendi kitabını oku! Bugün hesap sorucu olarak nefsin sana yeter.*” mealindeki ayeti kullanmış olduğunu görüyoruz²⁴⁸.

Bir başka hutbesinde de kalıcı yurt olan cennetten insanları uzak tutan şeyleri anlatırken söze (أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ) “*Sizi çoklukla öğünmek oyaladı.*²⁴⁹” ayetini okuyarak başladığını görmekteyiz²⁵⁰.

Yine halifeye yazdığı mektuplarından birinde şöyle demektedir:

“...واعلم يا أمير المؤمنين أن لك منزلا غير منزلك الذي أنت فيه يطول فيه ثواؤك ويفارقك أحباؤك

يسلمونك في قعره فريدا وحيدا فتزود له ما يصحبك يوم يفر المرء من أخيه وأمه وأبيه وصاحبته وبنيه واذكر يا أمير المؤمنين إذا بعثر ما في القبور وحصل ما في الصدور،...²⁵¹”

Ey Müminlerin Emîri! İçinde bulunduğun evden başka bir evinin olduğunu bilesin! Oradaki ikametini daha uzun olacak ve dostların seni terk edecek. Onlar (dostların) seni, onun derinliklerinde tek başına bırakacaklar. Öyleyse, kişinin kardeşinden, anne ve babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün için sana arkadaşlık edecek şeyi hazırla.

Ey Müminlerin Emîri! Kabirlerde olanların dışarıya saçılacağı ve kalplerde olanların da ortaya serileceği günü hatırla.

²⁴⁵ Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *Belâğatu'l-Vâdîha (I-II)*, İstanbul: Edâ Neşriyât, tsz., I/270.

²⁴⁶ Ahzab, 21.

²⁴⁷ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

²⁴⁸ İsrâ, 13–14.

²⁴⁹ Tekasür, 1.

²⁵⁰ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/487.

²⁵¹ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495–497.

Bu sözlerinin arasına, ayet olduğunu belirtmeksizin “ *يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ، وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ* ”

²⁵²” ve “²⁵³، وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ” ayetlerini Kur’an’dan alıntı yaptığı görülmektedir.

Bazen cümlelerinin arasında hadis olduğunu belirtmeksizin kullandığı hadisler de söz konusudur. Örneğin, (*دَعُوا مَا يَرْيَبُكُمْ إِلَى مَا لَا يَرْيَبُكُمْ*)²⁵⁴ “*Size şüphe veren şeyle şüphe vermeyen şeyi deyişin.*” hadisi gibi²⁵⁵.

Ayrıca sözleri arasında salih kişilerin de sözlerinden alıntılar yapmaktadır. Aşağıdaki satırlarda da Ömer ibnu’l-Haṭṭâb’ın sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“...لو تكاشفتهم ما تدافتم، تماديتهم الأطباق، ولم تمادوا النصائح، قال ابن الخطاب: (رحم الله امرأ أهدي إلينا مساوينا) أعدوا الجواب، فإنكم مسئولون، المؤمن من لم يأخذ دينه عن رأيه، ولكنه أخذه من قبل ربه، إن هذا الحق قد جهد أهله، وحال بينهم وبين شهواتهم، وما يصبر عليه إلا من عرف فضله، ورجا عاقبته، فمن حمد الدنيا ذم الآخرة، وليس يكره لقاء الله إلا مقيم على سخطه²⁵⁶.”

Birbirinize açık davranmış olsaydınız birbirinizden saklayacak bir şeyiniz olmazdı. Birbirinize tabak hediye etiniz ama birbirlerinize nasihat etmediniz.

İbnu’l-Haṭṭâb dedi ki: Kusurlarımızı bize gösteren adama Allah rahmet etsin.

Cevap hazırlayınız. Çünkü siz sorumlusunuz.

Mümin, dinini kendi fikrinden edinen değil rabbinden edinendir. Bu gerçek, ehlini çalıştırmış ve onlarla shevi istekleri arasında engel olmuştur. Buna ancak faziletini bilen sabreder ve karşılığını umar.

Kim dünyayı övdüyse ahireti kötülemiştir. Allah’la karşılaşmaktan hoşlanmayan, ancak Allah’ı kızdıracak şeylerle yaşayandır.

el-Hasenu’l-Başri’nin sözlerine bakıldığında, sanat kaygısı taşımadığını, lafzî süslemeler için özel gayret sarf etmediğini, mana ve fikirlere daha çok önem verdiğini

²⁵² Abese, 34–36.

²⁵³ Adiyat, 9–10.

²⁵⁴ Dârimî, *Süneni’-d-Dârimî*, 1. bs., Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, 1407, I/64.

²⁵⁵ Ebû Osman ‘Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485–487.

²⁵⁶ ay.

görmekteyiz. Ancak bununla beraber sözlerinin doğal akışı sırasında zuhur eden sanatları da görmek söz konusudur. Özellikle nesirde, iki fasılanın son harflerinin biri biriyle muvafık olmasıyla yapılan Seci' sanatını sıklıkla görmek mümkündür²⁵⁷.

أيها الناس: إنكم لا تتألون ما تحبون إلا بترك ما تشتهون, ولا تُدركون ما تأملون إلا بالصبر على ما
تكرهون²⁵⁸.

Ey insanlar! Arzuladığınız şeyleri terk etmedikçe, hoşlandığınız şeyleri elde edemezsiniz. Hoşlanmadığınız şeylere de sabretmedikçe umut ettiklerinizi beklentilerinizi elde edemezsiniz.

الصبر كثر من كنوز الجنة، وإنما يدرك الإنسان الخير كله بصبر ساعة²⁵⁹.

Sabır cennet hazinelerinden bir hazinedir. İnsan hayrın hepsine ancak bir saatlik sabırla ulaşır.

el-Hasenu'l-Başı'nin konuşmalarında öfke ifade eden güçlü kelimeler ve coşku yüklü cümleler kullanması dikkatimizi çeken diğer bir üsluptur. Bunun yanı sıra yerici ifadeler de kullandığını görmekteyiz. Aşağıdaki sözleri bu tarz üslubunu örneklendirmeye yetecektir:

"...ستعلم يا كع، الناس ثلاثة: مؤمن، وكافر، ومنافق؛..."²⁶⁰

Ey alçak! İnsanlar üç çeşittir: Mümin, kâfir ve münafik.

"...مؤمن مهتم، وعلج اغتم، وأعرابي لا فقه له، ومنافق مكذب، وديباوي مترف، نعق بهم ناعق

فاتبعوه،..."²⁶¹

Mümin dert edinen, münkir tasalı, bedevi bilgisiz, münafik yalancı ve dünyalıklarsa şımarıktırlar. Seslenen, tabi olun diye bağırduğunda, ateş keleşi ve aç sinekler gibi ona uydular.

²⁵⁷ Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, age., I/273.

²⁵⁸ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

²⁵⁹ Ravda Cemâl el-Ûşarî, age., s. 124.

²⁶⁰ Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/487.

²⁶¹ Ebû Osman 'Amr b. Baħr, age., I/453; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/490.

5.1. Selamlama Şekli

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler çerçevesinde, söze başlarken sözlerinde, hutbelerinde ve mektuplarında herhangi bir selamlama üslubuna ve şekline rastlayamadık. Bu nedenle belirgin bir selamlama şeklinin olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak sadece bir mektubunu “*Allah’ın rahmeti, bereketi ve selamı senin üzerine olsun*” (والسلام عليك يا أمير المؤمنين ورحمة الله وبركاته) anlamına gelebilecek bir selamlamayla bitirdiğini görmekteyiz²⁶².

5.2. Muhataba Hitap Şekli

el-Hasenu’l-Başri’nin bize ulaşan sözlerinde farklı hitap şekilleri bulunmaktadır. Genel hitaplarda daha çok “*Ey insanoglu!*” anlamına gelen " يا بن آدم ", " أيها الناس " “*Ey İnsanlar!*” ve " أيها الإنسان " “*Ey insan!*” ifadelerini kullanmaktadır²⁶³.

Olumsuz özellikleri üzerinde taşıyan kimseleri veya olumsuz bir davranışı yererken oldukça ağır ifadeleri kullandığını görmekteyiz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi sözlerinden birinde insanların üç çeşit olduğunu anlatmaya çalışırken “*alçak, adi ve pis*” anlamına gelen " يا لَكُع! " ifadesini kullanmaktadır.

Halife Ömer b. Abdilaziz’le yazışmalarında ise daha çok ona konumuyla ilgili sıfatı olan " يا أمير المؤمنين " “*Ey Müminlerin Emiri!*” ifadesiyle hitap etmektedir²⁶⁴.

Aşağıdaki sözünde olduğu gibi dua ifadelerinde " اللهم " “*Allah’ım*” ifadesini kullandığını görmekteyiz.

اللهم لا تجعلني ممن إذا مرض ندم، وإذا استغنى فُتِن، وإذا افتقر حزن²⁶⁵.

Ey Allah’ım, beni, hastalanıp da pişman olan biri, kendi kendine yeten biriyken mecnun-meftun olmuş biri ve fakirleştiğimde de hüzünlünen biri kılma.

²⁶² Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495–497.

²⁶³ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–453; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–500; İbnu’l-Cevzi, age., s.234.

²⁶⁴ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495–499.

²⁶⁵ et-Tevhîdî, age., s. 16.

5.3. Söze Başlama ve Bitirme Şekli

İster hutbelerinde olsun ister mektuplarında olsun belirli bir başlama ya da bitiş şekline bahsetmek oldukça zordur. Sözlerinde günümüz kompozisyon standartlarında olduğu gibi giriş, gelişme ve sonuçtan bahsetmek mümkün değildir. Ancak genelleme yapamamak da eserlerindeki başlama ve bitiş şekliyle ilgili olarak aşağıdaki tespitlerde bulduk:

el-Hasenu'l-Başrî hutbelerinin bazısına belirli ayetleri okuduktan sonra başladığı görülmektedir. Örneğin bir hutbesine, "أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ"²⁶⁶ " Sizi çoklukla öğünmek oyaladı." ayetini okuduktan sonra başladığı ve bu ayetin manasıyla ilgili konuşmalar yaptığı rivayet edilmektedir²⁶⁷.

Hutbe başlarken daha çok nida ile başlamaktadır. Nidadan sonra da hikemî tarzda öğüt içerikli konuşmalar, yasaklayıcı ifadeler veya emredici dil kalıplarını sıralamaktadır. Bir hutbesinde nidadan sonra şu şekilde emir kalıbı kullanmaktadır:

يا بن آدم: بع دنياك بأخرتك ترجهما جميعا، ولا تبع آخرتك بدنياك فتخسرهما جميعا.

*Ey âdemoğlu! Dünyanı ahiretin karşılığında sat ki, her ikisinden de kar edesin. Dünya karşılığında da ahiretini satmayasın. böylece, her ikisinden de zarar etmezsin*²⁶⁸.

Bazen hutbelerine dua ve hayırla yâd ederek başlamaktadır:

رحم الله رجلا خلا بكتاب الله، فعرض عليه نفسه، فإن وافقه حمد ربه، وسأله الزيادة من فضله، وإن خالفه

أعتب وأناب، وراجع من قريب.

*Allah'ın kitabıyla baş başa kalan adama Allah rahmet etsin. O nefsinin ona uydurur. Eğer ona muvafık olursa Rabbine hamt eder ve onun fazlından daha fazlasını ister. Bunun aksine ona muhalefet ederse azatlar ve kestirmeden yönelip tövbe eder.*²⁶⁹ Cümlesini buna örnek olarak verebiliriz.

²⁶⁶ Tekasür,1.

²⁶⁷ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/487.

²⁶⁸ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485–487.

²⁶⁹ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/488.

Bazı sözlerinde hükümleri hasr eden " لا ... إلا " veya " لا ... حتى " gibi hasr kalıplarını da kullanmaktadır:

لا يستحق أحد حقيقة الإيمان، حتى لا يعيب الناس بعيب هو فيه ولا يأمر بإصلاح عيوبهم، حتى يبدأ بإصلاح ذلك من نفسه، فإنه إذا فعل ذلك لم يصلح عيباً إلا وجد في نفسه عيباً آخر ينبغي له أن يصلحه، فإذا فعل ذلك شغل بخاصة نفسه عن عيب غيره، وإنك ناظر إلى عملك بوزن خيره وشره، فلا تحقرن شيئاً من الخير وإن صغر فإنك إذا رأيتك سرك مكانه، ولا تحقرن شيئاً من الشر وإن صغر فإنك إذا رأيتك ساءك مكانه

*Kişi, kendinde olan ayıpla insanları ayıplamadıkça ve onların ayıplarını düzeltmelerini emretmedikçe ve buna da kendi nefisinden başlamadıkça gerçek imanı elde edemez. O bunu yaparsa kendi nefisini düzeltecek bir ayıp bulamayacak. Çünkü kendinde düzeltilmesi gereken başka bir ayıbın daha kendinde olduğunu bulacaktır. Bunu da yapınca, kendine has ayıplarla uğraşır ve başkalarının ayıplarını bırakırsın. Sen hayır ve şerrin ağırlığıyla kendi ameline bakıyorsun. Hayırdan olan hiçbir şeyi küçük görme, küçük olsa da. Onu gördüğünde onun yeri seni sevindirecektir. Şerden olan hiçbir şeyi de küçük görme, küçük de olsa. Onu gördüğünde onun yeri seni sıkıntıya düşürecek*²⁷⁰.

el-Hasenu'l-Başrı'nin özellikle hutbelerinde konu bütünlüğü olmadığını daha önce belirtmiştik. Hutbelerinde dünya hayatının geçiciliği, sabır, peygamberi örnek alma, sahabenin hayata bakış açıları, samimiyet ve müminin özellikleri gibi farklı konuların hepsini bir arada ele aldığı görülmektedir. Buna rağmen hutbelerinin aksine mektuplarında ise konu bütünlüğü hâkimdir. Bunun nedeni de halifenin belirli konularda zaman zaman el-Hasenu'l-Başrı'nin fikrine başvurması ve ondan bu konularla ilgili bir şeyle yazıp kendisine vermesini istemesinden kaynaklanmış olsa gerek. Buna en güzel örnek adil imamın sıfatlarını anlatan mektubu ile Halife Ömer b. Abdilazîz'in kendisinden dünyayı yeren birtakım öğütler istemesi neticesinde halifeye yazdığı mektuplarıdır ki, birinde sadece adil bir imamın nasıl olması gerektiği anlatılmakta, diğerinde de sadece dünya hayatının mahiyeti anlatılmaktadır.

²⁷⁰ Ebû Osman 'Amr b. Bahr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/488.

Ömer b. Abdilazîz'in isteği üzerine dünyayı yeren birçok öğüdü içeren mektubunu bu konuya örnek olarak vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

موعظته لعمر بن عبد العزيز أيضا²⁷¹

وكتب إليه عمر بن عبد العزيز: اكتب إلي يا أبا سعيد بدم الدنيا، فكتب إليه: (أما بعد يا أمير المؤمنين: فإن الدنيا دار ظعن وانتقال، وليست بدار إقامة على حال، وإنما أنزل إليها آدم عقوبة، فاحذرنا فإن الراغب فيها تارك، والغني فيها فقير، والسعيد من أهلها من لم يتعرض لها، إنما إذا اختبرها اللبيب الحاذق، وجدها تذلل من أعزها، وتفرق من جمعها، فهي كالسم يأكله من لا يعرفه، ويرغب فيه من يجمله، وفيه والله حثفه، فكن فيها يا أمير المؤمنين كالمداوي جراحه، يحمي قليلا، مخافة ما يكره طويلا، الصبر على لأوائها، أيسر من احتمال بلائها، واللبيب من حذرنا ولم يغتر بزينتها، فإنها غدارة ختالة خداعة، قد تعرضت بآمالها، وتزينت لخطابها، فهي كالعروس، العيون إليها ناظرة، والقلوب عليها والهة، - وهي والذي بعث محمدا بالحق - لأزواجها قاتلة، فاتق يا أمير المؤمنين صرعتها، واحذر عثرتها، فالرخاء فيها موصول بالشدة والبلاء، والبقاء مؤد إلى الهلكة والفناء.

واعلم يا أمير المؤمنين، أن أمانها كاذبة، وآمالها باطلة، وصفوها كدر، وعيشها نكد، وتاركها موفق، والتمسك بما هالك غرق، والظن اللبيب من خاف ما خوفه الله وحذر ما حذره، وقدر من دار الفناء إلى دار البقاء، فعند الموت يأتيه اليقين؛ الدنيا والله يا أمير المؤمنين دار عقوبة، لها يجمع من لا عقل له، وبها يغتر من لا علم عنده، والحازم اللبيب من كان فيها كالمداوي جراحه، يصبر على مرارة الدواء، لما يرجو من العافية، ويخاف من سوء عاقبة الدار، والدنيا وايم الله يا أمير المؤمنين حلم، والآخرة يقظة، والمتوسط بينهما الموت، والعباد في أضغاث أحلام، وإني قائل لك يا أمير المؤمنين ما قال الحكيم:

فإن تنج منها تنج من ذي عزيمة
وإلا فإني لا إخالك ناجيا

ولما وصل كتابه إلى عمر، بكى وانتحب حتى رحمه من كان عنده، وقال: يرحم الله الحسن، فإنه لا يزال يوقظنا من الرقدة، ويبهنا من الغفلة، والله هو من مشفق ما أنصحه! وواعظ ما أصدقه وأفصحه!

ÖMER B. ABDILAZÎZ'E ÖĞÜT

²⁷¹ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/498,499.

Ömer b. Abdilazîz, el-Hasenu'l-Başri'ye mektup yazarak ondan dünyayı yeren bir şeyler yazmasını istedi. O da ona şöyle yazdı: Ey Müminlerin Emîri! Mesele şudur: Dünya yer değiştirme ve ayrılma yeridir yerleşip kalınacak bir ev değildir. Âdem oraya ceza olsun diye indirildi. Ondan sakınasın, zira ona önem veren onu terk edecektir. Orada zengin olan (aslında) fakirdir. Dünya ehli olup da orada mutlu olan kimse ona karşı koymayandır. Anlayışlı ve zeki kişi dünyayı denediğinde onu, izzetli olana boyun eğdiren olarak ve mal toplayanı da dağıttıran olarak bulur. O, bilmeyerek zehir yiyen kişinin yediği zehir gibidir. Hâlbuki Allaha yemin olsun ki, onda kendisinin ölümünün olup olmadığını bilmediği halde onu istemektedir.

Ey Müminlerin Emîri! Dünyada, yarasının uzun süre devam edeceğinden korkup da kısa bir süre yarasına özen göstererek yarasını tedavi eden kişi gibi ol. Onun sıkıntılarına sabretmek onun sıkıntılarını yüklenmekten daha kolaydır. Akıllı kişi, dünyadan sakınan ve onun süsüne aldanmayan kişidir.

Dünya, aldatıcı ve hilekâr ve düzenbazdır. O, emelleriyle ortaya çıkan ve kendisiyle evlenmek isteyenlere süslenen gelin gibidir. Öyle ki, gözler ona bakar ve kalpler de ona hayran olur. Hak ile gönderilmiş Muhammed'e yemin olsun ki, dünya, eşlerini öldüren katil bir gelindir.

Ey Müminlerin Emîri! Dünyanın mağlubiyetinden ve tökezletmesinden kork. Dünyada rahat olma düşüncesi, bela ve şiddetle bağlantılı, ölümsüzlük düşüncesi de helak ve yok oluşa götürür.

Ey Müminlerin Emîri! Bilesin ki, dünyanın kuruntuları aldatıcı, emelleri batıl, saflığı bulanıklık ve yaşamı da çiledir. Ona önem vermeyen kazanmış, bel bağlayan ise boğulup helak olup gitmiştir.

Kurnaz, akıllı ve zeki kişi, Allah'ın korkuttuğundan korkan, sakındırdığından sakınan, dünyadayken kalıcı olan diğer yaşam için hazırlık yapandır. Nitekim kesin bilgi kişiye ölüm anında gelir.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin olsun ki, dünya ceza yurdudur. Orada birikimi, akıllı olmayan kişiler yapar ve bilgisi olmayanlar da ona aldanır. Basiretli ve

akıllı kişiye gelince, ilacın acısına sabrederek iyileşmesi umuduyla yarasını tedavi eden kişi gibidir. Bu kişi, ahiretin kötülüğünden korkar.

Ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin olsun ki, dünya bir rüya, ahiret bir uyanıklık, ölüm ise ikisi arasında bir geçiştir. Kullara gelince, onlar karışık rüyalar içindedirler.

Ey Müminlerin Emîri! Benim sana söyleyebileceğim Lokman Hekim'im söylediği şeylerdir: Eğer dünyadan kurtulursan azimet sahibinden de kurtulursun. Yoksa sana yardımcı olamayacağım.

el-Hasenu'l-Başrı'nin mektubu Ömer'e ulaştığında, hüngür hüngür ağladı ve orada bulunanlar da onun durumuna acıdılar. O da dedi ki: Allah Hâsen'e rahmet etsin. O bizi uykudan uyandırmaya ve gafletten uyanmamıza dikkat çekmeye devam edecektir. Allah'a yemin olsun ki, o ne kadar müşfik bir nasihat edici, ne kadar fâsîh ve doğru sözlü bir öğüt vericidir.

5.4. (أما بعد) İfadesi

Daha çok konulara giriş yaparken kullanılan bir ifadedir. Burada tercüme ederken daha çok “*Mesele şudur, imdi, şöyle ki*” anlamlarına gelen (أما بعد) ifadesini tercihen “*mesele şudur*” şeklinde tercüme ettik. Bu (أما بعد) ifadesi, el-Hasenu'l-Başrı'nin çok fazla kullandığı bir ifade değildir. Bize ulaşan rivayetlerde sadece iki defa kullanılmıştır.

Ömer b. Abdilazîz'e yazdığı bir mektubunda konuya "أما بعد يا أمير المؤمنين" ifadesinden sonra girmektedir. Yine bu ifadeyi aynı mektup içinde dünyanın geçiciliğini anlatan cümlelerinden önce getirmektedir.

"...أما بعد يا أمير المؤمنين: فإن الدنيا دار ظعن وانتقال، وليست بدار إقامة على حال..."

Ey Müminlerin Emîri! Mesele şudur: Dünya yer değiştirme ve ayrılma yeridir olduğu gibi kalınacak bir ev değildir.²⁷²

5.5. İsm-i Tafdîl Kalıbı

²⁷² Ahmed Zekî Şafvet, age., II/498,499.

el-Hasenu'l-Başrı'nın ifadelerini tetkik ederken dikkatimizi çeken ifade tarzlarından biri de sıkça ism-i tafdil kalıbını kullanmasıdır. Bu üslupla ahiretin dünyadan daha kalıcı ve insana huzur vermekte olduğunu, mümin'in kâfirden ve münafıktan daha kazançlı olacağını kısaca Allah'ın istediği doğrultuda hayat sürmenin Allah'a karşı olmaktan daha iyi olduğunu anlatmak için bu üsluba başvurmuştur. Sözlerinin genelinde bu türden kıyaslamalar yapmasından dolayıdır ki, bu üslubu çokça kullanmıştır. Bu konuyla ilgili cümle örnekleri ise şu şekildedir:

أي قوم: إن نعمة الله عليكم أفضل من أعمالكم، فسارعوا إلى ربكم.

Ey benim milletim!

Allah'ın size verdiği nimet sizin amellerinizden daha faziletlidir. Rabbinize koşun²⁷³!

"...الصبر على لأوائها، أيسر من احتمال بلائها..."

Onun sıkıntılarına sabretmek onun musibetlerine katlanmaktan daha kolaydır²⁷⁴.

أفضل الجهاد جهاد الهوى²⁷⁵.

En üstün cihad, nefis ile yapılan cihattır.

ترك الخطيئة أهون من معالجة التوبة²⁷⁶.

Hataların terk edilmesi, tövbeyle uğraşmaktan daha hafiftir.

لا تكن شاة الراعي أعقل منك ترحها الصيحة, وتطردها الإشارة²⁷⁷.

İşaretin ve sesin kontrol ettiği çobanın koyunu senden daha akıllı olmasın.

وسمع رجلا يُكثر الكلام, فقال: يا بن أخي أمسك عليك لسانك. فقد قيل: ما شيء أحقَّ بسجنٍ من

لسان²⁷⁸.

²⁷³ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/453; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/490; Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/453.

²⁷⁴ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/498,499.

²⁷⁵ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/499.

²⁷⁶ ay.

²⁷⁷ ay.

²⁷⁸ Ahmed Zeki Şafvet, age., II/500.

Çok konuşan bir adamı duyunca dedi ki: Ey kardeşimin oğlu, senin yapman gereken ağzını tutmandır. Denilmiştir ki, dili hapsetmekten daha iyi bir şey yoktur.

إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ نِعَمِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ أَنْ خَلَقَ لَهُمُ النَّارَ تَحْوِشُهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ.²⁷⁹

Allahın, yarattıkları için en büyük nimeti, onları cennete sevk edecek (odaklandırarak) cehennemi yaratmasıdır.

نِعْمُ اللَّهُ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ تُشْكَرَ إِلَّا مَا أَعَانَ اللَّهُ عَلَيْهِ، وَذُنُوبُ بَنِي آدَمَ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ تَسْلَمَ إِلَّا مَا عَفَا عَنْهُ.²⁸⁰

Allahın nimetleri şükredilenden daha çoktur. Ancak Allahın yardım ettiği müstesna. Âdemoğlunun günahları, günahsız olmasından daha çoktur. Yalnız Allahın bağışladığı hariçtir.

إِنَّ الْحَسَدَ فِي دِينِ الْمُسْلِمِ أَسْرَعُ مِنَ الْآكَلَةِ فِي جَسَدِهِ.²⁸¹

Müslüman'ın dinindeki hasetlik vücudundaki kangrenden daha hızlıdır.

5.6. Haber ve İnşâ Cümleleri

Bütün sözler ya haber (bildirme) ya da inşa (dilek) şeklinde söylenmektedir. Bu nedenle biz de burada el-Hasenu'l-Başrî'nin sözlerini, hutbelerini ve mektuplarını bu çerçevede ele alacağız. Buna geçmeden haberî ve inşâî cümlelere genel anlamda göz atmakta fayda olacaktır.

Haber (خبر), sözü söyleyene, söylediği sözün doğru veya yalan olduğunu söyleyebileceğimiz kelimelerdir. Bu sözler gerçeğe aykırı ve kabul edilemez olabileceği gibi gerçeğe uygun ve kabul edilebilir sözler de olabilir. Bu sözlerin yalan olup olmadığının kıstası ise sözlerin bizatihi gerçek olup olmadığıdır²⁸².

İnşâ' (إنشاء) ise, sözü söyleyene, söylediği sözün doğru veya yalan olduğunu söyleyemeyeceğimiz kelimelerdir. Bu da talebî ve gayri talebî diye ikiye ayrılır²⁸³.

5.6.1. Talebî İnşâ

²⁷⁹ et-Tevhîdî, age., I/197.

²⁸⁰ ae., IV/191.

²⁸¹ Ravda Cemâl el-Huşarî, age., s. 125.

²⁸² Abdülazîz 'Atîk, *Fî'l-Belâğati'l-'Arabîyyeti 'İlmu'l-Me'âni*, Beyrût: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabîyyeti, 1985, s. 43; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, İstanbul: İFAV, 2001Bolelli, s. 161.

²⁸³ 'Atîk, age., s.74.

İstek anında bulunmayan bir şeyin, yapılmasını gerektiren sözdür. Talebî inşâ, emir, nehy, soru, temenni ve nida cümleleriyle yapılır²⁸⁴. Bu anlamda el-Hasenu'l-Başrî, zaman zaman bu tür cümle kalıplarını kullandığını görmekteyiz. Aşağıda vereceğimiz sözleri ise bu tür cümle kalıpları nasıl kullandığını ortaya koyacağı düşüncesindeyiz.

5.6.1.1. Emir ve Nehiy Üslubu

Sürekli vaaz ve nasihat eden el-Hasenu'l-Başrî'nin en çok kullandığı üsluplardan biri de emir ve nehy üslubudur. Sözlerinin geneli incelendiğinde bu üslubun aslında onda bir meleke haline dönüştüğünü rahatlıkla görülmektedir. Tüm sözlerini burada vermek mümkün olmasa da aşağıdaki cümleler bunun en iyi göstergesi olacağı düşüncesindeyiz.

اجعل الدنيا كالفنطرة تجوزُ عليها ولا تعمُرُها²⁸⁵.

Dünyayı üzerinden geçtiğin ama imar etmediğin bir köprü yap.

حدّثوا الناسَ ما أقبلوا عليكم بوجوههم²⁸⁶.

İnsanlar size yüzleriyle yöneldikleri sürece onlarla konuşun.

يا بن آدم: إذا رأيت الناس في الخير فنافسهم فيه، وإذا رأيتهم في الشر فلا تغطهم عليه،

Ey âdemoğlu! Eğer insanları hayır üzere görürsen o konuda onlarla yarış. Eğer onları şer üzere görürsen o zaman da o konuda onlara özenme²⁸⁷.

يا بن آدم: طاطى الأرض بقدمك، فإنها عن قليل قبرك، واعلم أنك لم تزل في هدم عمرك منذ سقطت من

بطن أمك.

Ey âdemoğlu! Dünyayı ayağının altına al! Az zaman sonra o, senin kabrin olacak. Doğduğundan beri ömrünü hâlâ boşa geçirmektesin²⁸⁸.

يا بن آدم: لا تعمل شيئاً من الحق رياء، ولا تتركه حياءً

²⁸⁴ ay.

²⁸⁵ el-Muberrid, age., I/98.

²⁸⁶ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II, 427.

²⁸⁷ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

²⁸⁸ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

*Ey âdemoğlu! Gösteriş için hakka dair hiçbir şey yapma ve utandığından dolayı da onu terk etme*²⁸⁹!

فلا تكن يا أمير المؤمنين فيما ملكك الله كعبد ائتمنه سيده، واستحفظه ماله وعياله، فبدد المال، وشرد العيال، فأفقر أهله، وفرق ماله.

*Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın senin mülküne (senin himayene) verdiği şeyler konusunda, efendisinin kendisine, malını ve ailesini koruması için güvendiği sonrada efendisinin malını dağıtıp, ailesini kovan, ailesini fakirleştiren malını paramparça eden köle gibi olmayasın*²⁹⁰!

5.6.1.2. İstifham Üslubu

Hakkında bilgi sahibi olunamayan konular hakkında çeşitli soru edatlarıyla bilgi almayı hedefleyen üsluptur.

el-Hasenu'l-Başri, muhataplarını düşünmeye sevk etmek ve kendilerini sorgulamak maksadıyla sözleri arasında zaman zaman istifham üslubuna başvurmuştur. Konuya dair aşağıdaki cümleler el-Hasenu'l-Başri'nin sözleri arasından seçtiğimiz örneklerdendir.

قال رجل للحسن البصري: هل للقاتل توبة؟ قال: نعم؛ ثم جاءه آخرُ فقال: هل للقاتل توبة؟ قال: لا؛ فقبل

له في ذلك فقال: تَوَسَّمتُ في الأوَّلِ أنه قد قَتَلَ فقلتُ (نعم)، و تَوَسَّمتُ في الثاني أنه يريد أن يفعل فقلتُ (لا).²⁹¹

Adamın biri el-Hasenu'l-Başri'ye dedi ki: Katil için tövbe var mıdır? Ona evet dedi. Ona bir başkası geldi ve dedi ki: Katil için tövbe var mıdır? Ona hayır dedi. Ona, bu nasıl oluyor diye sorulunca o dedi ki: Birincisine, onun katil olduğunu fark ettiğim için evet dedim. İkincisine ise, katil olacağını anladığım için hayır dedim.

أمتكم آخر الأمم، وأنتم آخر أمتكم، وقد أسرع بخياركم، فماذا تنتظرون؟ المعاينة؟

²⁸⁹ Ebü Osman 'Amr b. Baħr, age., I/452–453; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/489.

²⁹⁰ Ebü Osman 'Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebü 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/495–497.

²⁹¹ et-Tevhidi, age., VII/49.

Sizin ümmetiniz ümmetlerin sonuncusu, siz de ümmetinizin sonuncusunuz. Sizin hayırlılarınız önceden gelip geçti, siz daha neyi bekliyorsunuz? Neyi gözetiyorsunuz?^{292?}

Yine bir hutbesinde, “Sizi çoklukla öğünmek oyaladı.” ayetini okuduktan sonra dedi ki: Sizi kalıcı yurttan ve yok olmayan cennetten oyalayan şey nedir?” anlamına gelebilecek {وَكَانَ إِذَا قُرَأَ: (أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ }²⁹³) قال: عم أهاكم؟ عن دار الخلود} cümleyle insanların kendilerini sorgulamalarını sağlamıştır. Aşağıdaki örneklerle kullandığı istifham cümlelerin örneklerini arttırabiliriz:

يا بن آدم: كيف تكون مسلماً ولم يسلم منك جارك، وكيف تكون مؤمناً ولم يأمنك الناس؟

Ey âdemoğlu! Komşun sana güven duymamışken sen nasıl Müslüman olursun? Ve insanlar sana güvenmedikçe sen nasıl mümin olursun?^{295?}

Bir mektubunda ise halifeye şu soruları sormakta:

واعلم يا أمير المؤمنين أن الله أنزل الحدود ليزجر بها عن الخيائث والفواحش، فكيف إذا أتاها من يليها؟ وأن

الله أنزل القصاص حياة لعباده، فكيف إذا قتلهم من يقتص لهم؟

Ey Müminlerin Emiri! Allah'ın, kötü ve pis olan şeylerden uzaklaşsın diye sınırlar koyduğunu bilesin. O hudutlara esas uyması gereken kişinin ona (sınırlara) uymazsa durum nice olur? Allah'ın, kullarına hayat vermesi için kisası emrettiğini de bilesin. Onların hakkını kisas edecek (alacak) esas kişinin, onları katlettiğinde durum nice olur?^{296?}

وقد أسرع بجياركم فماذا تنتظرون؟

İyileriniz seçilerek (ahirete) gittiler. Artık neyi bekliyorsunuz?^{297?}

²⁹² Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485–487.

²⁹³ Tekasür, 1.

²⁹⁴ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/487.

²⁹⁵ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/488.

²⁹⁶ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/495–497.

²⁹⁷ İbnu’l-Cevzi, age., s. 235.

5.6.1.3. Nida Üslubu

el-Hasenu'l-Başrî, nida üslubunu çok sık kullanmaktadır. Özellikle hutbelerinde insanlara hitap ederken onların insanlık boyutlarına hitap eden el-Hasenu'l-Başrî daha çok "يا بن آدم" ifadesini kullanmaktadır.

Halifeye yazdığı mektuplarında "يا أمير المؤمنين" "Müminlerin Emîri" olarak hitap etmektedir. el-Hasenu'l-Başrî'nin sözleri arasında kullandığı diğer nida ve taaccüp üslupları ise şu şekildedir:

Ailesine hitabında ise (يا أهلي) "ey ailem", ifadesiyle hitap etmektedir²⁹⁸.

Çok konuşan bir adamı duyunca ona şöyle nida etti:

يا بن أخي أمسك عليك لسانك. فقد قيل: ما شيء أحقَّ بسجن من لسان²⁹⁹.

Ey kardeşimin oğlu, senin yapman gereken ağzını tutmandır. Nitekim dili hapsetmekten daha iyi bir şey yoktur.

Sözleri arasında tek örneğine rastladığımız ağır bir hitap şekline de rastlanmaktadır. Muhatabına insanların çeşitliliğini anlatırken (sibakı hakkında herhangi bir bilgi yok) şöyle demektedir:

"... يا لكع، الناس ثلاثة: مؤمن، وكافر، ومنافق؛..."

Ey alçak! İnsanlar üç çeşittir: Mümin, kâfir ve münafık³⁰⁰.

5.6.2. Gayru Talebî İnşâ

Herhangi bir istek belirtmeyen inşâlara denir. Bu tür üsluplar ise, taaccüp, övme, yerme, yemin, recâ filleri ve akitlerde kullanılan sözlerden oluşan üsluplardır³⁰¹. el-Hasenu'l-Başrî'nin üsluplarında çok belirgin yeri olmamaları nedeniyle bu üsluplar üzerinde durmak istemedik. Ancak el-Hasenu'l-Başrî'nin üsluplarında daha bariz olan kaşr üslubuna yer vermeyi uygun gördük.

²⁹⁸ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/488.

²⁹⁹ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/500.

³⁰⁰ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/487.

³⁰¹ 'Atîk, age., s.76; Bolelli, age., s. 193.

5.6.2.1. Kıaşr Cümle Kalıbı

el-Hasenu'l-Başrı'nin kullandığı ifade ve cümle tarzlarından biri de Kıaşr (القصر) yani tahsis kalıbıdır. Kıaşr (القصر), sözlükte "hapsetmek" veya "tahsis etmek" manalarına gelir. İstilah olarak ise, bir şeyi özel bir tarzda, başka bir şeye tahsis etmek demektir³⁰².

Kıaşr'ın en çok kullanılan kalıpları ise nefy ve istisnayla beraber oluşturulan kalıp (لما) ile yapılan kıaşr, atıf harfî olan (لا) ile yapılan kıaşr ve (لكن ve بل) ile yapılan kıaşr'dır³⁰³.

el-Hasenu'l-Başrı'nin sözleri arasında oldukça fazla kıaşr üslubu kullanıldığı fark edilmektedir. Bunlar arasından daha çok kullandığı kalıplar ise nefy ve istisnâ edatıyla oluşturulan cümle yapısı ve (لما) ile yapılan kıaşr'dır.

a. Nefy ve İstisna Edatıyla Yapılan Kıaşr

لا يستحق أحد حقيقة الإيمان، حتى لا يعيب الناس بعيب هو فيه ولا يأمر بإصلاح عيوبهم، حتى يبدأ بإصلاح ذلك من نفسه، فإنه إذا فعل ذلك لم يصلح عيباً إلا وجد في نفسه عيباً آخر ينبغي له أن يصلحه، فإذا فعل ذلك شغل بخاصة نفسه عن عيب غيره.

Dedi ki: Kişi, kendinde olan ayıpla insanları ayıplamadıkça ve onların ayıplarını düzeltmelerini emretmedikçe ve buna da kendi nefsinden başlamadıkça gerçek imanı elde edemez. O bunu yaparsa kendi nefsinin düzeltmek bir ayıp bulamayacaktır. Çünkü kendinde düzeltilmesi gereken başka bir ayıp daha olduğunu görecektir. Bunu da yapınca, kendine has ayıplarla uğraşır ve başkalarının ayıplarını bırakır³⁰⁴.

"... ما أصبح في هذه القرية مؤمن إلا أصبح مهموما حزينا، وليس لمؤمن راحة دون لقاء الله، ..."

³⁰² Celâlu'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'deddîn b. 'Amr el-Şazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrût: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998, s. 118;Bolelli, age., s. 248.

³⁰³ Bolelli, age., s. 248.

³⁰⁴ Ebû Osman 'Amr b. Baħır, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/488;

*Bu yerde mümin ancak üzüntülü ve kederli olarak sabahlar. Allah'la karşılaşmadan önce mümine bir rahat yoktur*³⁰⁵.

المؤمن من لم يأخذ دينه عن رأيه، ولكنه أخذه من قبل ربه، إن هذا الحق قد جهد أهله، وحال بينهم وبين شهواتهم، وما يصبر عليه إلا من عرف فضله.

*Mümin, dinini kendi fikrinden edinen değil rabbinden edinendir. Bu gerçek, ehlini çalıştırır ve onlarla istekleri arasında da engel olur. Buna da ancak faziletini bilen sabreder*³⁰⁶.

فمن حمد الدنيا ذم الآخرة، وليس يكره لقاء الله إلا مقيم على سخطه.

*Kim dünyasını överse ahiretini kötölemiştir. Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmayan, Allah'ı kızdıracak şeyle yaşayandır*³⁰⁷.

لقد أدركت أقواماً ما أنا عندهم إلا لص³⁰⁸.

Ben öyle kimselere yetiştim ki; ben onların yanında sadece hırsız gibi kalırım.

من شرط التواضع أن يخرج الإنسان من بيته فلا يرى أحداً إلا رأى له الفضل عليه³⁰⁹.

Alçak gönüllülüğün şartlarından biri; insanın evinden hiçbir şey ummadan sadece kendisi için hayır olan şeyi umarak çıkmasıdır.

أيها الناس: إنكم لا تنالون ما تحبون إلا بترك ما تشتهون، ولا تُدركون ما تأملون إلا بالصبر على ما تكروهون.

*Ey insanlar! Arzuladığınız şeyleri terk etmedikçe, hoşlandığınız şeyleri elde edemezsiniz. Hoşlanmadığınız şeylere de sabretmedikçe hayal ettiklerinizi-beklentilerinizi elde edemezsiniz*³¹⁰.

ما أطل أحد الأمل إلا أساء العمل، وما أساء العمل إلا ذل³¹¹.

³⁰⁵ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/453; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/490.

³⁰⁶ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

³⁰⁷ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

³⁰⁸ İbnu'l-Cevzi, age., s. 233.

³⁰⁹ *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemiyye*, agmd., IX/349.

³¹⁰ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

Emelini uzun tutan hiçbir kimse yok ki, ameli ona kötülük yapmasın. Amelin kötülük yaptığı kişi de ancak zelil olur.

لم يبق من العيش إلا ثلاثة: أخ تُصيبُ من عشرته خيراً وإن زُغتَ قَوْمَكَ، و كَفَافٌ من المعاش ليس لأحدٍ عليك فيه تَبَعَةٌ، و صلاةٌ تُكْفِي سَهْوَهَا و تستوجبُ أجرَهَا³¹².

Yaşamdan sadece üç şey kaldı: Aşireti tarafından hayırla anılmakla beraber sen sapsan da seni düzelten bir kardeş, kimsenin hak iddia etmeyeceği yeteri kadar bir geçim kaynağı (düzenli bir gelir) ve unutulanı dolduran (telafi eden)= eksikliklerini telafi edecek, mükâfatını hak edeceğin bir namaz.

لا يرُدُّ جوائزَ الأمراءِ إلا مُراءٍ أو أحمقٌ³¹³.

Emirlerin hediyelerini gösterişçilerden ve ahmaklardan başkası geri çevirmez.

ما أودع الله تعالى امرأ عقلاً ما إلا استنقذه به يوماً ما³¹⁴.

Allah akıllı hiçbir kimseye bir akıl emanet etmemiş olmasın ki, herhangi bir günde onu onunla kurtarmış olmasın.

سُئِلَ عن التواضع فقال: هو أن تَخْرُجَ من بَيْتِكَ فلا تَلْقَى أحداً إلا رأيتَ له الفضلَ عليك³¹⁵.

Tevazu konusunda el-Hasenu'l-Başrı'ye sorulunca o dedi ki: evinden, karşılaştığın herkesi senden daha hayırlı görerek çıkmandır.

ما أطالَ عبداً الأملَ إلا أساءَ العملَ³¹⁶.

Emelini uzun tutan bir kul, sadece ameline kötülük etmiştir.

قال حزم بن أبي حزم: سمعت الحسن يقول: بنس الرفيقان الدينار و الدرهم، لا ينفعانك حتى يفارقاك³¹⁷.

Hazm b. Ebî Hâzım, el-Hasenu'l-Başrı'nin şöyle dediğini duydum dedi: Dinar ve dirhem ne kötü iki arkadaştır. Senden ayrılmadıkça sana fayda vermezler.

³¹¹ ae., II/500.

³¹² et-Tevhîdî, age., V/129.

³¹³ ae., IX/71.

³¹⁴ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II, 247.

³¹⁵ ae., II, 359.

³¹⁶ Ravḍa Cemâl el-Ḥuşarî, age., s. 125.

³¹⁷ Muştafa Şa'îd el-Ḥan, age., s. 297.

لا يستحق أحد حقيقة الإيمان، حتى لا يعيب الناس بعيب هو فيه ولا يأمر بإصلاح عيوبهم، حتى يبدأ بإصلاح ذلك من نفسه

Dedi ki: Kişi, kendinde olan ayıpla insanları ayıplamadıkça ve onların ayıplarını düzeltmelerini emretmedikçe ve buna da kendi nefsinden başlamadıkça gerçek imanı elde edemez³¹⁸.

إن المؤمن أسيرٌ في الدنيا يسعى في فكاك رقبته لا يأمن شيئاً حتى يلقي الله عز و جل يعلم أنه مأخوذ عليه في سمعه وبصره ولسانه و جوارحه³¹⁹.

Mümin dünyada, boynunu esaret boyunduruğundan kurtarmaya çabalayan bir esirdir. Allah'la karşılaşınca kadar hiçbir şeyden emin olmaz. O bilir ki, kulağı, gözü, dili ve bütün organlarından sorumludur.

وكان يقول: لو قمتَ الليل حتى ينحنِي ظهرك، وصُمتَ النهار حتى يَسْتَمَ جسمُك، لم ينفعك ذلك إلا بورع صادق³²⁰.

Gece belin bükülünceye kadar (gece namazı için) kalksan da, bir deri bir kemik kalıncaya kadar gündüzleri oruçlu geçersen de hata yapmaya karşı çekingen olmadığın müddetçe bu yaptıklarının sana bir faydası olmayacaktır.

b. (إنما) İle Yapılan Kaşr:

وإنما خف الحساب يوم القيامة على قوم حاسبوا أنفسهم في الدنيا، وإنما شق الحساب يوم القيامة على قوم أخذوا هذا الأمر من غير الحاسبة.

Kıyamet gününde hesabı kolay olanlar, dünyada kendilerini hesaba çekenlerdir. Kıyamet gününde hesabı zor olanlarsa, hesapsız kitapsız olандır³²¹.

المؤمن تلقاه الزمان بعد الزمان، بأمر واحد، ووجه واحد، ونصيحة واحدة، وإنما يتبدل المناق ليستأكل كل

قوم³²².

³¹⁸ Ebû Osman 'Amr b. Bahr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/488.

³¹⁹ İbnu'l-Cevzi, age., s. 234-235.

³²⁰ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/500.

³²¹ İbnu'l-Cevzi, age., s.234-235

Mümini zaman zaman (her görüşünde) aynı iş üzere, aynı yüzle (cihetle) ve aynı nasihatle (söylemle) görürsün (her konuda tutarlı- istikrarlı görürsün).

Münafik kişiyi ise, tüm toplumu yemek için (harcamak için) değiştiğini (bir halini diğer halinin tutmadığını) görürsün.

إِنَّمَا أَنْتَ أَيُّهَا الْإِنْسَانُ عَدَدٌ، فَإِذَا مَضَى لَكَ يَوْمٌ فَقَدْ مَضَى بَعْضُكَ³²³.

Ey insan, sen ancak bir sayıdan başka bir şey değilsin. Çünkü birgün tükenmeye mahkûmsun.

أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّمَا الدُّنْيَا دَارٌ مِّنْ لَا دَارَ لَهُ، وَبِهَا يَفْرَحُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ، فَأَنْزِلُوهَا مِثْلَ لَهَا (مِثْلَهَا)؛ ثُمَّ أَمْسِكْ³²⁴.

Ey insanlar! Dünya, yurdu olmayanın yurdudur. Onunla akli olmayan sevinir. Ona hak ettiği kadar değer verin. Dedi ve sustu.

إِنَّمَا يُعْرِفُ الْحِلْمَ عِنْدَ الْغَضَبِ. فَإِذَا لَمْ تَغْضَبْ لَمْ تَكُنْ حَلِيمًا³²⁵.

Hilm ancak öfke anında bilinir. Öfkelenmeden halim olamazsın.

الصَّبْرُ كَثْرٌ مِّنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، وَ إِنَّمَا يَدْرِكُ الْإِنْسَانُ الْخَيْرَ كُلَّهُ بِصَبْرِ سَاعَةٍ³²⁶.

Sabır cennet hazinelerinden bir hazinedir. İnsan hayrın hepsine bir saatlik sabırla ulaşır.

6. HUTBE, MEKTUP ve SÖZLERİNİN EDEBİ ÖZELLİKLERİ

el-Hasenu'l-Başri'nin sözlerinin içerdiği edebî özelliklere bakıldığında, onların, edebî kaygılardan uzak, özel bir gayret gösterilmeden ama özel yetenek sahibi bir kişiden çıkan sözler olduğu görülmektedir. Bu sözlerin belirli edebî sanatlarla süslenmiş olması da el-Hasenu'l-Başri'nin özel yeteneklerle donatılmış bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Sözlerindeki etkileyicilik ve samimiyet onun, sözlerinin sanat kaygısı taşımadan söylediğinin bir başka göstergesidir.

³²² Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

³²³ ae., II/500.

³²⁴ et-Tevhîdî, age., VII/149-150.

³²⁵ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II/282.

³²⁶ Ravda Cemâl el-Huşarî, age., s. 124.

Onun sözlerinin edebî değere ne kadar haiz olduğunu, sözlerini edebî sanatlar çerçevesinde ele almakla mümkün olacağı düşüncesindeyiz. Bu nedenle aşağıda bazı edebî sanatları ve el-Hasenu'l-Başrî'nin bu sanatlara örneklik teşkil edecek sözlerini ele almak istiyoruz.

6.1. EDEBÎ SANATLAR

Burada Arap Edebiyatı'ndaki edebî sanatların hepsini ele almak maksadımızı aşacağı için el-Hasenu'l-Başrî'nin sözlerinde yoğun olarak kullanılan sanatlara kısa kısa değinmek istiyoruz. Sözlerinde yoğunlukla iktibâs, seci', tıbak, taşîm ve teşbîh sanatları kullanılmıştır. Şimdi sırasıyla bu sanatlara genel hatlarıyla göz atmak istiyoruz.

6.1.1. İKTİBÂS (اقتباس)³²⁷

Kur'an'dan veya hadisten bir şeyleri, alıntı yaptığını belirtmeksizin, nesir veya şiire katmaktır³²⁸.

el-Hasenu'l-Başrî'nin sözleri arasında özellikle hadis ve ayetlerden alıntı yaptığı görülmektedir. Fakat daha önce değindiğimiz gibi, bunların ayet veya hadis olduğu da belirtilmemektedir. Bu iktibaslardan bazıları ise şunlardır:

Hız. Muhammed'in en iyi örnek olduğunu anlatmak için ayet olduğunu söylemeden (³²⁹ لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة) “sizin için Allah'ın elçisinde güzel bir örnek vardır³³⁰.” ayetini kullanmıştır.

Yine nefsin kendi yapıp ettiğinin karşılığını göreceğiyle ilgili olarak “*Biz insanın işlediklerini kendi boynuna doladık. Kıyamet günü onun için açılmış olarak bir kitap çıkarırız. Kendi kitabını oku! Bugün hesap sorucu olarak nefsin sana yeter.*” mealindeki ayeti kullanmıştır³³¹.

³²⁷ Bkz. Celâlu'd-Dîn, Ebû 'Abdi'l-Lâh Muhammed b. Sa'de'd-Dîn, age., s. 380-383.

³²⁸ Ali el-Cârim-Mustafa Emin, age., 1/270.

³²⁹ Ahzab, 21.

³³⁰ Ebû Osman 'Amr b. Bahr, age., I/450-452; Ahmed Zeki Şafvet, age., II/485-487.

³³¹ İsra, 13-14.

Bir başka hutbesinde de kalıcı yurt olan cennetten insanları uzak tutan şeyleri anlatırken söze (أَلِهَاتُكُمْ التَّكَاثُرُ) “Sizi çoklukla öğünmek oyaladı.”³³² ayetini okuyarak başlamaktadır³³³.

Yine halifeye yazdığı mektuplarından birinde “O gün kişi, kardeşinden, anne ve babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacak.” Mealindeki “يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ، وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ،³³⁴” ayeti ve “Bilmez mi o insan kabirlerde olanların dışarıya fırlatıldığı ve kalplerde olanların da ortaya serildiği zamanı .” mealindeki “أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي³³⁵” ayeti okumaktadır³³⁶.

Sözleri arasında hadis olduğunu belirtmeksizin kullandığı hadisler de söz konusudur. Örneğin, (دعوا ما يريكم إلى ما لا يريكم)³³⁷ “Size şüphe veren şeyle şüphe vermeyen şeyi deyişin.” hadisi gibi³³⁸.

6.1.2. SECİ‘ (سجع)³³⁹

Seci‘, nesirde iki fasılının son harflerinin biri biriyle muvafık olmasıdır³⁴⁰.

Edebiyatçıların büyük bir çoğunluğuna göre seci‘ sadece nesre ait olup şiirdeki kafiye gibidir³⁴¹.

Seci‘ sanatına el-Hasenu’l-Başri’nin sözlerinde sıkça rastlamaktayız. Aşağıdaki sözleri de bunlardan bazılarıdır:

احذر من نَقَلِ إِلَيْكَ حَدِيثَ غَيْرِكَ، فَإِنَّهُ سَيُنْقَلُ إِلَيْ غَيْرِكَ حَدِيثَكَ³⁴².

³³² Tekasür, 1.

³³³ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/487.

³³⁴ Abese, 34–36.

³³⁵ Adiyat, 9–10.

³³⁶ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495–497.

³³⁷ ed-Dârimî, age., I/ 64.

³³⁸ Ebû Osman ‘Amr b. Baħr, age., I/450–452; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/485–487.

³³⁹ Bkz. Celâlu’d-Dîn, Ebû ‘Abdi’l-Lâh Muhammed b. Sa’d-e’d-Dîn, age., s. 362–367.

³⁴⁰ Ali el-Cârim-Mustafa Emin, age., I/273.

³⁴¹ Bolelli, age., s. 338.

³⁴² Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

Dikkat et! Sana başkasının konuşmasını getiren, senin konuşmanı da başkasına götürecektir.

لا تكن ممن يجمع علم العلماء وحكم الحكماء, ويجري في الحق مجرى السفهاء³⁴³.

Âlimlerin ilmîni, hakîmlerin hikmetini toplayıp da hak konusunda sefihlerin gittiği yoldan gidenlerden olma.

اعمل كأنك ميت غداً، ولا تجمع كأنك تعيش أبداً³⁴⁴.

Yarın ölecekmiş gibi ibadet et, hiç ölmeyecekmiş gibi birikim yapma.

مَنْ عَمَلَ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ دُونَهُ، رُزِقَ الْعَافِيَةَ مِمَّنْ فَوْقَهُ³⁴⁵.

Kendinden düşkün kimselere sağlıklı bir hizmet veren kişiye kendinden üstün kimseler tarafından da sağlık verilir.

"ذهبت المعارف و بقيت المناكر..."³⁴⁶

İlimler gitti, kötülükler kaldı...

Yukarıdaki örneklerde sırasıyla (غدا/ أبدا), (الحكماء/ السفهاء), (حديثك/ غيرك), (دونه/ فوقه), (المعارف/ المناكر) kelimeler arasında seci⁶ vardır.

6.1.3. TIBÂK (طباق)

Tıbâk, iki zıt manayı bir arada zikretmeye denir³⁴⁷. Buna aynı zamanda tezat da denmektedir.

el-Hasenu'l-Başrî iki durumu veya olguyu birbiriyle karşılaştırmak suretiyle hakikati anlatma yolunu tutmuştur. Bu nedenle en çok kullandığı sanatlardan biri de tıbâk sanatı olmuştur. Tıbağ sanatının kullanıldığı sözlerinden bazıları şunlardır:

³⁴³ ay.

³⁴⁴ et-Tevhîdî, age., I/12.

³⁴⁵ ae., I/14.

³⁴⁶ Muştafa Şa'îd el-Han, age., s. 299.

³⁴⁷ Bkz. Celâlu'd-Dîn, Ebû 'Abdi'l-Lâh Muhammed b. Sa'de'd-Dîn, age., s. 317; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, age., I/281.

لسانُ من وراء قلبه، فإذا أراد الكلامَ تفكّر، فإن كان له قال، وإن كان عليه سكت، وقلب من وراء
لسانه فإذا أراد أن يقول قال، (فإن كان له سكت، وإن كان عليه قال)³⁴⁸.

Akıllının dili kalbinin ardındadır. Konuşmak istediğinde düşünür ve lehine olursa söyler aleyhine olursa susar.

Ahmağın kalbi dilinin arkasındadır. Söylemek istediğinde söyler. Lehine olunca susar aleyhine olunca konuşur.

أربعٌ قواصِمٌ للظهر: إمامٌ تطيعُهُ و يُضِلُّكَ، و زوجةٌ تأمنُها و تخونُكَ، و جارٌ إنْ عَلِمَ خيراً سَتَرَهُ أو شراً نَشَرَهُ،
و فَقْرٌ حاصِرٌ لا يجدُ صاحِبُهُ عنه مُتَلَدِّداً³⁴⁹.

Dört tane öldürücü darbe (felaket) vardır. 1. Senin in itaat edip de seni saptıran imam. 2. Senin kendine güvenip de sana ihanet eden eşin. 3. Hayrı bilmesine rağmen gizleyen ve şerri de bilmesine rağmen açığa vuran komşu. 4. Önüne geçilebilecek fakirlik.

مَنْ أَحْسَنَ فِي نَهَارِهِ كَوْفِيَّ فِي لَيْلِيهِ ، و من أحسن في ليلته كوفيء في نهاره ، و مَنْ صَدَقَ فِي تَرْكِ شَهْوَتِهِ كُفِيَ
مُؤَوَّنَتَهَا، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَكْرَمَ مَنْ أَنْ يُعَذِّبَ قَلْبًا تَرَكَ لَهُ شَهْوَةً³⁵⁰.

Gündüz iyilik yapan geceleyin ödüllendirilir. Gece iyilik yapan gündüz ödüllendirilir. Şehvetini terk etme konusunda samimi olana yiyeceği fazlasıyla (tam olarak) verilir. Allah, kendisi için şehvetini terk eden kalbe azap etmekten daha cömerttir.

انظر إلى الدنيا نَظَرَ الزَّاهِدِ الْمَفَارِقِ. لا نَظَرَ الرَّاعِبِ الْوَامِقِ. واحذِرْ سُورَها و غُورَها، واعْتَصِمْ بِرَبِّكَ مِنْ
فِتْنَتِها، فَإِنَّ أَقْوَامًا اتَّخَذُوا رَبَّهُمْ حِرْزًا، واتخذوا دينه عِزًّا³⁵¹.

Dünyaya, dünyadan ayrılacak zahidin gözüyle bak, dünyayı içtenlikle dileyenler gibi bakma. Onun mutluluğuna ve gururuna dikkat et. Onun fitnesinden Allaha sığın. Çünkü rablerini koruyucu, dinini de şeref edinen nice kavimler vardır.

³⁴⁸ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II/240–241.

³⁴⁹ et-Tevhîdî, age., VIII/62.

³⁵⁰ ae., IV/245.

³⁵¹ ae., III/ 24

ذَمُّ الرَّجُلِ نَفْسَهُ فِي الْعَلَانِيَةِ مَدْحٌ لَهَا فِي السِّرِّ.³⁵²

Kişinin kendi kendini açıktan yermesi, o nefis için gizli bir övgüdür.

مَنْ عَمَلَ بِالْعَافِيَةِ فَيَمُنْ دُونَهُ، رُزِقَ الْعَافِيَةَ مِمَّنْ فَوْقَهُ.³⁵³

Kendinden düşkün kimselere sağlıklı bir hizmet veren kişiye kendinden üstün kimseler tarafından da sağlık verilir.

لَا تَشْتَرِ مَوَدَّةَ أَلْفِ رَجُلٍ بِعَدَاوَةِ رَجُلٍ وَاحِدٍ.³⁵⁴

Bin kişinin dostluğunu bir kişinin düşmanlığına karşı satın alma.

Sırasıyla yukarıdaki örneklerde (الزَّاهِدُ/الرَّاعِبُ), (مُتَاهِرٌ/لَيْلِيَّةٌ), (خَيْرٌ/شَرٌّ), (العَاقِلُ/الأحمق), (الزَّاهِدُ/الرَّاعِبُ), (مَوَدَّةٌ/عَدَاوَةٌ), (دُونَهُ/فَوْقَهُ), (ذَمُّ/مَدْحٌ) kelimeler arasında da tıbağ sanatı vardır.

Tıbağ sanatıyla ilgili birçok örnek vermek mümkündür. Ancak her onun tıbağ içeren tüm sözlerini burada vermek mümkün olmadığından bu kadar örnekle yetiniyoruz.

6.1.4. TAKSİM (تقسيم)³⁵⁵

el-Hasenu'l-Başri'nin en çok kullandığı sanatlardan biri de takسیم'dir. Takسیم, iki veya daha fazla parçası olan bir şeyi, daha sonra bu parçaların her birini tayin ve tahsis yoluyla belirtmek suretiyle aralarındaki ilgiyi ortaya koyma sanatıdır³⁵⁶.

Taksım sanatına onun sözleri arasından birçok örnek vermek mümkündür. Ancak aşağıdaki sözlerle maksadımızın hâsıl olacağı kanaatindeyiz.

أَمَّا أَبْنَاءُ الدُّنْيَا فَلَا تَرِيدُهُمْ، وَ أَمَّا أَبْنَاءُ الْآخِرَةِ فَلَا يَرِيدُونَكَ، فَاسْتَعِنَ بِاللَّهِ.³⁵⁷

Dünyaya bel bağlayanlara gelince, sen onları istemezsin. Ahirete meyledenlere gelince, onlar da seni istemezler. Bu durumda (yardımı) Allaktan yardım iste.

³⁵² ae. I/94.

³⁵³ ae., I/14.

³⁵⁴ el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye, agmd., IX/349.

³⁵⁵ Bkz., Celâlu'd-Dîn, Ebû 'Abdi'l-Lâh Muhammed b. Sa'de'd-Dîn, age., s. 334-337.

³⁵⁶ Bolelli, age., s. 382.

³⁵⁷ el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'Âlemîyye, agmd., IX/349.

الصبر صبران: صَبْرٌ عند المصيبة, وصبرٌ عن المعصية, فمن قَدَرَ على ذلك فقد نال افضل الصبرين³⁵⁸.

Sabır iki çeşittir: Musibet anındaki sabır ve kötülüğe karşı sabır. Kim bunu yapabilirse iki sabrın en iyisini elde etmiş olur.

العِلْمُ عِلْمَانِ، عِلْمٌ فِي الْقَلْبِ، فَذَاكَ الْعِلْمُ نَافِعٌ، وَ عِلْمٌ فِي اللِّسَانِ، فَذَاكَ حِجَّةٌ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ³⁵⁹.

İki çeşit ilim vardır: Biri kalpteki ilimdir ki, bu ilim faydalıdır. Diğeri de dildeki ilimdir ki, bu Allah'ın kulları için delildir.

الرجال ثلاثة: فَرَجَلٌ كَالْعِذَاءِ لَا يُسْتَعْنَى عَنْهُ، وَرَجُلٌ كَالدَّوَاءِ لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ إِلَّا حِينَ بَعْدَ حِينٍ، وَرَجُلٌ كَالدَّاءِ

لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ أَبَدًا³⁶⁰.

Adamlar üç çeşittir: Biri vazgeçilmeyen gıda gibi diğeri arada bir ihtiyaç duyulan ilaç gibi, diğeri de hiç ihtiyaç duyulmayan hastalık gibidir.”

أُصُولُ الشَّرِّ ثَلَاثَةٌ وَ فُرُوعُهُ سِتَّةٌ، فَالأُصُولُ الثَّلَاثَةُ: الحَسَدُ، وَالحِرْصُ، وَ حُبُّ الدُّنْيَا. وَالفُرُوعُ السِّتَّةُ: حُبُّ

النَّوْمِ، وَ حُبُّ الشَّيْءِ، وَ حُبُّ الرَّاحَةِ، وَ حُبُّ الرَّأْسَةِ، وَ حُبُّ النَّوْمِ، وَ حُبُّ الفَخْرِ³⁶¹.

Şerrin üç çeşit esası, altı çeşit de şubesi vardır. Üç esasına gelince: haset, hırs ve dünya sevgisidir. Altı çeşit şubesine gelince: Uykuyu sevmek, karın tokluğunu sevmek, rahatı sevmek, makamı sevmek, övgüyü sevmek ve övünmeyi sevmektir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde sırasıyla (الصبر صبران), (أما أبناء/أبناء الآخرة),

(أصول الشرِّ ثلاثة و فُروعهُ سِتَّةٌ), (الرجال ثلاثة), (العِلْمُ عِلْمَانِ) yapılarak taksimatlar yapılarak taksim sanatı yapılmıştır.

6.1.5. TEŞBİH (تشبيه)

Belli bir maksat için bir edat ile aralarındaki ortak nitelikten dolayı, bir şeyi başka bir şeye benzetmektir³⁶².

³⁵⁸ Ahmed Zekî Şafvet, age., II/499.

³⁵⁹ Ebû 'Amr Ahmed b.Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., II/227.

³⁶⁰ ae., II, 293.

³⁶¹ ae., II, 322.

³⁶² Bolelli, age., s. 36.

Diğer sanatlarda olduğu gibi el-Hasenu'l-Başrî bu sanatı da fazlaca kullanmıştır. Özellikle halifeye yazdığı mektubunda adil imamın nasıl biri olması gerektiğini anlatırken yoğun bir şekilde kullanmıştır. Burada kullandığı bazı örnekler şu şekildedir:

والإمام العادل يا أمير المؤمنين كالراعي الشفيق على إبله، الرفيق الذي يرتادها أطيب المرعى، ويدودها عن مراتع الهلكة، ويحميها من السباع، ويكنفها من أذى الحر والقر.

*Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; develerine kıyamayan, onları en güzel otlaklara götüren, onları tehlikeli alanlardan koruyan, yırtıcılardan esirgeyen, sıcak ve soğğun eziyetinden muhafaza eden dost misali çoban gibidir*³⁶³.

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالأب الحاني على ولده، يسعى لهم صغارا، ويعلمهم كبارا، يكتسب لهم في حياته، ويدخر لهم بعد مماته.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; çocuğuna acıyan, küçüklüklerinde onlar için çalışan, büyüdüklerinde de onları eğiten, kendisi hem hayattayken hem de öldükten sonra onlara hazırlık yapan ve çalışıp çabalayan baba misalidir.

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالأم الشفيقة، البرة الرفيقة بولدها، حملته كرها، ووضعتة كرها، وربته طفلا، تسهر بسهره، وتسكن بسكونه، ترضعه تارة، وتفطمه أخرى، وتفرح بعافيته، وتغتم بشكايته.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; şefkatli, çocuğuna hürmet eden bir yoldaş, zorlukla onu taşıyan, sonra da sıkıntıyla onu doğuran, çocukken onu terbiye eden, onun uykusuzluğuyla uykusuz kalan, onun huzuruyla huzurlu olan, bazen onu emziren bazen de süttten kesen, onun sağlığıyla mutlu olan, acısıyla da hüzünlenen bir anne misalidir.

والإمام العدل يا أمير المؤمنين كالقلب بين الجوانح، تصلح الجوانح بصلاحه، وتفسد بفساده.

Ey Müminlerin Emîri! Adil imam; kaburga kemiklerinin arasındaki kalp gibidir. O kalbin düzgün olmasıyla kaburga kemiği de (tüm organlar) düzgün olur, onun fesadıyla da fesada uğrar.

³⁶³ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, age., I/450–452; Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbihi, age., I/34–36; Ahmed Zekî Şafvet, age., II/495–497;

(الإمام العادل كالراعي) Yukarıdaki örneklerde sırasıyla Halife, müşfik bir çobana
(والإمام العادل كالأب الحاني), müşfik bir anneye (والشفيق), çalışıp çabalayan babaya
(والإمام العادل كالقلب بين الجوانح) ve kaburgalar arasındaki kalbe (كالأم الشفيقة) benzetilmektedir.

SONUÇ

Sözlü geleneğin hâkim olduğu ve yazının çok nadir kullanıldığı Cahiliye Döneminde şiir en popüler sanat olarak kabul edilirdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletle görevlendirilmesiyle önemini kaybeden şiir önceki konumunu hitabete bırakmıştır.

İslam'a davet etmede Hz. Peygamber'in en çok kullandığı metot olan hitabet ve diğer nesir türlerinden olan mektup ve hikmetli sözler bu dönemden sonra Müslümanlar arasında yaygınlaşmış ve vazgeçilmez birer nesir türleri haline gelmiştir.

İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak gelişen İslam medeniyetinde, hatipler ve edipler zamanla bu tür sanatları daha da geliştirerek disipline etmişlerdir. Üstelik bu alanlarda etkin olabilmek için gayretler sarf edilmiştir.

Tâbiin döneminde yaşayan el-Hasenu'l-Başrî, yaşadığı dönemde dili ve hitabet sanatını etkili bir şekilde kullananların başında gelmektedir. Hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde ilgili tüm eserlerde, dili ustalıkla kullandığı kabul edilmiştir. Nitekim bir defasında Hz. Aişe onun konuşmasını duyduğunda, *“Peygamberler gibi konuşan kimdir?”* diyerek sözündeki fesahat ve belâğati nebilerin fesahatine ve belâğatına benzetmiştir.

Birer edebiyat ürünü özelliği taşıyan söz, mektup ve hutbelerinin içeriğine genel olarak baktığımız da, dünya ve ahiret temasını işlediği, ahlaki öğütler verdiği, yönetime, nefisle mücadele ve uzun emelden korunmaya dair tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca insanları iman, salih amel ve takva ile yaşamaya da yönlendirici sözler söylediği görülmektedir. İşlediği bu temalar günümüze ulaşan sözlerinin tümüne hâkim olacak yoğunluktadır.

Sözlerinde kullandığı dil ve üsluba bakıldığında, genellikle nasihat ve vaaz üslubunu kullandığı görülmektedir. İnsanlara daha çok “Ey Âdemoğlu!” şeklinde hitap ederken Ömer b. Abdilaziz ile yaptığı yazışmalarda ise ona, “Ey Müminlerin Emiri!” şeklinde hitap etmektedir.

Sözlerini daha çok inşâ tarzında söylediği görülmektedir. Genellikle emir, nehiy, kaçır, nida ve istifham cümle kalıplarını kullandığı da dikkat çeken üsluplarındandır.

Edebî sanat kullanma konusunda özel bir gayret göstermediği daha çok insanların anlayacağı tarzda ifadeler kullandığı görölmektedir. Bununla beraber Arap Dili'ne vakıf oluşunun doğal bir neticesi olarak sözlerinde iktibâs, seci', tıbâk, teşbih ve taqsîm gibi bazı edebî sanatları da ustalıkla kullandığı görölmektedir.

Üstün bir hitabet yeteneğine sahip olan el-Hasenu'l-Başrî, bu yeteneğiyle, Arap Dili'nin inceliklerini kullanarak Arap Dilinin güzelliklerini ve gücünü ortaya koymuştur. Özellikle hitabet sanatını icra etme konusunda ve Arap dilinin inceliklerini sonraki nesle aktarma konusunda önemli bir role sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdulazîz 'Atîk, *Fî'l-Belâğati'l-'Arabiyyeti 'Ilmu'l-Me'âni*, Beyrût: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyyeti, 1985.
- Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*, el-Ğâhire: Muessesetu'l-Ğurtuba, tsz.
- Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 25. bs., Ğahire: Dâru Nehda, tsz.
- Ahmed İskenderî ve Muştafâ 'Inânî, *el-Vasîf fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihi*, 17. bs., Mısr: Dâru'l-Ma'ârif, tsz.
- Ahmed Zekî Şafvet, *Cemheratu Huţabi'l-'Arab fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*, Beyrût: Mektebetu'l-'İmiyye, tsz.
- Ali el-Cârim-Muştafâ Emîn, *Belâğatu'l-Vâdiha (I-II)*, İstanbul: Edâ Neşriyât, tsz.
- Aydınlı, Abdullah , “Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri” Atatürk Üniv. İ.F. Dergisi, No. 8, 1988.
- Baktır, Mustafa , “Hutbe”, *DİA*.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, İstanbul: İFAV, 20001.
- Brockelmann Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, trc. 'Abdu'l-Ğalîm en-Neccâr, Ğâhire: Dâru'l-'Ârif, 1119.
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. bs., Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1987.
- Celâlu'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'deddîn b. 'Amr el-Ğazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrût: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998
- Cemâluddîn Ebi'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, Şıfatı's-Şafve, Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- Çetin, Nihad M. , “Arap/Edebiyat”, *DİA*.
- Dârimî, *Süneni'd-Dârimî*, 1. bs., Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Kâmil*, Mısr: Mektebetu Nehda, 1956.
- Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbîhi, *Kitâbu'l- 'İkdi'l-Ferîd*, Ğâhire: Maţbaatu'l-Cenneti, 1956.

- Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Şûriyye: Dâru'l-Fikr, tsz.
- Ebu Hâyân et-Tevhîdî, *el-Başâiru vez-Zehâiru*, Beyrût: Dâru Şâdir, 1999.
- Ebû Osmân 'Amr b. Baħr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1. bs., Beyrût: Dâru Şa'b, 1968, I.
- Elmalı, Hüseyin, "Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi", *DİA*.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Çaġımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.
- Görgün, Tahsin, "Hasan-ı Basrî - Düşüncesi", *DİA*.
- Hannâ el- Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi fi'l-Mağribi'l-'Arabî*, Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1. bs., Beyrût: Dâru Şâdir, tsz.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Beyrût: Dâru Şâdir, tsz.
- İsmâ'îl Bâşâ el-Baġdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn Esmâul-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, İstanbul: el-Behiyye, 1951.
- Kaya, Mahmut , "Hitâbet", *DİA*.
- Kazancı, A. Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, 7. bs., 2004, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Maħmûd Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Der. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: İFAV, 1993.
- Komisyon, *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye*, " el-Hasenu'l-Başrî" 2. bs., Muessetu A'mâli'l-Mevsû'a, 1999.
- Komisyon, *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye*, "el-Hatâbe" 2. bs., Muessetu A'mâli'l-Mevsû'a, 1999.
- Muhammed Ebû Bekr b. Ali "ve diġerleri", *İstidrâkât 'Alâ Târîhi't-Turâşi'l-'Arabiyyi Kısmu'l-'Aķide*, 1. bs., el-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422.
- Muhammed Ebû Zehra, *el-Hatâbe*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1980.
- Muhammed Receb el-Beyyûmî, "el-Hasenu'l-Başrî", *Mecelletu'l-Ezher*, 1982.
- Muşliħ Senyore Beyyûmî, *el-Hasenu'l-Başrî*, 2. bs., Mışr: Câmî'atu'l-Ezher, 1984, 54, no: 9.

- Muştafa Şa'îd el-Han, *el-Hasen İbnu Yesâri'l-Basrî*, 1. bs., Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1995.
- Necm Abdurrahmân Halef, *İstidrâkât 'Alâ Târîhi't-Turâsi'l-'Arabiyyi Kısmu 'İlmi'l-Hadîs*, 1. bs., el-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422.
- Özbalıkçı, M. Reşit , *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, 2005, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- Özek, Alî, *En-Nuşuşu'l- Edebiye Ma'a Târîhi'l-'Arabî Mûcezen*, 1972, İstanbul: Özek Yayınevi.
- Ravda Cemâl el-Huşarî, *Hayâtu'l-Haseni'l-Basrî ve Mesiyratuhul-İlmiyye*, 1. bs., Dımeşk-Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 2002.
- Ritter H., B. Lewis “ve diğerleri”, “Hasan Al-Basrî”, *The Encyclopaedia Of Islam*, London: Luzac &Co., 1986.
- Sâmi, Şemsettin, *Kâmûsu'l- A'lâm*, Tıpkıbasım, Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Şevkî Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibihu fi'n-Neşri'l-'Arabî*, 8. bs, 1119, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif.
- , *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhiliyye*, 7. bs., Mısr: Dâru'l-Ma'ârif.
- , *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-İslâmî*, 7. bs., 1119, Mısr: Dâru'l-Ma'ârif.
- Ömer Rıdâ Kehhâle, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 1972, Dımeşk: el-Matba'atu't-Te'âvuniyye.
- The MWL Journal*, “Hasan al-Basri”, Vol 12 (7–8), April/May, 1985.
- Uludağ, Süleyman , “Hasan-ı Basrî”, *DİA*.
- Yayya b. Şeref b. Mera'n-Nevevî Ebû Zekerıyyâ, *Tahrîru Elfâzi et'-Tenbîhi (Luğatu'l-Fıkhi)*, 1. bs., Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1408.
- ez-Zehebî, *el-İberu fi Haberî men Ğabera*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1947.
- ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 1985.
- ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2. bs., tsz.